

WOJCIECH KOSIŃSKI*

HUMAN-VALUES-BEAUTY
CITY-ARCHITECT-COMPOSITIONCZŁOWIEK-WARTOŚCI-PIĘKNO
MIASTO-ARCHITEKT-KOMPOZYCJA

Abstract

The hereby work represents an diagnostic & prognostic analysis, concerning a creation of cities - an actual, and a pointed towards the near future. A basis of the method constructed for research is an extraction of two most important types of conditions. The first of them is/are: a subject/subjects, and the other are: an object/objects. Subjective condition/s are human being/people, hence objective condition/s are projects/real implementations made in scales of: physical/spatial planning, urbanism and architecture. The research upon subjects remains in the sphere of humanist sciences as: philosophy, philosophy, social psychology, sociology, economy, etc. The research upon objects remains in the sphere sciences dealing with a physical space, e.g.: regional, urban and architectural - analysis, theory and design - all of them including aesthetics as a philosophical bridge between theory and praxis. Logical overlapping and mutual penetrating of subjects and objects, reflect in a quality of a city as a place of humans. In the perspective view between: from one side the contemporary crisis in the planning and urban design, and from the second side inevitable growth of cities - hereby field of survey seems to be worth a care, widening and deepening.

Keywords: subjectivity of people in cities – humanism, objectivity of creating urban space – analysis and design

Streszczenie

Niniejsza praca prezentuje analizę diagnostyczną i prognostyczną nt. kreacji miast: aktualnej i ukierunkowanej na najbliższą przyszłość. Podstawą przyjętej metody badawczej jest wyróżnienie dwóch głównych rodzajów uwarunkowań kształtowania miasta: podmiotu/podmiotów i przedmiotu/przedmiotów. Uwarunkowania podmiotowe wyrażają ludzie – użytkownicy miasta, a uwarunkowaniami przedmiotowymi są projekty i realizacje: planistyczne, urbanistyczne i architektoniczne. Badania podmiotów pozostają w sferze nauk humanistycznych (filozofia, psychologia społeczna, socjologia, ekonomia), a badania przedmiotów – w sferze nauk o kształtowaniu przestrzeni (analiza, teoria i projektowanie). Logiczne nakładanie się i przenikanie tych dwóch fundamentalnych uwarunkowań odzwierciedla się w jakości miasta jako miejsca człowieka. W perspektywie dowodzi: z jednej strony kryzysu w planowaniu i projektowaniu miast, a z drugiej – nieuchronnego wzrostu urbanizacji, a więc rozrostu miast. Niniejsze pole badań zasługuje na wnikliwą uwagę, poszerzenie i pogłębienie.

Słowa kluczowe: podmiotowość człowieka w mieście – humanistyka, przedmiotowość kształtowania przestrzeni miejskiej – analiza i projektowanie

* Prof. D.Sc. Ph.D. Arch. Wojciech Kosiński, Institute of Landscape Architecture, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology.

The current speed of civilization changes and their acceleration are phenomena that influence, both potentially and actually, transformations and enlargement of cities. The broad analysis of those phenomena is necessary for the consecutive, deeper and more effective research and for the considerate evaluation of such a new situation of cities. It is necessary for the researchers in order to propose responsible prognoses. It is also needed for the practitioners to create reasonable design proposals for the future cities. Factors that stimulate the dynamics of those changes are numerous and variegated. From both simple observations and from in-depth research one may derive a conclusion that the ongoing transformations have a dual effect on cities – both positive and negative.

1. Subject and object in the shaping of a city

The aforementioned factors result in the contemporary evolution of cities that is intensive, constant as an inevitable process, albeit it is also unstable and unaccountable, hard to foresee and to steer. However, new tools are helpful, and thus the knowledge of a city is rich like it never was before¹. The conditions of transformations of cities are more deep and complex than they ever were. For the sake of clarity of our argument here one may divide them preliminarily into two fundamental groups. The first of them, primal, may be discerned as general, human conditions, which are, above all, in the domain of humanities. One may consider them as subjective. These conditions pertain to the matters of a subject/subjects of a city, that is to man, community and humanity.

Two subjective categories that were mentioned as the first, narrower ones; the first, personal one (defining man as a unique person) and the second one (defining a social group as a community), play adequate roles in order to define life at home, in the neighborhoods and in a city. This is usually poetically described as: ‘place for a man’; ‘human factor’, ‘life of cities’, etc. In this respect the problem of man is researched and discussed albeit unsolved: in how far man is unalterable or very slowly evolving, and in how far changeable in the result of his activities and consumption in the process of civilization and cultural transformations. The outstanding Polish philosophers were aiming at fathoming this issue according both to the phenomenological method², and the post-phenomenological one, similar to the philosophy of human posed by Levinas³. This perspective seems to be especially important for a designer of an urban space in respect of the evaluation of man as a subject and partner in the (design) dialogue⁴.

¹ Batty M., 2007, *Cities and Complexity. Understanding cities with cellular automata, agent-based models, and fractals*, MIT Prepp. Cambridge Mapp.-London, 565 pp., *passim*.

² Ingarden R., 1973, *Książeczka o człowieku*, Wydawnictwo Literackie, Kraków, 214 pp., *passim*.

³ Tischner X.J., 2011, *Spór o istnienie człowieka*, Znak, Kraków, 420 pp., *passim*.

⁴ Tischner X.J., 1977, *Przestrzeń obcowania z drugim*, “Analecta Cracoviensia”, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego im. Jana Pawła II, Kraków, p. 67-86.

The third, most broad term regarding the subject, that is humanity, is not an empty phrase in the age of globalization. It regards both the users of cities, generally speaking (*sensu largo*) but also in respect of essential mutual influences, and even unification of certain aspects of life in the world (*sensu stricto*). Among poetic phrases there is a particularly apt maxim, general and universal, that is global: ‘people, above all, are the city’.

The second category (and group of conditions) that is studied here is the one where man is not directly the centre of attention, but the rather urban space that is shaped by him. This second category may be called objective. Thus this group of conditions is secondary in respect to the first one. Urban space, grasped in various scales, from spatial planning to a detail, is an object of interest here. It is created as a service for man, who is its superior, its primal and first subject. Space itself is changing in time, according to changing paradigms, it is subject to civilisational and cultural fluctuations, faster and less durable than changes in nature and culture of man.

One should also touch upon the issue of nature/natural life here, in order to complete the list of entities that are essential for a city. It is an issue that may be considered as remaining outside the scope of this work, and one that is interesting for those who research ecology and philosophy of nature. The question is: does nature have a subjective character like a human being or objective like buildings? Nature also occurs in various scales – from the local scale, encompassing plants and their complexes; through meso – scale, topography and quality of terrains and waters, quality of air; to the global scale, such as Earth and space⁵.

The second part of this work, devoted to the object (i.e. urban space) may be defined here as particular, professional conditions in the following disciplines of design, which are delineated by their scale. It specifically pertains to: 1. spatial planning, 2. urban design, 3. architectural design – with the participation of landscape architecture, fine arts, industrial design and other disciplines, e.g. technical and electronic ones etc. Thus the broadest, fundamental plane for the art of shaping of cities is the research of regional macro – space and particularly of urban regions. The processes of spatial planning and spatial development result from this research.

These issues are currently disregarded in Poland as a result of the dysfunctional, wrongly interpreted liberalism, which creates fatal conditions for the making of new urban complexes. There is a truly dramatic – even though scholarly fully balanced and professional – report of the team headed by Jerzy Hausner, regarding dysfunctional spatial planning, and broader – in Polish spatial development⁶. J. Hausner expressed his concerns because of the badly developing urbanization, as a consequence of the Act on Spatial Planning and Spatial Development (Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym) of the year 2003, which eliminated the obligatory need for elaboration of spatial development plans, already in 2007, during works in cooperation with the Cracow University of Technology⁷.

⁵ Ingarden R., 1981, *Spór o istnienie świata*, PWN, Warszawa, 432 p., *passim*.

⁶ Hausner J., Izdebski H., Zachariasz I., et al., 2013, *Narastające dysfunkcje, zasadnicze dylematy, konieczne działania. Raport o stanie samorządności terytorialnej w Polsce*, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej, Kraków, pdf, 108 pp., *passim* (also as: <http://www.nck.pl/artykuly/100679-kultura-a-rozwoj-.html>).

⁷ *Foresight technologiczny na rzecz zrównoważonego rozwoju Małopolski*, 2008, Hausner J. (ed.) (authors: Kosiński W., et al.), Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie i Małopolska Szkoła Administracji Społecznej, Kraków, 274 pp., *passim*.

In the year 2010 another preeminent theoretician and practician Jerzy Regulski, expert in spatial development, expressed similar concerns, strengthened by further 3 years of bad experiences of urbanization in Poland, lacking plans. He also combined these concerns with the (discussion of) issues of territorial self-governments, which did not live up to the high expectations from the beginning of the systemic transformation (after 1989). Thus – apart from the bad state laws – territorial self-governments also contributed to the spatial chaos within its jurisdiction⁸.

Finally, recently (2013) a team combined of well known experts, headed by a merited urban planner Adam Kowalewski, expressed deep concern and resistance against the atrophy of planning. It has been shown that planning was superseded by a chaotically led policy of consenting to (separate) locations, which is favorable to the self-serving willfulness of the developers' lobby, at the expense of the urban-architectural harmony and order⁹.

On the contrary to Poland, in the countries with proper conditions and procedures in the respect of planning, the highly creative process of urban and architectural design of cities takes place on the basis of spatial development plans. This discipline enters the domain of high culture and art. Here, at the verge of planning and designing, one may find one of the most essential issues discussed in this work. It is the misery of urban planning in the age of Modernism, in comparison with the excellence, finesse and richness of the art of creation, including urban compositions, in the pre-Modernist age.

It is an exceptionally controversial issue, not always noticed and realised by the designers and users of the completed designs. The reasons for such a deficiency of urban planning are highly differentiated. One may recall here an essential factor, which converges with the idea of this essay – that is with the feedback between the subject and the object: 'man – and – the space of a city'. The character of design activity understood as service derives from this condition; here appears an essential threat to the quality of the design process and its results. Moreover, there is also the factor of not always serious understanding of the relation (often full of tensions) of a designer with an 'interested party': that is of an inhabitant, user, owner, investor, politician/ruler.

In this respect usually various attitudes of the authors (of designs) to their work may be discerned: a 'demiurgic' one (contempt for the interested parties); expert's one (instrumental tolerance of the interested parties) or one based on participation (considerable degree of recognition and cooperation with the interested parties). Analogous stratification of designers' attitudes occurs also in respect to inter/multidisciplinary cooperation. The third, interesting scope of attitudes of designers regards the issue of context and tradition of place and cultural, historic and regional tradition. Again, one may apply a simplified model of three attitudes: negation (*f... the context*), balanced acceptance, tolerance, deeper or more pronounced inspiration by the 'background', or finally full contextualism, continuity, straight revivalism, imitational stylisation.

⁸ Regulski J., 2010, *Viribus Unitis* [in:] *K.S.A.P. Krajowa Szkoła Administracji Publicznej XX lat*, Samsonowicz H. (ed.), Krajowa Szkoła Administracji Publicznej, Warszawa, p. 179-193.

⁹ Kowalewski A., Osiatyński J., Stepien J., et al., 2013, *Raport o ekonomicznych stratach i społecznych kosztach niekontrolowanej urbanizacji w Polsce*, Warszawa, pdf, 8 pp., *passim* (available online as: <http://www.zoiu.pl/attachments/article/315/Raport%20Ekonomiczny.pdf>).

Here a restriction has to be made that the aforementioned artistic moment takes place only when a designer ascends higher than the objective /material/functionalist determining factors that are provided for instance by demography and economy. When he or she has time and motivation to search for an ‘added value’, ‘something more’ and to reach the heights of creativity: for the ‘beauty of the unnecessary things’¹⁰ (cf. Dariusz Kozłowski: ‘Niech szczególnie funkcjonalizm’)¹¹. Most likely these parts of a Modernist city, which are convoluted, ‘pretzel-like’, amorphous and detached (from a ‘real’ city) housing estates, filled with blocks of flats and pavilions, are anti-monuments. They are fetishes of the ‘naked’ functionalism, devoid of reflection, and also those of ‘physiological’ utility, devoid of mental and emotional (or, speaking in non-scholarly terms, of ‘spiritual’) upper strata.

Perhaps one should dig just here, like an archaeologist, in the horrors of Modernist anti-urbanism. In the proper – both ancient and contemporary – urban planning, the aforementioned composition of public space is its true culmination. It includes public areas and spaces, also natural ones, with details such as ‘urban furniture’ (known in Italian as *arredo urbano*) and possible other attractions.

Its form in respect to the surroundings lies on the scale between the conservative – contextual (‘to inscribe’) and provoking – strongly innovative, anti contextual one (‘to show off’) [in Polish there is the pun ‘wpisać się’ and ‘popisać się’], which is already close to the Koolhaasian *F... the Context*¹². Between these extremities there is of course a broad space for intermediary solutions, which are marked by: subtle inspiration by the context, deep innovation, etc.

As it was shown before – the responsible circles of planners¹³ and urban¹⁴ as well as architectural designers of cities¹⁵, are permeated by constructive criticism of the *status quo* and current tendencies in the aforementioned creative disciplines. These are respectively: 1 – the aforementioned dysfunction of spatial planning, 2 – weakness of Modernist urban design in comparison with the Pre-Modern ‘paradigm of urbanity’ and 3 – obsessive, individualistic extravagance of architectural creation in comparison with the Pre-Modernist urban harmony.

¹⁰ Kozłowski D., 2007, *O pięknie architektury (współczesnej) – uwagi o ułomności rzeczy użytecznych*, Technical Transaction, 6-A/2007, CUT Press, Cracow, p. 74-77.

¹¹ Kozłowski D., 2004, *Transfiguracja form, albo – Niech szczególnie funkcjonalizm!*, Technical Transaction, 10-A/2004, CUT Press, Cracow, p. 75-78.

¹² *Thinking big – Dutch architect Rem Koolhaas – interview*, 1994, Artforum International, No 4, Dec., Ed. Rajchman J., New York, p. 46-56.

¹³ Hausner, *op. cit.*; Regulski, *op. cit.*; Kowalewski, *op. cit.*

¹⁴ *Prendre l’environnement de travers. Il manque encore le climat à Rem Koolhaas*, 2012, Ed. Emeric, CRAP, Paris (available online as: <http://crapzine.com/2012/12/26/il-manque-encore-le-climat-a-rem-koolhaas/> Retrieved: 2012_12_05).

¹⁵ 1. Lambert L., 2012, *Architectural theories. Critique of a new “post-ideological” architectural paradigm* (available online as: http://www.academia.edu/2629342/Critique_of_a_new_post-ideological_Architectural_Paradigm Retrieved: 2014_01_11).

2. Also: *Adonis Diaries*, website, 2013, *Paradigm shift in architecture or expanded definition? Steve Jobs, Rem Koolhaas* (available online as: <http://adonis49.wordpress.com/author/adonis49> Retrieved: 2013_12_22).

Suppositions regarding the prospective serious turn in the art of shaping cities appear more and more often¹⁶. “What I see more than anything is the inability of almost every political system to anticipate, mobilize, and take precautions for the future, even when it is obvious that cities will grow or shrink rapidly. At the same time, the reinvention of cities will be taking place all over the world”¹⁷. References no: 14, 15/1, 15/2, 16, 17, are but a sample showing that Rem Koolhaas may be counted among the most involved intellectuals/designers in this debate.

2. Subjective humanist conditions

2.1. Man in a city: platonic – thomistic – kantian

Anna Karwińska, a contemporary leading Cracovian sociologist of a city, presented a lucid thought useful for architects and urban planners. Its essence is as follows: ‘For a contemporary researcher and designer of an urban space, humanities are an essential basis. Speaking more figuratively, it means that man is accepted as the main entity defining the meaning and form of a city’¹⁸ This perspective, seemingly obvious and general, however contained and still contains the truth. The debate which was sparked by this thought focused on participation: its controversial character and ambiguous application in the urban investment processes: ‘for real’ and ‘for hoax’ (Polish: „na-prawdę i na-niby”). The authoress has also recently presented her views more broadly in a multidisciplinary monograph, both as a writer and one of the three co-editors. The book is devoted to cities, both existing and potential ones, excellent or desolate, containers and incubators of culture¹⁹.

Next to demography, economy, history, history of art, psychology and sociology, it is philosophy that is very meaningful for the search of the truth and beauty in planning and designing of a city. There are important messages that are carried by philosophy with regard to the values of a debate about today’s city and work on the city of tomorrow. They are present in the fundamental, ‘basic’ one – historic and classic – but also mainly in the modern philosophy: from the close of the 19th century until the recent, 21st one. Simply speaking this is the philosophy of Modernism – anticipating, reflecting and contributing to the evolution of the Modern Movement. Philosophy is understood here as a so called

¹⁶ *Next city. Interview: Rem Koolhaas on the Invention and Reinvention of the City*, 2012, Ed. Paul Fraioli, Journal of International Affairs, Beijing (available online as: <http://nextcity.org/daily/entry/interview-rem-koolhaas-on-the-invention-and-reinvention-of-the-city> Retrieved: 2013_12_23).

¹⁷ *Reinventing the city: An interview with architect Rem Koolhaas*, 2013, Ed. Paul Fraioli. The Christian Science Monitor. Boston, (available online as: <http://www.csmonitor.com/Commentary/Global-Viewpoint/2012/0720/Reinventing-the-city-An-interview-with-architect-Rem-Koolhaas> Retrieved: 2013_10_13).

¹⁸ This opinion was uttered by Anna Karwińska, a preeminent Polish sociologist of a city, on the 6th February, during the discussion following the presentation of a doctoral dissertation at the Faculty of Architecture, Cracow University of Technology.

¹⁹ *Kultura a rozwój*, 2013, Ed. Hausner J., Karwińska A., Purchla J., Narodowe Centrum Kultury, cooperation: Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Międzynarodowe Centrum Kultury. Warszawa, 516 pp.

pure one; philo-sophy i.e. love of wisdom, regardless of its branch – aesthetics, now independent. The latter is (or at least should be) the obvious, ‘on duty’, ‘daily’ discipline assisting the art of building cities.

The contribution of the thoughts of Plato (427–347 B.C.), is seemingly all too well known (especially of the ideas that are contained in the numerous pages of ‘The Republic’²⁰ – in Polish transcription of the original – ‘politejia’), but probably not of those regarding urban planning. This famed dissertation, published ca 360 B.C., is a veritable literary polyphony reflecting the debate that took place circa in the year 410 B.C. That period was essential for the democracy of Athens, organization of cities and also for the (discussion of the) issue of beauty. Plato in his idealism or quasi-totalitarianism saw a city, or at least its centre, as a place reserved for the high functions: culture and power, without commerce. The going phrase is that Plato ‘bashed the merchants from his city’ just like 400 years later Christ ‘bashed’ the merchants from the Temple.

Plato has also an utterly urban idea: the optimal solution is when a city has radial arteries, avenues-streets-roads, which emanate from the aforementioned centre (understood also as a geometrical point) and thus create wedge-shaped districts, like flower petals. His disciple and the next great philosopher of the Classical Antiquity, Aristotle (384–322 B.C.) devoted much attention to the plans of cities that were designed by Hippodamos of Milet (510–443): grid-like, with an organic outline. The historic sources prove that the philosopher has published texts regarding those cities and their idea. However, the manuscripts were never found. Nevertheless the chapter criticizing the rigid structure of inhabitants, as proposed by the architect, both quantitative (‘typical city’ for 10 000) and qualitative (merchants, servants, soldiers, farmers), is well known²¹.

The Romans continued the Greek principle of the civic – or citizens’ – city, which flourished in Hellada governed by Pericles (495–429 B.C.) [and is known] as the so called Athenian democracy. Great senator and speaker Marcus Tullius Cicero (106–43 B.C.), consequent defender of democracy (for which he paid with his life), left many texts which identified city with republican and civic perfection (*De Re Publica*, that is ‘On the Republic’, translated also sometimes as ‘On the State’ [O Państwie]). After the introduction of the empire (G. Julius Caesar 100–44 B.C.) the idea of urbanity that was propagated from Rome became less democratic; there were complexes linked to the then ‘cult of personality’. In lieu of the Greek model/ideal of a city-state, *polis*, a hierarchic empire was installed, with its mega-authority centralized in the empire’s capital.

However, fortunately, even in the empire there lingered the sense of citizenship as an attitude of an inhabitant (even though different than in modest Greece) – from the emperor through all the social strata; the status of a Roman Citizen was their pride. One of the most outstanding Romans of the imperial period, emperor-warrior – intellectual Marcus Aurelius (121–180 A.D.), left in his philosophical, immortal *Maxims* (in Polish: *Rozmyślenia*) an interesting remark on the superiority of city over country (‘*campania*’ meant here a country estate). Namely: ‘city has higher values because it allows for active

²⁰ Platon, 2009, *Państwo*, Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty, p. 13, 66, 67, 125, 181, 184, 185, 187, 189, 197, 213, 221, 275, 312 (344 pp.).

²¹ Arystoteles, 2004, *Polityka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, p. 60-63 (200 pp.).

participation in public life'. Apart from that remark, the work of the emperor-philosopher has also many other ones which are valuable even today – for the meditations on the meaning of city²².

In the European Middle Ages, even though many cities that are still important until now have ancient Roman origin, both those and *stricte* medieval towns and cities (founded on new laws and edicts), became completely new, different social and spatial beings. St. Augustine (354-430 A.D.) became a personality of fundamental meaning for the Early Middle Ages. His views, teachings and messages regarding religion, man, culture and beauty, contained especially in the '*Confessiones*' may be easily associated with the ethos of life and paradigm of creation of a medieval city.

According to many testimonies of his contemporaries, St. Augustine apparently also wrote a book on meta-aesthetics, about the beauty of the world and its culture. Here he revealed his second aspect – apart from deep faith, he was also interested in material excellence. He also has a great merit for culture as collective memory. „St. Augustine said that memory is the presence of the past. The meaning of that phrase may be largely referred to the collective memory. The transition from the past to contemporaneity takes place by means of cultural transactions (...) Thus the debate of historians regards also the place of religion in the national memory (...) Religion played much bigger role than geography in the rise of great civilizations (...) community of collective fates bestows its own identity on Europe²³.

Strong philosophical expression of this medieval identity and the resulting creativity is demonstrated in the consequent procession of phenomena, both ideal, intangible, as well as physically real. These are: development of Christianity – St. Thomas Aquinas (1225–1274) and his masterpiece *Summa Theologiae* (the biblical and ancient Good and Beauty are complemented here by the Truth, thus forming the triad of the highest values) – scholastics – Gothic style²⁴ – burghers' ethos – flourishing of cities – European city – Europe of common values, model for the world²⁵.

Approaching modernity in this discussion of human development and architectural and urban design of cities, even moving in the most radical shortcuts, one simply must signal the contribution of the Enlightenment, *Lumière, Erklärungs, Oświecenie*. It is the age of pre-Modernism, still more and more appreciated by the researchers. As always, the new impulse was given by the thinkers. First there was the mysticism and Counterreformation of the Baroque period. *Nota bene* it was immortalized by the genial concept of the Pope Sixtus V, regarding the metropolitan character of Rome. This was the model for the authors

²² Aureliusz, Marek. 2008. *Rozmyślenia*. Wydawnictwo Marek Derewiecki. Kęty, p. 6, 7, 31, 33-35, 94-95 (112 pp.).

²³ Geremek B., 1997, *Europa i Pamięć*, Orig. *Hendrik Brugman Lecture*, given in Brugge during the session of the Council of Europe. GW 2nd July, pp. 11-12 (Polish translation available online as: http://www.archiwum.wyborcza.pl/Archiwum/1,0,257666,19970920RP-DGW,Europa_i_pamiec,.html), here the quote translated from the Polish version.

²⁴ Panofsky E., 1971, *Architektura gotycka i scholastyka*, [in:] *Studia z historii sztuki*, Państwowy Instytut Wydawniczy PWN, Warszawa, p. 33-65 (468 pp. plus tables nn.).

²⁵ Geremek B., *op. cit.*

of the rebuilding of London (John Evelyn and Christopher Wren, following the fire of the year 1666), Paris (Champs d'Elysees), Berlin (Friedrichstadt) and Warsaw (Oś Saska – The Saxon Axis). Then came changes slightly reminiscent of those in the Renaissance – anthropocentrism, calm, rationality, classical character. Yet also there were revolutions: the bloody political one, but also the more peaceful industrial revolution.

René Descartes (1596–1650) was a unique thinker who acted ‘on the verge’ of Baroque and Enlightenment; his attitude decidedly facilitated the mental shift toward modernity. His rationalism, quite unusual in its time, brought about not only extraordinary achievements in the issues of science and faith (*cogito ergo sum*) but also in advanced geometry and optics. Therefore his oeuvre should not be foreign to those analyzing design disciplines.

Immanuel Kant (1724–1804) is a true icon of the Enlightenment, but also a giant of philosophy of all times. His concise work ‘Answering the Question: What is Enlightenment?’ (1784, that is 5 years before the French Revolution) may be considered as the end of domination of superstitions and the beginning of the new phase of subjectivity of man and his ‘freedom to’²⁶. For Kant, Aristotle’s classical Greek maxim, in Latin expressed as ‘*sapere aude*’, became the main program. This truly influenced the humanities and art, with the return of rationality, (Neo) classical thinking and rediscovered Greek patterns, more favorable for democracy.

In the light of the inspirations stemming from the philosophy of the Enlightenment, Neoclassical town may be considered the pre-origin of Modernist rationalism. Even more than Descartes, Kant reached to the heights of philosophy of faith and reason, with the deep emphasis on the independence of man as a person. From the more practical point of view of creativity he became one of the most important authors of theory of beauty, taste and aesthetic evaluation²⁷. Moreover he uttered many interesting sentences about the issues of living, neighborhood, urban community, e.g. about his native Königsberg: ‘The nice part about living in a small town is that when you don’t know what you’re doing, someone else does’²⁸.

2.2. High values and the modern thought – a human city

Even though old philosophy – from the pre-Modern age – is still inspiring (in its lofty register) for the design of good cities, one should consider the impact of the Modern thought on the architectural – urban design practice. This chapter regards the period from the close of the 19th century – that is the end of empires and Eclecticisms – till the emerging of Postmodernism in architecture and urbanism. Friedrich Nietzsche (1844–1900) was a preeminent and greatly influential intellectual, both a witness and a maker of that end of the old world. Even though he was in the centre of the decadent,

²⁶ Kant I., 2005, *Odpowiedź na pytanie: czym jest Oświecenie?* [in:] *Rozprawy z historii filozofii*, Wydawnictwo Antyk – Marek Derewiecki, Kęty, p. 44-49 (242 pp.).

²⁷ Kant I., 1986, *Analityka piękna*, [in:] *Krytyka władzy sądzienia* (orig. *Critique of Judgement*). Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, p. 61-128 (552 pp.).

²⁸ *Immanuel Kant Quotes & Sayings*, [in:] *Search Quotes* (online: [http://www.searchquotes.com/quotes/author/Immanuel_Kant/Retrieved 2013_12_10](http://www.searchquotes.com/quotes/author/Immanuel_Kant/Retrieved%202013_12_10)).

bourgeois society and its Late Romantic, pompous culture, he criticized tempestuously and mercilessly its flaws and anachronisms. He prophesied the immediate fall of the ‘old bibelots’ – which actually came true.

Apart from dealing with the philosophy of the view of the world and morality, he also was a phenomenal philosopher of culture, creativity and art. His division (of those) for the Apollonian (e.g. Classicism, Minimalism) and Dionysian (e.g. Romanticism, Deconstructivism) ones became the foundation for the later systematization of aesthetics (cf. Wölfflin’s sinusoidal diagram of interchangeability of styles: rationality – irrationality), which also applies to architecture even today. In spite of his alleged nihilism and destructivity, he was a super-creative and innovative personality. His mode of writing, full of aphorisms, literary, non-scholarly, yet absolutely precise, captivating, fascinating²⁹, crowned by many bestsellers, played a gigantic role during the turn in the direction of Modernism and it is still inspiring for the generations of intellectuals (Derrida, Foucault, Rorty, even Tischner).

Ernst Cassirer, 30 years younger, has also been a very influential personality in this respect, even though different – full of restraint and discipline (1874–1945). He belongs to those philosophers who were essentially interested in space and symbols. He was of the opinion that the rank/value of man is discerned especially by the capacity of thinking of beings in the categories of symbols. His main publications are interesting in a concrete way for the creators of spatial designs: „Culture is the world of symbolic forms”³⁰.

Along with the recognition of the role of symbols and mythology in space, Cassirer puts emphasis on the need of parallel scientific research of physical, measurable values. He concludes that in spite of the fascinating role of the emotional symbolization of space, its objective research is more important. His position in the philosophy of culture was secured by the so called Neo-Kantian school in Marburg, where he published, among others: ‘Idee und Gestalt’, 1921; ‘Philosophie der symbolischen Formen’, 1923; ‘Das mythische Denken’, 1925; ‘Phänomenologie der Erkenntnis,’ 1929³¹. As it is evident, the evolution of Cassirer’s priorities regarding the research of space led from the idealistic symbolics to concrete phenomenology.

José Ortega y Gasset (1883–1955), 9 years younger than Cassirer, and closely tied to Madrid, was also a neo-Kantist philosopher, yet a less bourgeois one. His views on the world, people, space, culture and art were sharper. The angle of this work, i.e. the subjectivity of man and human beings and the objectivity of a city and its creation, coincides with the two most important books by Ortega: ‘The Revolt of the Masses’ (1939, written after the Civil War in Spain; he supported the antifascists side)³² and ‘The Dehumanization of Art and Ideas

²⁹ Nietzsche F., 1995, *Tako rzecze Zaratustra. Książka dla wszystkich i dla nikogo* (orig. *Thus Spoke Zarathustra: A Book for All and None*), Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań, 302 pp. (available online as: <http://www.pistis.pl/biblioteka/Fryderyk%20Nietzsche%20-%20Tako%20Rzecze%20Zaratustra.pdf> Retrieved: 2013_12_24).

³⁰ Cassirer E., 1971, *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*, Czytelnik, Warszawa, *passim*.

³¹ Cassirer E., 2011, *Logika nauk o kulturze*, Marek Derewiecki, Kęty, 148 p., *passim*.

³² Ortega y Gasset F., 2004, *Bunt Mas*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza SA., Warszawa, 216 pp., *passim*.

about the Novel' (1925 – in the orbit of the budding Modern Movement)³³. His intellectual profile is sometimes described by a neologism “ratio-vitalism”. Ortega analyzed and evaluated the researched beings and phenomena from the position of a representative of the circles of intelligentsia of high standards and yet with the full consciousness of the unstoppable progression of modernity.

His views on new communities of Western European cities and many features of modern art are drastically critical. However, one should realize that Ortega y Gasset has been neither a conservative nor a traditionalist. On the contrary, he was an enthusiast and co-creator of a new age of civilization of the first half of the 20th century. He was, undoubtedly, a man of high values, for whom the degradation of both human relations and artistic ambitions of the new generation was unacceptable. Reading Ortega today one sees stunning similarities to the situation of contemporary elites – facing the fall of human conduct and ambitions to lofty creations, where an investor and architect are above all interested in the truth, good and beauty, with all the differences between Modernism and Thomism.

One of the most unusual and important works for the philosophy of cities and architecture, and broader – space and its organization for the human needs and yet in concord with nature – was written by Martin Heidegger (1889–1976), 15 years younger than Cassirer. In the 1920s he was considered to be a leading German philosopher next to the latter, but on the contrary to him – an avant-garde Modernist (cf. the famed Davos seminars). In time, he gained the opinion of one of the most important thinkers of the 20th century, merited especially for the ‘philosophy of Being’ – ontology. He is still subject to historic controversies and attempts at (as it is called in Polish) lustration, which are usually rare in respect of preminent scholars. However, here they are justified by the philosopher’s deplorable relations to the Nazi ideology and his conduct regarding his disciple and friend, a philosopher in her own right, Hannah Arendt (1906–1975).

The aforementioned essential work by Heidegger is his dissertation ‘Building Dwelling Thinking’, presented as a lecture in 1951, published a year later³⁴. It is written in an amazing ‘private’ language of the author, which indeed vexes the translators. The author supposes that space gains meaning only when places that are developed by man for his needs appear, ones that surround him in a caring way, against the hostile world. These places are specific quadrangles; their sides are: earth, sky, people and gods. People populate space by building houses and develop the space towards the sky by building temples.

Places that group communities are surrounded by boundaries and walls. Only then, due to the marking them out of the hostile surroundings, places gain their identity and become camps, settlements and towns. Inside them the divisions or ‘spaces’ are important – the distances of buildings, making social spaces of streets and squares. Thus the own built space is created: long, wide and high (or deep) – that is three-dimensional. Considering the scale of buildings and their distances from each other, a human being defines the relation between him – or herself and space. The space of one’s own home and habitat is the most important one, because habitation – dwelling – is the most important of all functions.

³³ Ortega y Gasset J., 1980, *Dehumanizacja sztuki i inne eseje*, 448 pp., *passim*.

³⁴ Heidegger M., 1977, *Budować, mieszkać, myśleć. Eseje wybrane* (orig. *Bauen Wohnen Denken*), Czytelnik, Warszawa, p. 317-334 (348 pp.).

The quality of the shelter is defined by the art of building – laying of foundations and bringing materials together, with the use of the art of geometry and mathematics.

Even though dwelling is the basic characteristic of being, other supporting buildings are also important. The author gives an example of a bridge with its function and symbolics.

In the past figures of saints were placed on bridges; currently one builds them as bold forms symbolizing man's rule of space. However, in the end Heidegger returns to the dwelling as a concrete, not mythical but social process and social needs. Mass society requires good and fast building of many large estates in order to satisfy the needs. A homeless human being does not think of high values, only about a relief in his or her misfortune. That is why good building renders a human being and entire communities as entities thinking of lofty values.

Roman Ingarden (1893–1970), the famed Polish philosopher, disciple of phenomenologist Edmund Husserl (1859–1938) has published his main work ‘Spór o istnienie świata’ (The Controversy over the Existence of the World) and later devoted his attention mainly to aesthetics. In this respect the most important work is ‘O dziele architektury’ (On the Work of Architecture), written in ‘Paris 1928 – Kraków 1945’, and published many times after 1946³⁵. It has methodic similarities with another, particularly important work of the author – ‘Das literarische Kunstwerk’ (orig. 1931, Pol. “O dziele literackim”).

However, the author finds a very valuable, completely individual attitude to the research of visual arts (of architecture but also of a city). Namely, it is the post-Husserlian phenomenology, which is exquisitely demonstrated already in the first chapter under the title ‘Realny budynek a dzieło architektoniczne’ (Real Building and a Work of Architecture). Moving along those lines, the author regards a built structure as a ‘naked’ object depending on its subjectively evaluated qualities, qualifies it (or not) as a work: aesthetic or/and artistic. It is an important differentiation, because an object may have aesthetic but not artistic values, for instance when it was not built intentionally by its maker as a work of art. ‘Estetyka obiektów pozaartystycznych’ (Aesthetics of Extra-artistic Objects), for instance works of nature or works (results) of an accident was the subject-matter of specialization of his disciple and follower at the Jagiellonian University, Maria Gołaszewska.

Further, an important field of research for a Modernist city is the critical rationalism of Carl Popper (1902–1994), built on the foundations of phenomenology. Critical rationalism manifests itself in both respects that are discussed in this work: subjectivity of an urban society and objectivity of a town as a spatial form of a built being. He published two famed books, both in 1945, in the direct aftermath of the horrors of war. In the first respect it is ‘The Open Society and Its Enemies’ (Polish edition 2006); and in the second ‘The Poverty of Historicism’ (lectures since 1936; Polish edition 1984). In both cases the author follows the unhealthy conservatism and nationalism (‘rear mirror’). The closing against modernity in the field of humanities leads to socio-political totalitarianism, while the closing against Modernism in the arts leads to anachronistic artistic creativity.

‘Pure phenomenology, unburdened by pre-figuration and subjectivism’ is a valuable basis for the knowledge on perception and its application in the case of research of forms of architecture, city and landscape. Maurice Merleau-Ponty (1908–1961), the author

³⁵ Ingarden R., 1946. *O dziele architektury*, Nauka i Sztuka, Journal 1/2 January-February, Zakłady Graficzne WINN, Jelenia Góra, 52 pp., *passim*.

of the pioneering, fundamental and cult work ‘Phénoménologie de la perception’ (1945), is a classic master in this respect. Generations of researchers dealing with perception, from Kevin Lynch (eg. less known “Good City Form”)³⁶, to a Cracovian researcher of landscape Urszula Forczek-Brataniec, were educated by this book. This discipline flourished in the form of a new valuable science, especially in the English speaking countries: environmental aesthetics³⁷.

2.3. The episode of postmodernism and the situation of human in a city

Philosophy as the guide (in the maze) of social and urban issues following the crisis of the postwar Second Modernism, through Postmodernism and the current ‘fluid modernity’ (Zygmunt Bauman)³⁸ is just like its age – multifarious, variegated and unverified by time. The crisis started in the late 1950s, and the metropolises of the USA and Canada pioneered in respect of citizens’ and professionals’ urban protests (e.g. Jane Jacobs). Since the university revolts of the year 1968 it engulfed the majority of Western elites. Professional and pioneering works, signaling a new age in the art of shaping space, were published in 1966: by Aldo Rossi, regarding urban design and shaping of cities and by Robert Venturi, regarding research and design in the field of architecture.

Hans-Georg Gadamer (1900–2002), philosopher, researcher of hermeneutics, is greatly merited in the domain of high philosophy at the threshold of the period called Postmodernism. After his greatest success (‘Truth and Method’, 1960) and retiring (1968) he started a ‘new professional life’, becoming an author defending high values („Aktualność Piękna”, 1974) in the new, not necessarily favorable situation. Next to his work in the calm and seclusion of his study he also took part in a tempestuous debates on the birth of a new age in culture, corresponding closely with Jürgen Habermas in Europe and Richard Rorty (USA), the then leading philosophers of Postmodernism.

Architecture and especially urbanism have quickly verified the humanist but also populist admiration of Postmodernism. It stayed – as a name – mainly on the general, low circuit and as a trace in the commercial and popular architecture. However, in case of seriously treated, expensive buildings, especially extremely difficult and costly urban investments – jocular, kitsch, temporary character and cheap revivalism did not linger long, especially when built. The researchers in the 1970s–1990s have shown such characteristics of Postmodernism as lack of authenticity, its anachronical, staged artificiality, which disqualified this trend as a leading and even as a current one.

Wolfgang Iser (1998) has shown that Postmodernism is not yet another great project, paradigm, age of style, but a mutation, mocking Modernism in order to correct its errors. The mistakes of 1950s–1970s resulted from ‘mass production’ of houses and

³⁶ Lynch K., 1981, *Good City Form*, The MIT Press Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts and London England, 514 pp., *passim*.

³⁷ *Environmental Aesthetics. Theory, Research & Applications*, 1992, Ed. Masar, Jack L. Press Syndicate of the University of Cambridge, Cambridge, New York, Victoria, 530 pp., *passim*.

³⁸ Bauman Z., 2011, *Kultura w płynnej nowoczesności*, Agora i Narodowy Instytut Audiowizualny, Warszawa, 144 pp., *passim*, dvd.

housing estates and brutal ‘modernizations’ of cities. Jean-François Lyotard after his ambitious work promoting Postmodernism *tout court* – ‘The Postmodern Condition: A Report on Knowledge’ (in Poland – published in 1997), the following ‘Just Gaming’ (1998) withdraws this enthusiasm and shows Postmodernism as a temporary fluctuation of the postwar Modernism 2 so that it may be reborn as a better Modernism – number 3.

An ambitious anthology of articles by select important world researchers, published in Poland and aptly called ‘Postmodernizm – kultura wyczerpania?’ (Postmodernism – culture of exhaustion?) (1988) shows considerate criticism of the trend. In architecture, humanities, habits and in morality. The researchers criticize the falsities, lack of selection (‘anything goes’), predilection to kitsch, lack of authenticity and thus preying on the extant values (‘sampling’). Deep and often bitter reflections of Zygmunt Bauman, also aptly titled ‘Post-modernity and Its Discontents’³⁹, have two essential lines of thought. Firstly, the term ‘source of discontents’ (Polish: źródło cierpień) painfully demonstrates the misery of creation, insincerity of artistic production, various falsities, generally speaking – low quality of many/majority of the quoted Postmodern works. Post-modernity (ponowoczesność) is an attempt at eliminating of the word Postmodernism from the Polish language by ‘something more convincing’. Analogically, there is an attempt at softening the drastic term Post-Modernism by a replacement: “Post-Modernity”. This retreat is confirmed by newer publications, and the Polish synthesis under a meaningful title ‘Goodbye Mr. Postmodernism. Teorie społeczne myślicieli późnej lewicy’ (Social theories of thinkers of the late left) (2011).

3. Subjective design conditions

The elimination of Postmodernism from architecture and urbanism and the advent of Neo-modernism (or Modernism 3, Hyper-Modernity according to Marc Augé) brought the return of general order in the sequence or flow of culture of shaping space.

3.1. City of the 21st century between historic pre-functionalism and uncertain post-functionalism

‘The twenty-first century is and will be the age of cities. Their population is increasing, at the pace unprecedented in history, while the spatial reserves of our planet are shrinking. The idea of a compact city and economical management of urban space seems particularly important in this context’⁴⁰.

Contemporary larger European cities of historic provenance contain ‘two worlds’ within their limits. One of them are historic centres excellent as a principle, conserved and subtly transformed while retaining ‘compositional values in the revalorization of large cities’⁴¹.

³⁹ Bauman Z., 2000, *Postmodernity and Its Discontents* (orig.), Polish edition: *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Wydawnictwo Sic s.c., Warszawa, 390 pp., *passim*.

⁴⁰ Gyurkovich J., 2012, *Foreword*, [in:] *Eco Rehab 3 Cracow 2012, Future of the city. Mass housing estates or multifamily housing complexes?*, Gyurkovich M. (ed.), CUT Press, Cracow, p.7 (300 pp.).

⁴¹ Cichy-Pazder E., Nakoneczny J., 1987, *Wartości kompozycyjne w rewaloryzacji miast dużych*, Teka Komisji Urbanistyki i Architektury, Oddział PAN w Krakowie, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław-Kraków, p. 31-39.

One of the most successful ways for the non-invasive yet gentrifying filling of historic cities is the inserting of a new generation of unusual and functionally enriching ‘hybrid spaces of culture’⁴².

It is often linked to interesting landscaping devices: terraces, ramps, overpasses that introduce the new spatial aspect of the third dimension into the historic ambience. ‘Another world’ are non-historic surroundings of such historic centers. As a rule the huge housing estates of blocks of flats are plaguing their cityscape. Their rehabilitation – not demolitions which are only minimal – poses a great challenge if those cities are to be harmonious⁴³.

In the humanities, Postmodern jokes and paradoxes were replaced in the mainstream research by a serious attitude to man and community in respect of cities. Globalization caused, among others, also the need for taking multiculturalism and tolerance among urban communities into consideration. Multiculturalism, next to its optimistic and picturesque image of people filling public spaces of cities, has also a much sadder aspect – because of the growing among of refugees from the poorest to the richest places. Tischner’s „Przestrzeń obcowania z drugim” (Space of the Encounter with the Other)⁴⁴ constantly gains meaning regarding urban societies.

The aforementioned situation of social transformations, which may be one of the most important in the current process of urban changes, shows the sense of applying of – above all – positive, stimulating, welcoming design philosophies⁴⁵, not ones that are defensive, marked by defeatism, nihilism and hopelessness. The issue of a good urban space of future cities regards also human rights of the local community, especially of the excluded persons. This regards both the enclaves in the rich cities of the West and – especially – the countries undergoing transformation. There is a need for a hospitable city, one inducing identification and local patriotism: ‘Hometown – among past and present, public and private, joy and sorrow’⁴⁶.

For the above reasons a city of the future should be created not only ‘from top’, through exquisite, special super-projects, erected for the proud developers and/or for the equally proud politicians, by architects-celebrities. New design of cities should also encompass unpretentious place-making, promoted by the great William H. Whyte, and by his followers from the association PPS Project for Public Spaces. These two attitudes – shaping of a city ‘from top to bottom’ and ‘bottom-up’ – are also associated with the issues of lack of democracy and democracy and of the political system. Currently important developing countries in the East are hybrids of economic liberalism and political totalitarianism. Even though European countries are democratic in principle, the situation in some of them, especially in the Eastern part that is subject to transformation, is not perfect in this respect. It is marked by a certain totalitarian features of urban projects. For instance – the so called Skopje 2015 Program, bringing associations with the worst Socialist Realism.

⁴² Gyurkovich M., 2013, *Hybrydowe przestrzenie kultury we współczesnym mieście europejskim*, CUT Press, Cracow, 214 pp., *passim*.

⁴³ *Eco Rehab 3 Cracow 2012. Future of the city. Mass housing estates or multifamily housing complexes?*, Ed. Gyurkovich M., CUT Press, Cracow, 300 pp., *passim*.

⁴⁴ Tischner X.J., 1977, *Przestrzeń obcowania z drugim*, *op. cit.*

⁴⁵ Życiński J.X., *Transcendencja i naturalizm*, Copernicus Center Press, Kraków, official promotion 3rd March 2014.

⁴⁶ Kidder T., 2000, *Home Town*, Washington Square Prepp., New York, 464 pp., *passim*.

Such a contemporary absolutism and autocracy, often identical with arrogant self-creation or dictatorial 'order', finds its counterbalance in democratic countries – in the form of 'hypertrophic', exaggerated participation (cf. Marcus Miessen, „Koszmar partycypacji”, *Bęc Zmiana*, Warszawa 2013, 304 pp.). This is a mode of conduct that is sanctioned by law (in Poland by Act on Social Consultations' (Ustawa o konsultacjach społecznych) and Participation Funds). Creative, arbitrary designers show strong aversion towards such a formula. One of the tasks of a good transformation is the optimal balance in this matter. One of the related problems of cities undergoing transformation is spatial chaos, nearly a sprawl. The important, aforementioned factor is the lack of obligatorily prepared spatial development plans.

3.2. Conclusion

The further democratic reforms of urban issues in the countries undergoing transformation is the defining of civic liberty in the investment process. Is it the 'freedom from' or rather 'freedom to'? The answer is linked to the need of solidarity and citizens' activity in the Western style.

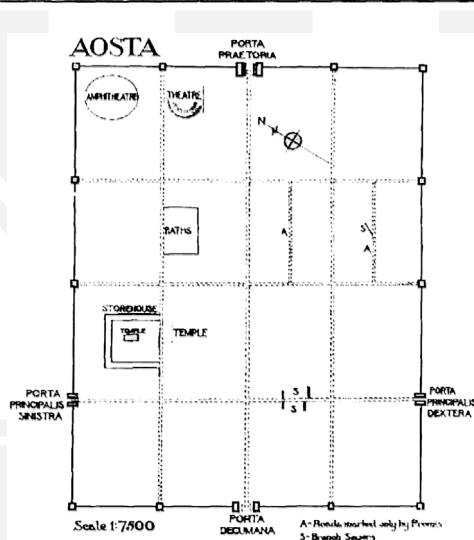
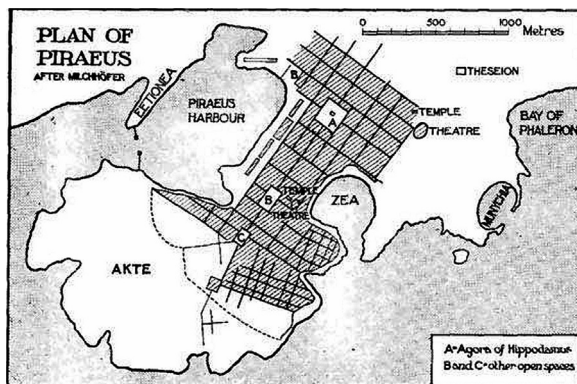
The final account of problems of creating cities in the 21st century is the lack of paradigm of composition and generally, of innovative creation of new urbanism. Also the research in this direction is minimal in comparison with a deluge of researches regarding aesthetics of new architectural structures. One of the few persons merited in this uncultivated field is Heinz Petzold, both through his own research⁴⁷ and as a coordinator⁴⁸. Another reason for optimism is – at least in Polish schools of architecture – high level of education, urban planning analysis and urban design⁴⁹. Thus maybe the future will be better. ♥

⁴⁷ Petzold H., 2000, *Symbol, Culture, City. Five exercises in critical philosophy of culture*, Jan van Eyck Akademie, Amsterdam, 104 pp., *passim*.

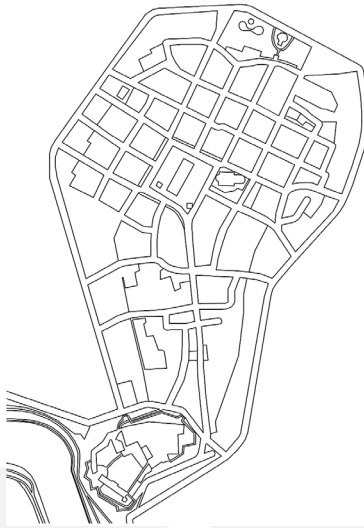
⁴⁸ *City Life*, 2005, Ed. Petzold H., Jan van Eyck Akademie, Amsterdam, 174 pp., *passim*.

⁴⁹ Cichy-Pazder E., 2005, *Urban planning. Teoretyczne i metodyczne podstawy projektowania urbanistycznego*, Series Architektura, Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej, Poznań, 118 pp., *passim*.

- III. 1. Antique towns as timeless patterns. 1A. Piraeus, the town of which dealt the three geniuses: a. Pericles (an investor of rebuilding), b. Hippodamos (the designer of extension, 460 B.C.), c. Aristotle – a commentator upon: philosophy, “sociology”, economics. Source: http://www.museumofthecity.org/Piraeus_.jpg. 1B. Aosta, the harmonious, model Roman town. Created as a commission of caesar Octavian Augustus as “Praetoria Salassorum”, in 25 A.D. Designed in a shape following the scheme of Roman military camp “castrum Romanum”. This scheme had been influencing European towns since Middle Ages. Source: <http://www.carfree.com/papers/unwin-all.gif>
- II. 1. Miasta antyczne jako ponadczasowy wzorzec. 1A. Pireus, miasto którym zajmowali się trzej geniusze: a. Perykles (inwestor rozbudowy), b. Hippodamos (projektant rozbudowy, 460 p.n.e.), c. Arystoteles – komentator filozoficzny, „socjologiczny”, ekonomiczny. Źródło: http://www.museumofthecity.org/Piraeus_.jpg. 1B. Aosta, harmonijne, modelowe miasto rzymskie. Zaprojektowane na zamówienie cesarza Oktawiana Augusta jako „Praetoria Salassorum”, w 25 r.n.e. Ukształtowane w oparciu o schemat obozu rzymskiego „castrum Romanum”. Schemat ten wpływał na średniowieczne miasta europejskie. Źródło: <http://www.carfree.com/papers/unwin-all.gif>

III. 2. Medieval towns. Structural and geometric values. 2A. Kraków location scheme, 1257 – the structure of regular squares 100×100 m. Source: based on different sources, elaborated in Studio AS, graphics by Dariusz Kronowski & Miłosz Zieliński. 2B. Lwów, 1770 (location 1240). On the Baroque engraving there is accented medieval “Minimalist” regular square contour (Gestalt). The surrounding framing is a Baroque graphics in form of a huge, circular aureole. Source: <http://www.lviv/center.org/pl/um/d/location/>

II. 2. Miasta średniowieczne. Walory strukturalne i geometryczne. 2A. Kraków lokacyjny, 1257 r. – struktura kwadratów 100×100 m. Źródło: Na podstawie literatury, opr. Studio AS, grafika Dariusz Kronowski oraz Miłosz Zieliński. 2B. Lwów, 1770 (lokacja 1240). Na barokowym sztychu wydobyto średniowieczny „minimalistyczny” bliski kwadratu obrys (postać) miasta. Otoczenie stanowi barokowa grafika w formie wielkiej kolistej aureoli. Źródło: <http://www.lviv/center.org/pl/um/d/location/>

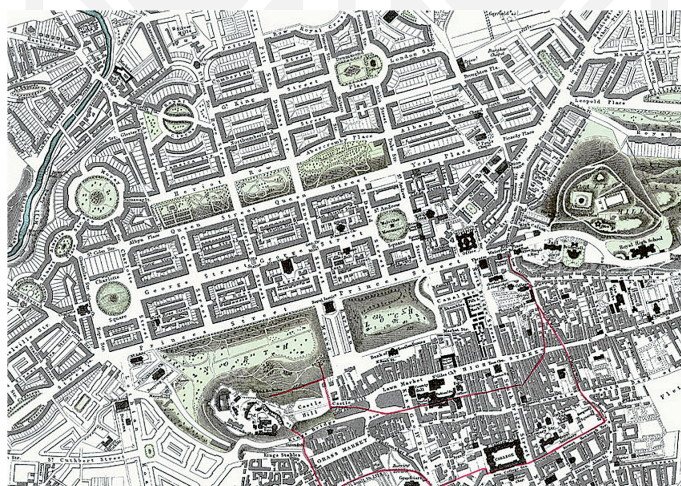
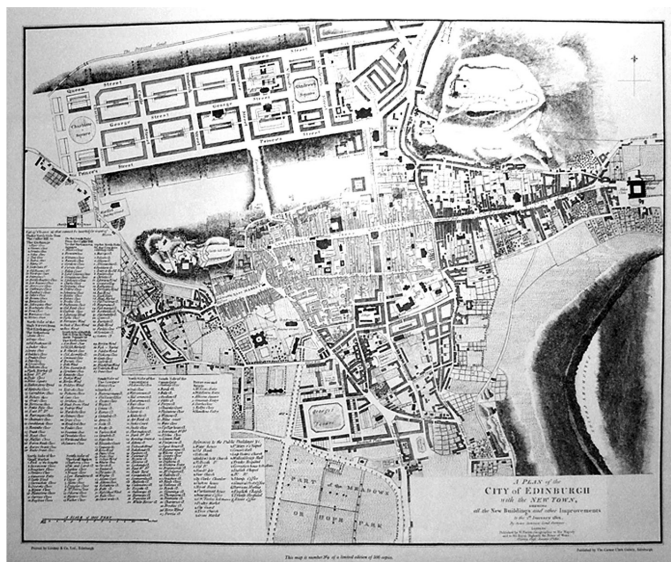
- III. 3. Nancy. The Place Stanislas with surrounding. An investor, The Prince of Lorraine – Stanislas Leszczyński; the designer Emmanuel Héré, 1755 – the aesthetic transition from Baroque towards Enlightenment. Source: photos by the author. 3A. A view through the famous grid by Héré, towards The Cathedral. 3B. A view through the grid by Héré, towards a central monument commemorating The Prince Stanislas Leszczyński
- II. 3. Nancy. Plac Stanisława z otoczeniem. Inwestor – Książę Lotaryngii Stanisław Leszczyński; projektant Emmanuel Héré, 1755 – estetyczne pogranicze baroku i oświecenia. Źródło: fot. aut. 3A. Widok poprzez słynną kratę Héré, na katedrę. 3B. Widok poprzez kratę Héré na centralny pomnik Księcia Stanisława Leszczyńskiego

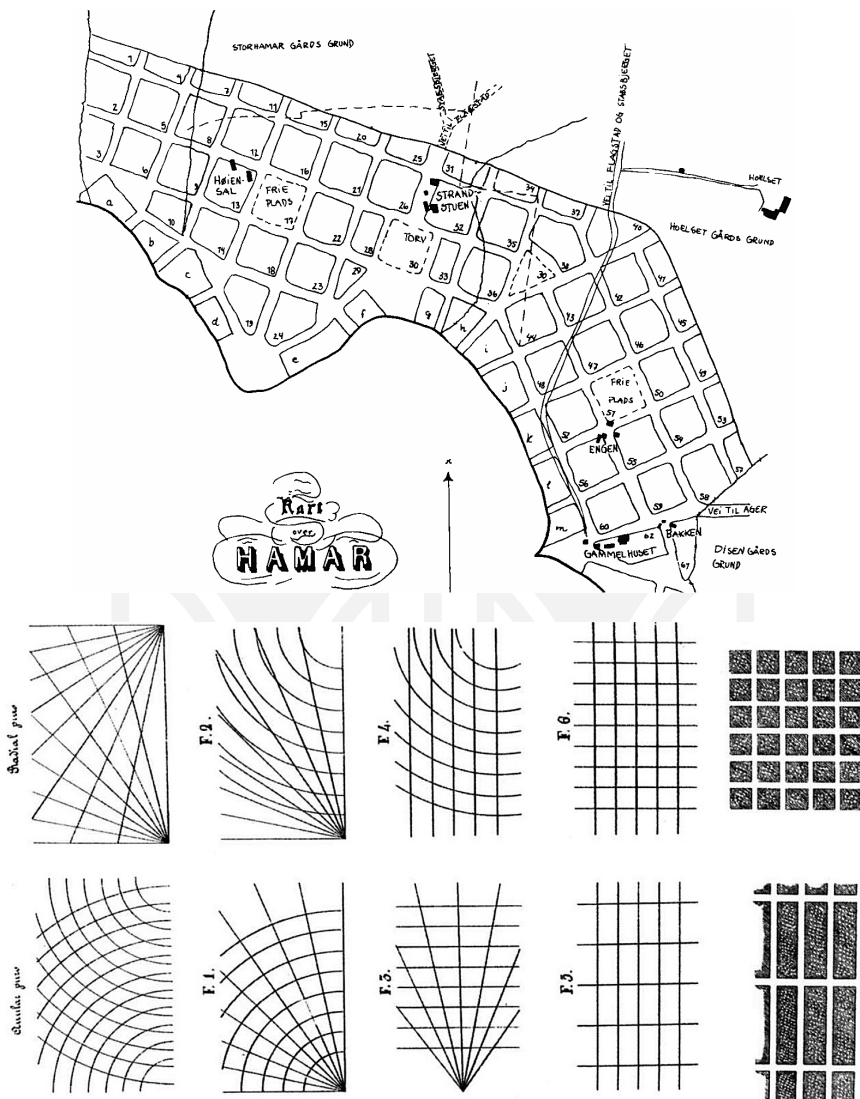
- III. 4. Nancy. The Avenues with Triumphal Arches, connecting segments of the monumental central district. Source: photos by the author. 4A. The Avenue traced from the Place Stanislas, framed by edifices. 4B. The Avenue traced from the Park, framed by plane-trees
- II. 4. Nancy. Aleje z łukami triumfalnymi łączące segmenty monumentalnego założenia centralnego
 Źródło: fot. aut. 4A. Aleja od strony placu Stanisława, obudowana budynkami. 4B. Aleja od strony parku obudowana platanami

- III. 5. Nancy. The surrounding of the Place Stanislas. Source: photos by the author. 5A. A perspective from the sideways Avenue towards the Place and the monument. 5B. A green square and a “cul-de-sac” with a small street, nearby the ceremonial ensemble. Visible houses representing various generations: since Middle Ages, until Post Modernism
- II. 5. Nancy. Otoczenie placu Stanisława. Źródło: fot. aut. 5A. Perspektywa z bocznej alei na plac i pomnik. 5B. Skwer i zaułek z uliczką w pobliżu zespołu placowego. Widoczne budynki z różnych epok, od średniowiecza do postmodernizmu

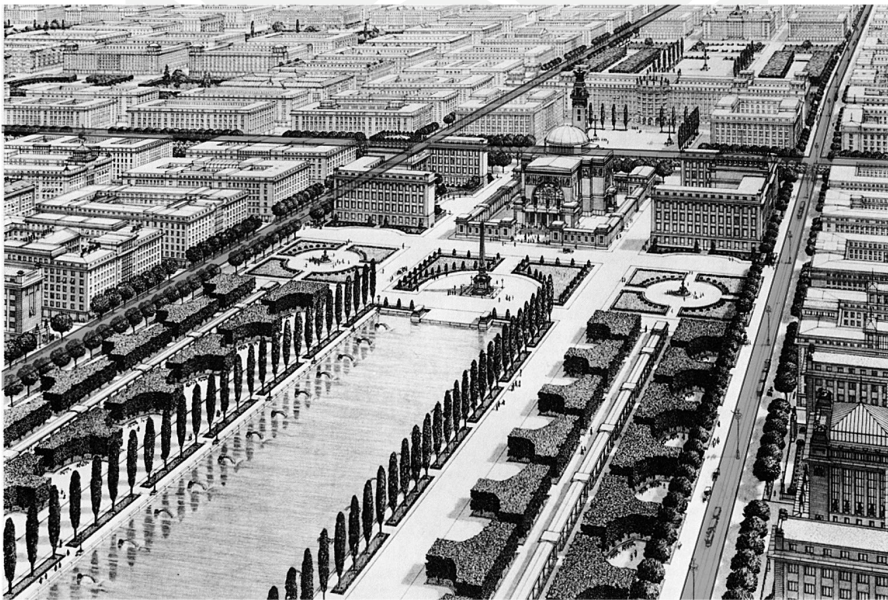
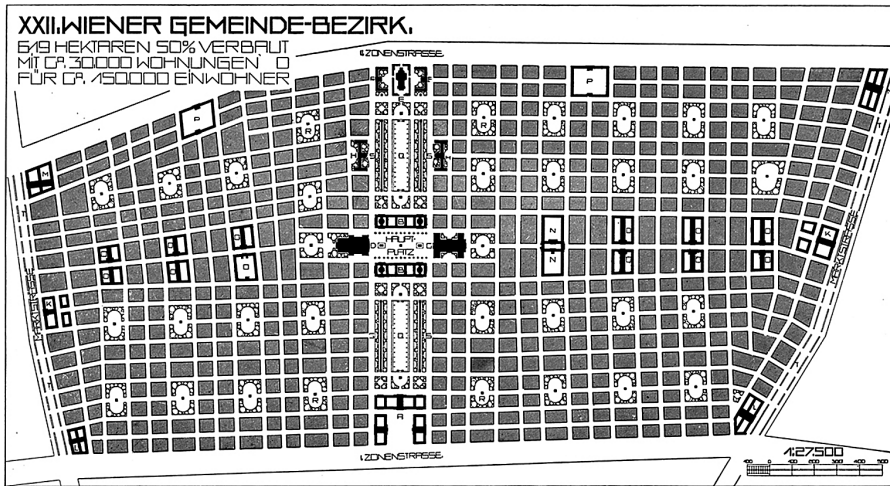

- III. 6. Edinburgh. So called "Large City Plan" 1801, copy dated 1844. On the background of the Old Town, it represents – the copy of the first sketch of the New Town designed in 1733. Source: <http://www.davidrumsey.com/luna/servlet/detail:Plan-Edinburgh.6B>. The Plan of New Edinburgh, so called Korkwood's Plan, 1819, following the original project by James Craig, 1767. The example of a city of Enlightenment. Source: <http://www.ewht.org.uk/news/56/143/James-Craig-s-New-Town-Plan-1767>
- II. 6. Edynburg. 6A. Tak zwany „Large City Plan” 1801, przerys 1844. Na tle miasta historycznego – zawiera odrys pierwszego szkicu Nowego Miasta z r. 1733. Źródło: <http://www.davidrumsey.com/luna/servlet/detail:Plan-Edinburgh.6B>. Plan Nowego Edynburga – tzw. Plan Korkwooda, 1819, wg oryginału Jamesa Craiga, 1767. Przykład miasta epoki Oświecenia. Źródło: <http://www.ewht.org.uk/news/56/143/James-Craig-s-New-Town-Plan-1767>

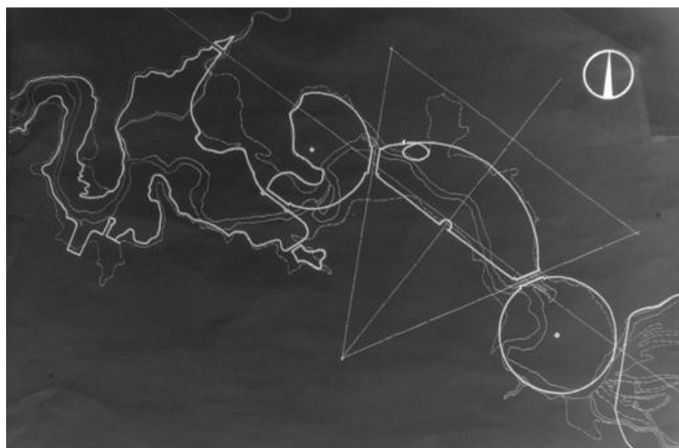
III. 7. An issue upon creating XIX C. towns/cities. 7A. Hamar, 1848. Almost Hippodamean inserting regular square grid – into softly shaped context: waterfront and mountains. Source: http://upload/5/55/Original_city_map_for_Hamar_Norway_1848.png. 7B. Barcelona. Sketches by Ildefonso Cerda, concerning urban grid, 1863. Source: <http://www.org/2010/12/cerdas-grid-fascinating-barcelona.html>

II. 7. Zagadnienia budowy miast XIX-wiecznych. 7A. Hamar, 1848. Niemal hippodamejskie wpisanie kwadratowej siatki w miękko-kształtny kontekst akwenu i gór. Źródło: http://upload/5/55/Original_city_map_for_Hamar_Norway_1848.png. 7B. Barcelona. Szkice Ildefonso Cerda nt. siatki urbanistycznej, 1863. Źródło: <http://www.org/2010/12/cerdas-grid-fascinating-barcelona.html>

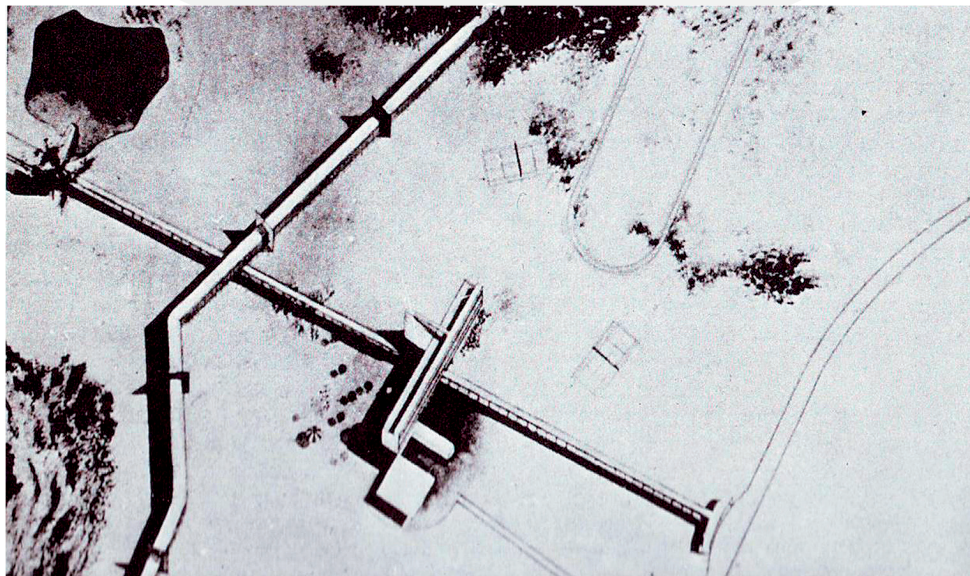
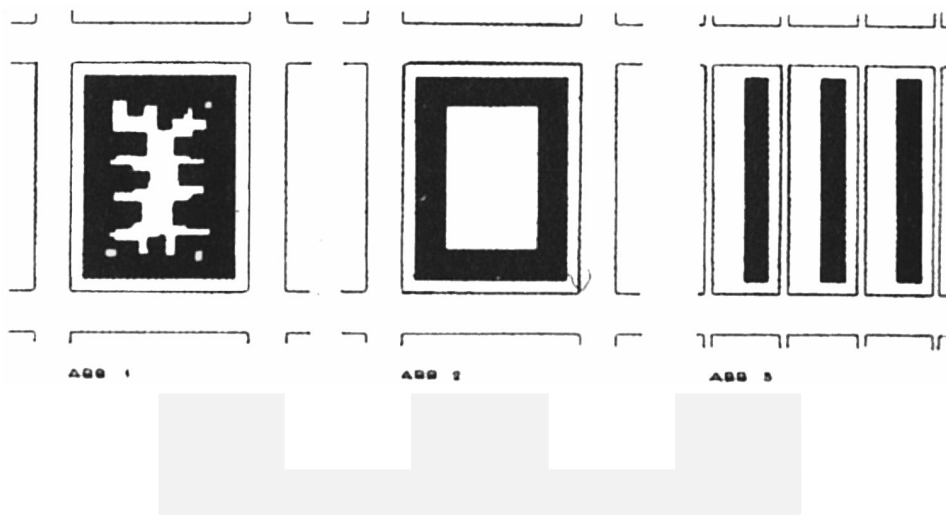

- III. 8. Vienna. 22 District called Donau-Stadt, pre-Modern design by Otto Wagner: "Grosz-Stadtplan" 1910–1911. Source: <http://www.grids-blog.com/wordpress/otto-wagner-designing-the-city/> also Schenkel Manfred 2012 "Naschmarkt zwischen Tradition und Modernisierung" Münster. 8A. Regulation plan. 8B. Perspective stressing creation of "City architecture and public places"
- II. 8. Wiedeń. 22 Dzielnica tzw. Miasto n. Dunajem wg pre-modernistycznego projektu Otto Wagnera: „Grosz-Stadtplan” 1910–1911. Źródło: <http://www.grids-blog.com/wordpress/otto-wagner-designing-the-city/>. 8A. Plan regulacyjny. 8B. Perspektywa z podkreśleniem zagadnienia „projektowanie miasta z architekturą” oraz zasady kreowania przestrzeni publicznych

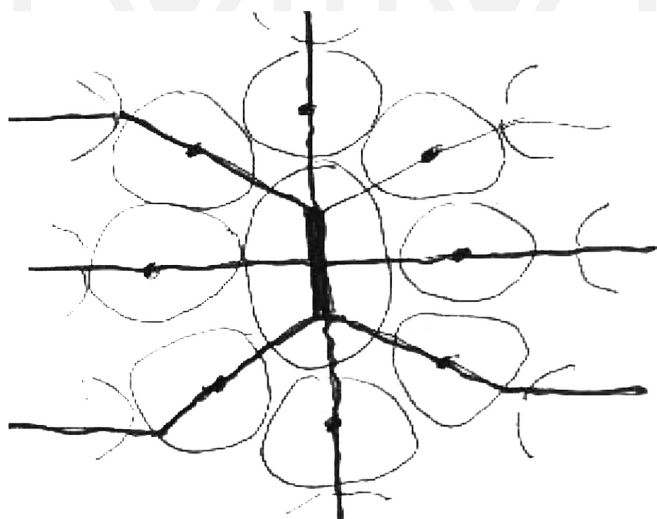
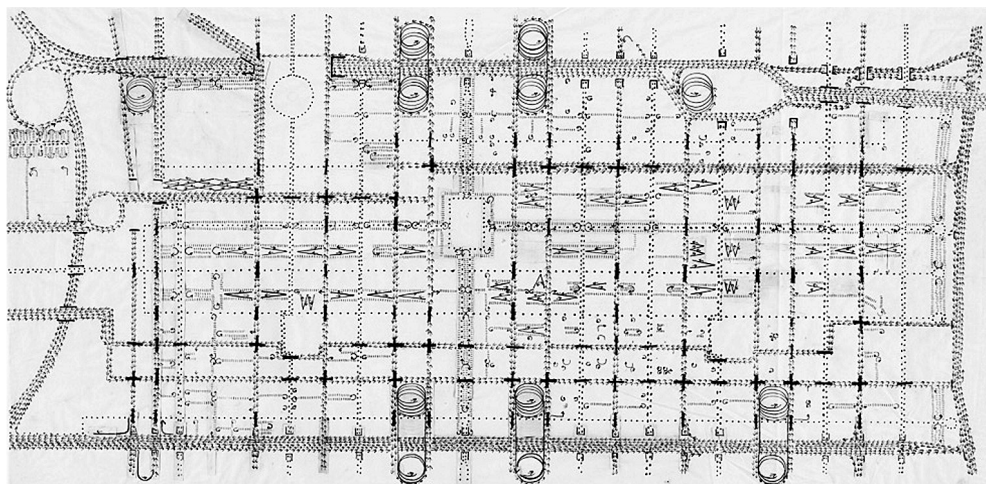

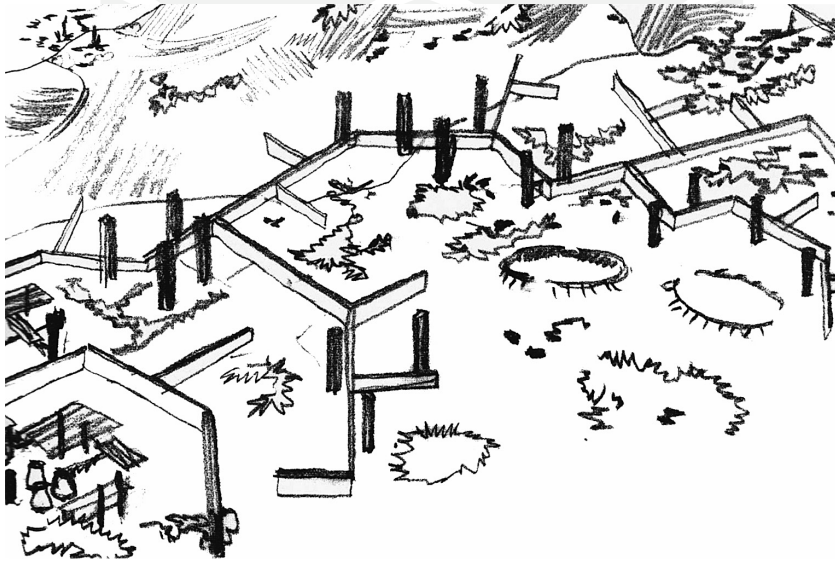
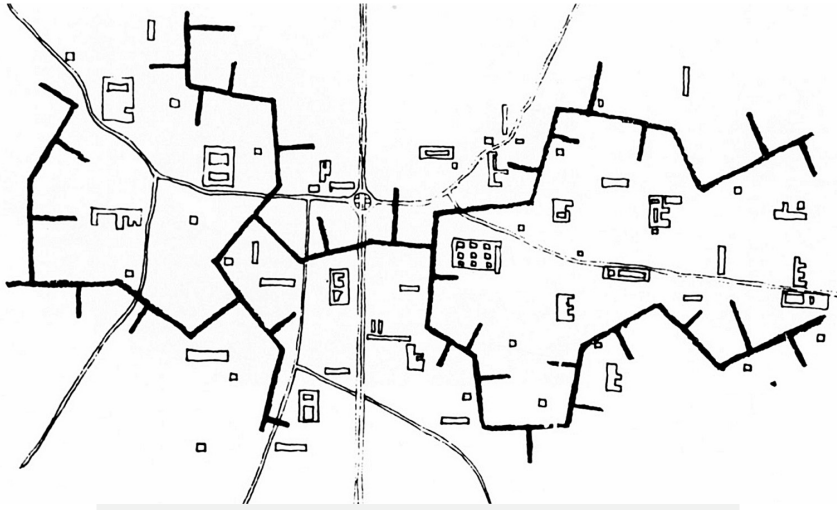
- III. 9. Canberra. Planning and urban design – competition and reality. Traditionalism in Art-Nouveau project by Walter Burley Griffin. Source: <http://www.canberrahouse.com/2006/11/05/short-history/>. 9A. Sketch of the plan – general composition: the Arch and a Great Axis, 1911. 9B. Sketch of the regulation plan – competition 1914 (execution plan 1920)
- II. 9. Canberra. Planowanie i projektowanie konkursowe oraz realizacyjne. Tradycjonalizm okresu secesji – Walter Burley Griffin. Źródło: <http://www.canberrahouse.com/2006/11/05/short-history/>. 9A. Szkic planu – generalna kompozycja: łuk i wielka oś, 1911. 9B. Szkic planu regulacyjnego – konkurs 1914 (plan realizacyjny 1920)

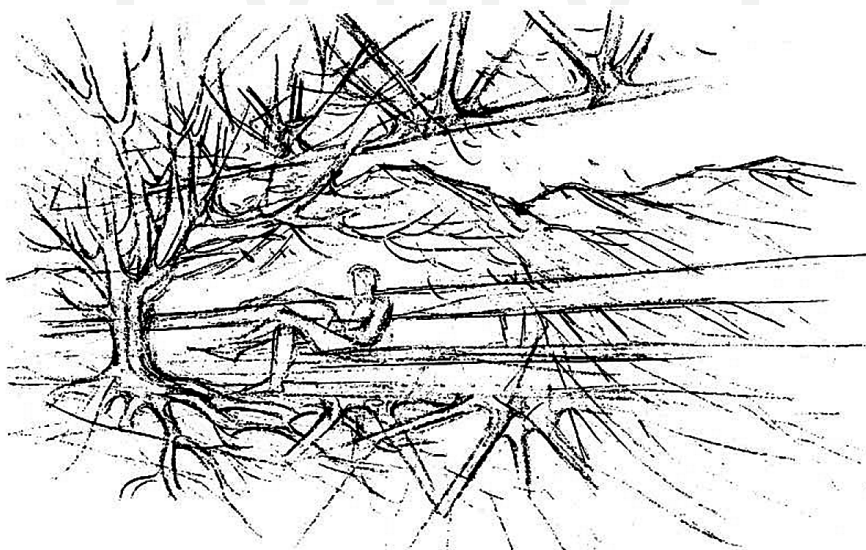
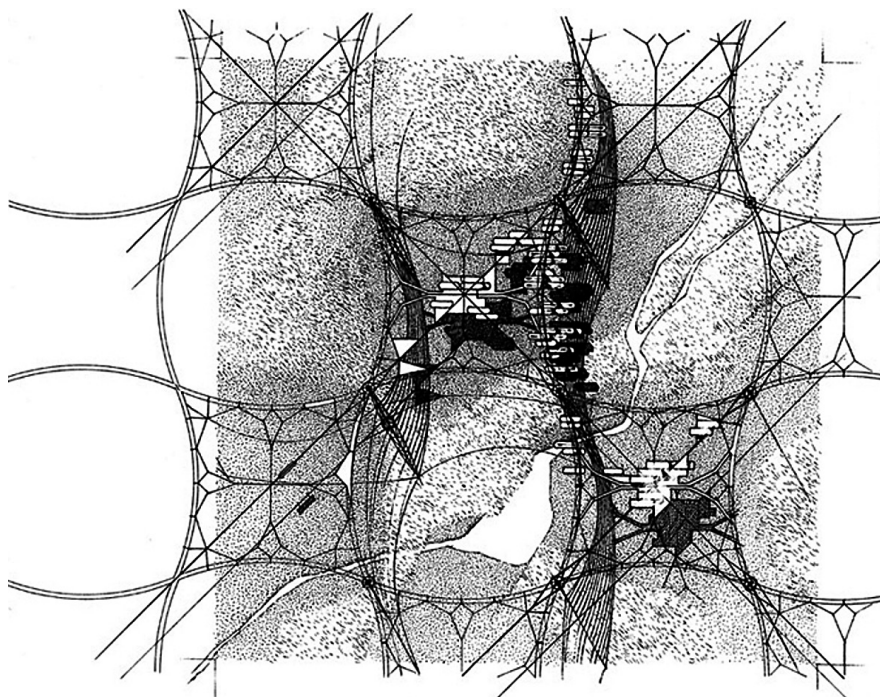
- III. 10. An interwar avant-garde. 10A. Bauhaus. Walter Gropius: studies upon evolution of city – grid structure “From the Block to the Bar” 1920. Source: <http://www.grids-of-architecture-and-urbanism-in-the-emerging-modern-city/>. 10B. The Constructivism. “Disurbanization and a green city” by Mikhail Barsch and Moisei Ginzburg, 1930. Source: [http://www. content/uploads/2010/12/Mikhail-Barsch-and-Moisei-Ginzburg-Green-City-1930.jpg](http://www.content/uploads/2010/12/Mikhail-Barsch-and-Moisei-Ginzburg-Green-City-1930.jpg)
- II. 10. Awangarda międzywojenna. 10A. Bauhaus. Walter Gropius: studia ewolucji zasad zabudowy miejsko-osiedlowej: „od kwartału do belek” 1920. Źródło: <http://www.grids-of-architecture-and-urbanism-in-the-emerging-modern-city/>. 10B. Konstruktywizm. „Dezurbanizacja i zielone miasto”. Michaił Barsz i Mojżesz Ginzburg, 1930. Źródło: [http://www. content/uploads/2010/12/Mikhail-Barsch-and-Moisei-Ginzburg-Green-City-1930.jpg](http://www.content/uploads/2010/12/Mikhail-Barsch-and-Moisei-Ginzburg-Green-City-1930.jpg)

- III. 11. The '1950-th. 11A. Philadelphia. Louis Kahn – study of transport and re-urbanization, 1952. Source: <http://www.experimentsinmotion.com/motion-gallery/52/Traffic+Study/>. 11B. Harlow – The New Town. Sir Frederick Gibberd, 1947. Sketch, composition of “Masterplan” – circular Neighborhood Units and the linear Central Unit (resp. Cumberland). Source: Prakash
- II. 11. Lata 50. XX wieku. 11A. Filadelfia. Louis Kahn – studium transportu i reurbanizacji, 1952. Źródło: <http://www.experimentsinmotion.com/motion-gallery/52/Traffic+Study/>. 11B. Harlow – Nowe Miasto. Sir Frederick Gibberd 1947. Szkic do „Masterplanu”, widoczne jednostki sąsiedzkie i linearne centrum (por. Cumberland). Źródło: Prakash

- III. 12. The post-war Modernism Two: radical against tradition, anti classic, not urban. Idiom – pattern: disordered estate formed of blocks: horizontal and vertical. Competition entry “Golden Lane” by Alison and Peter Smothsons, 1952. Source: <http://www.grids-/plan-of-the-month-smithsons-golden-lane-project-1952/>. 12A. Sketch of the plan. 12B. Sketch of the “bird’s eye” view
- II. 12. Powojenny modernizm nr 2: radykalnie antytradycjonalistyczny, antyklasyczny, antymiejski. Idiom – wzorzec: bezpostaciowe blokowisko horyzontalno-wertykalne. Alison i Peter Smithson projekt konkursowy „Golden Lane” 1952. Źródło: <http://www.grids-/plan-of-the-month-smithsons-golden-lane-project-1952/>. 12A. Szkic rzutu – planu. 12B. Szkic perspektywy z „lotu ptaka”

III. 13. Futurological fantasies. Takis Zenetos, "Suspended City", 1961. Source: http://www.mas_context.com/issues/takis-zenetos-unbuilt-tropes/. 13A. Plan.13B. Detail

II. 13. Fantazje futurologiczne. Takis Zenetos „Miasto zawieszone” 1961. Źródło: http://www.mas_context.com/issues/takis-zenetos-unbuilt-tropes/. 13A. Plan – rzut.13B. Detal

- III. 14. Sketches of the total/ubiquitous city of the future. The concept is made in the manner of constructivism, but simultaneously belonging to the contemporary parametrical design. Zaha Hadid, Patrik Schumacher 1992–1993. The Atelier in the Columbia University. Source: http://www.hadid_schumacher.com/Texts/Parametricism%20Order_Semiology.html. 14A. Elements and variants. 14B. Concept drawing.
- II. 14. Szkice totalnego/powszechnego miasta przyszłości. Koncepcja wykonana w konwencji suprematyzmu, a jednocześnie przypisana do współczesnego projektowania parametrycznego. Zaha Hadid, Patrik Schumacher 1992–1993. Pracownia w Uniwersytecie Columbia. Źródło: http://www.hadid_schumacher.com/Texts/Parametricism%20Order_Semiology.html. 14A. Składniki i warianty. 14B. Koncepcja

- III. 15. Jakriborg near Malmö. Postmodern estate “The Hanseatic Town” in the manner of New Urbanism. 2005. Source: photos by the author. 15A. The main square. 15. B. The main street
- II. 15. Jakriborg k. Malmö. Postmodernistyczne osiedle „miasteczko hanzeatyckie” w stylu New Urbanism. 2005. Źródło: fot. aut. 15A. Główny plac. 15B. Główna ulica

- III. 16. Jakriborg, as previous. The external borderlines of houses create „defensive walls”. They separate the living estate against outer space (“no sprawl”). Source: photos by the author. 16A. The South-West zone. 16B. The South-East zone
- II. 16. Jakriborg, jak wyżej. Zewnętrzne pierzeje budynków tworzą „ściany obronne”. Oddzielają zespół w sposób radykalny od otoczenia („sprawl – nie”). Źródło: fot. aut. 16A. Rejon pd.-zachodni. 16B. Rejon pd.-wschodni

- III. 17. Malmö. New urban eco-sustainable concepts. Source: photos by the author. 17A. The “blind” wall in the downtown, mitigated by installing energy panels and climber bushes. 17B. Innovative water furnishings in a Modernist housing environment
- II. 17. Malmö. Nowe miejskie rozwiązania ekorównoważące. Źródło: fot. aut. 17A. Ślepa ściana w śródmieściu złagodzona panelami oraz pnączami. 17B. Innowacyjne rozwiązania hydrologiczne w modernistycznym osiedlu

- III. 18. Malmö. The littoral housing estate (including Turning Torso skyscraper), reach in building quality and details, represents attractive public spaces including water reservoirs; arranged as the urban rectangular grid. Source: photos by the author. 18A. A panoramic view of the interior inside rectangular grid. 18B. Closer approach into the square urban interior
- II. 18. Malmö. Nadmorskie osiedle najnowszej generacji (zawierające wieżowiec Skręcony Tors), o bogatym wystroju, detalu i zagospodarowaniu terenu z akwenami, rozwiązane urbanistycznie w układzie kwartałowym. Źródło: fot. aut. 18A. Panorama wnętrza kwartału. 18B. Zbliżenie wnętrza kwartału

- III. 19. Amsterdam. The new district, multifamily housing environment with full ground floor devoted to public realm of shops and services. Valuable friendly spaces, interpersonal “climate” close to the atmosphere of traditional urban interiors. Source: photos by the author. 19A. A new rectangular square surrounded by buildings – the atmosphere of classical public space. 19B. The new street, “corridor” created between: the old line of houses (on the left hand side) and the new line of houses (on the right hand side), including public ground floors with shops and service offices. The composition of the street is oriented towards a historical object
- II. 19. Amsterdam. Nowa dzielnica, zabudowa mieszkaniowo-usługowa, tworząca sferę prawdziwie miejską; o walorach przestrzeni przyjaznej, o klimacie międzyludzkim zbliżonym do tradycyjnych wnętrz śródmiejskich. Źródło: fot. aut. 19A. Nowy plac o charakterze tradycyjnej przestrzeni społecznej. 19B. Nowa ulica wytworzona przez dopełnienie dawnej pierzei (z lewej strony) przez nową pierzeję z ożywionymi parterami usługowymi. Ulica jest ukierunkowana kompozycyjnie na obiekt zabytkowy

- III. 20. Amsterdam. The new streets in different style. Source: photos by the author. 20A. Pointing the axis of the new street towards historical ensemble, encouraged designers towards creating new houses along this street in the slightly historical manner. 20B. The location of a new street in a “brand new” landscape, encouraged designers towards creating a radical modern architecture (Modernism 3 – Neo Modern), but the proportions of the urban “corridor” of the street is classical, characteristic for European cities
- II. 20. Amsterdam. Nowe ulice w różnym stylu. Źródło: fot. aut. 20A. Ukierunkowanie nowej ulicy na zespół zabytkowy pobudziło do stworzenia flankującej zabudowy pierzejowej stylizowanej w nieco historycznym stylu. 20B. Lokalizacja nowej ulicy „na surowym korzeniu” ośmieliła projektantów do radykalnie nowoczesnej zabudowy (Modernizm 3 – neomodernizm) jednak z zachowaniem tradycyjnego charakteru „korytarzowego” wnętrza ulicznego

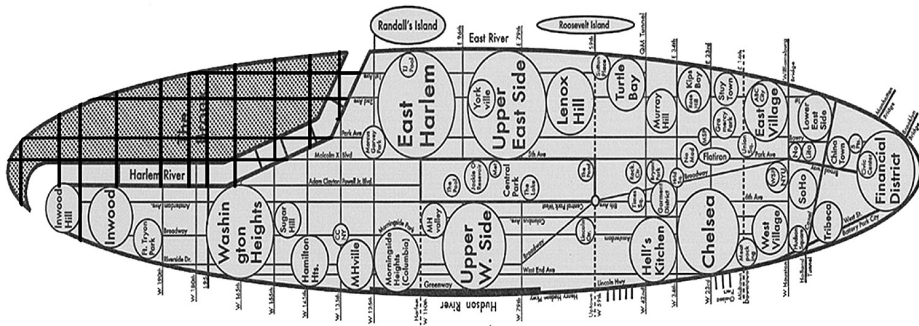
- III. 21. Amsterdam. The urban activation of a Northern waterside district. The former suburban road becomes an elegant city avenue (visible church in the city center). Source: photos by the author. 21A. The broad view from the northern side, towards the center. 21B. The middle detail of the new part of the city: a glorious corner building „sharp as a razor blade”, perfectly organizes a new urban situation (resp. the famous “Flatiron” in the NYC)
- II. 21. Amsterdam. Aktywizacja nadwodnej dzielnicy północnej. Dawna droga, obecnie ulica prowadząca z centrum (widoczna sylweta kościoła) uzyskuje status eleganckiej arterii miejskiej. Źródło: fot. aut. 21A. Ujęcie całościowe od północy w kierunku centrum. 21B. Środkowy detal nowej części miasta, wspaniały narożny budynek „żyletkowy” idealnie organizujący nową miejskość (por. słynny Flatiron, NYC)

- III. 22. Amsterdam. The urban activation of a South-West inland district. The former suburban road becomes an elegant city avenue. The new urban corner ensemble divides two radial “beam” streets with its sharp angle form. Source: photos by the author. 22A. On the right – existing peripheric semi collective housing; on the left – open space to be urbanized soon. 22B. The new urban corner building – attached classically to the streets – creates the beginning of a cityscape
- II. 22. Amsterdam. Aktywizacja południowo-zachodniej dzielnicy śródlądowej. Źródło: fot. aut. 22A. Nowy narożny budynek o klinowej formie – rozdziela promieniste ulice. 22B. Nowy zespół osiedlowy przylegający pierzejowo do ulicy – tworzy integralną część miasta

- III. 23. Amsterdam. Development of the Southern district, in the nowadays limit of the city. Creating two new urban avenues by erecting the new extravagant white corner-edifice. On the left the avenue created between the new edifice and older estate. On the right there is the city limit and e new estates will occur. Source: photos by the author. 23A. The new enterprise co-creates the street with the older line of houses. 23B. The atmosphere created by new enterprise turns a former suburban/provincial landscape into a character/climate of cityscape
- II. 23. Amsterdam. Rozbudowa dzielnicy południowej na skraju miasta. Do wolno stojącej linii zabudowy modernistycznej (z lewej strony, w cegle) zostaje dobudowana nowa oryginalna architektura (biała, również ceglana), tworząc w sumie atrakcyjną ulicę. Źródło: fot. aut. 23A. Nowa niezwykła inwestycja współtworzy ulicę (z lewej) i jednocześnie stanowi (na razie) symboliczny „mur miejski” oddzielający osiedle od otwartych peryferii (z prawej). 23B. Nowa ulica wprowadza miejskość na dawne przedmieście

- III. 24. A city development, both in the aspect of size/quantity, and in the respect of urban quality – by an extension/continuation of the input/output roads, as elegant city-avenues, framed by new urban edifices containing housing and public ground floor offering the city standards. 24A. Manhattan (right side) and Bronx (left upper side). Gentrification of Bronx and of the whole city, thanks to continuation of the grid of Manhattan avenues and streets. Source: on the background of: www.archie's_press.com, elaborated in Studio AS, graphics Miłosz Zieliński. 24B. Vienna. Extension/continuation of the input/output road in Wien-Süd, changes the suburb into the elegant city. Source: photo by the author
- II. 24. Rozwój ilościowy i jakościowy miast poprzez przedłużanie wielkomiejskich alei jako dróg wlotowo-wylotowych. 24A. Manhattan i Bronx. Gentrifikacja Bronxu poprzez wprowadzenie – kontynuację rusztu urbanistycznego Manhattanu. Źródło: wg podkładu: www.archie's_press.com, opr. Studio AS, grafika Miłosz Zieliński. 24B. Wiedeń. Przedłużenie trasy wlotowo-wylotowej w dzielnicy Wien-Süd czyni z przedmieścia elegancką dzielnicę. Źródło: fot. aut.

- III. 25. London, the City. Two spectacular and opposing, urban-architectural “paradigms”. Source: photos by Renata Józwick. 25A. Paternoster Sq. 2003. The strong creative decision; careful urban composition, principle of a “street architecture” following horizontal urban regulation, the moderate height harmonious with vertical regulation of historical surrounding houses, idyllic flavour of public space, conservatism, eclecticism, postmodernism, the promotor Prinz of Wales. 25B. “The Shard” 2012. The hight 306 m. (resp. Swiss Re 180 m, Torre Agbar 144 m, Lloyd 95 m), the dominant in silhouette and in panorams, sightseeing point, placement within existing urban grid without any special urban interventions, modernity, Renzo Piano
- II. 25. Londyn, City. Dwa spektakularne i przeciwstawne „paradygmaty” urbanistyczno-architektoniczne. Źródło: fot. Renata Józwick. 25A. Plac Paternoster, 2003. Silna decyzja i staranna kompozycja urbanistyczna, niskie gabaryty wysokościowe równe z tkanką otaczającą, drobne budynki równe kamienicom „street architecture”, atrakcyjna sielankowa przestrzeń społeczna, konserwatyzm, postmodernizm, eklektyzm, patron Księżę Walii. 25B. The Shard – „odłamek (szkła)” 2012. Wysokość 306 metrów (por. Swiss Re 180 m, Torre Agbar 144 m, Lloyd 95 m), dominanta sylwet i panoram, punkt widokowy, ustawienie w siatce miejskiej bez specjalnych aspektów urbanistycznych, nowoczesność, Renzo Piano

- III. 26. A, B. Copenhagen. Source: photos by the author. The challenge of the XXI C. is a creation of new innovative cities, districts and urban places, which will be: friendly, good and beautiful, no less than historical places
- II. 26. A, B. Kopenhaga. Źródło: fot. aut. Wyzwaniem XXI w. jest kreowanie nowych innowacyjnych miast, dzielnic i miejsc urbanistycznych, które będą: przyjazne, dobre i piękne – niemniej niż przestrzenie zabytkowe

References

- [1] Adonis D., portal internetowy, *Paradigm shift in architecture or expanded definition? Steve Jobs, Rem Koolhaas*, 2013, Adres internetowy: <http://adonis49.wordpress.com/author/adonis49> Pozyskano 2013_12_22.
- [2] Arystoteles, *Polityka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004 (200 ss.).
- [3] Aureliusz M., *Rozmyślania*, Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty 2008, 112 ss.
- [4] Batty M., *Cities and Complexity. Understanding cities with cellular automata, agent-based models, and fractals*, MIT Press, Cambridge Mass.-London 2007, 565 ss.
- [5] Bauman Z., *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Wydawnictwo Sic s.c., Warszawa 2000, 390 ss.
- [6] Bauman Z., *Kultura w płynnej nowoczesności*, Agora i Narodowy Instytut Audiowizualny, Warszawa 2011, 144 ss., płyta dvd.
- [7] Behrens R., *Die Moderne redigiert – der Kulturphilosoph und Kritische Theoretiker Heinz Petzold – zum Tod*, Junge Welt, Tygodnik Kulturalny, Zeszyt 25, Berlin 2012, s. 2-5.
- [8] Cassirer E., *Idee und Gestalt. Goethe. Schiller. Hölderlin. Kleist*, Bruno Cassirer, Berlin, Reprint, 2007, University of Michigan, Ann Arbor, 1921, 200 ss.
- [9] Cassirer E., *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*, Czytelnik, Warszawa 1971, 360 ss.
- [10] Cassirer E., *Substancja i funkcja* (oryg. *Substanzbegriff und Funktionsbegriff*, 1910), Antyk – Piotr Derewiecki, Kęty 2008, 336 ss.
- [11] Cassirer E., *Logika nauk o kulturze*, Marek Derewiecki, Kęty 2011, 148 s.
- [12] Cichy-Pazder E., Nakoneczny J., *Wartości kompozycyjne w rewolucyjnej miast dużych*, Teka Komisji Urbanistyki i Architektury, Oddział PAN w Krakowie, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Kraków 1987, s. 31-39.
- [13] Cichy-Pazder E., *Urban planning. Teoretyczne i metodyczne podstawy projektowania urbanistycznego*, Seria Architektura, Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej, Poznań 2005, 118 ss.
- [14] Dutton J., *Grids. Intersections of Architecture and Urbanism in the Emerging Modern City*, 2012, Adres internetowy: <http://www.grids.com/wordpress/intersections-of-architecture-and-urbanism-in-the-emerging-modern-city/> Pozyskany 2013_01_20.
- [15] *Eco Rehab 3 Cracow 2012. Future of the city. Mass housing estates or multifamily housing complexes?*, red. Gyurkovich M., Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, 300 ss.
- [16] Ferriss H. (oryg. 1929), *The Metropolis of Tomorrow*, Wstęp Willis C., Princeton Architectural Press, New York 1986, 200 ss.
- [17] *Foresight technologiczny na rzecz zrównoważonego rozwoju Małopolski*, red. Hausner J. (wśród autorów m.in. Kosiński W.), Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie i Małopolska Szkoła Administracji Społecznej, Kraków 2008, 274 ss.
- [18] Geremek B., *Europa i Pamięć*, Oryg. *Hendrik Brugman Lecture*, wygłoszony w Brukseli na posiedzeniu Rady Europy, GW 2 lipca 1997, s. 11-12. Tłumaczenie, wersja elektroniczna: http://www.archiwum.wyborcza.pl/Archiwum/1,0,257666,19970920RP-DGW,Europa_i_pamiec.html Pozyskano 2012_11_19.
- [19] Gyurkovich J., *Architektura w przestrzeni miasta. Wybrane problemy*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2010, 176 ss.
- [20] Gyurkovich J., *Foreword*, [w:] *Eco Rehab 3 Cracow 2012. Future of the city. Mass housing estates or multifamily housing complexes?*, red. Gyurkovich M., Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2012 (300 ss.).
- [21] Gyurkovich M., *Hybrydowe przestrzenie kultury we współczesnym mieście europejskim*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2013, 214 ss.
- [22] Gzell S. i in., *Kompozycja wieloprzestrzenna w projektach zespołów mieszkaniowych i śródmiejskich*, Urbanistyka, Międzyuczelniane Zeszyty Naukowe, Akapit-TDP, Warszawa 2013, 92 ss.

- [23] Hausner J., Izdebski H., Zachariasz I. i in., *Narastające dysfunkcje, zasadnicze dylematy, konieczne działania. Raport o stanie samorządności terytorialnej w Polsce*, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej, Kraków 2013, pdf, 108 ss. Adres internetowy: <http://www.nck.pl/artykuly/100679-kultura-a-rozwoj.html>
- [24] *Environmental Aesthetics. Theory, Research & Applications*, red. Masar J.L., Press Syndicate of the University of Cambridge, Cambridge, New York, Victoria 1992, 530 ss.
- [25] Heidegger M. (oryg. 1952), *Budować, mieszkać, myśleć. Eseje wybrane*, Czytelnik, Warszawa 1977 (348 ss.).
- [26] *Immanuel Kant Quotes & Sayings*, [w:] *Search Quotes*, Portal internetowy, adres: http://www.searchquotes.com/quotes/author/Immanuel_Kant/Pozyskany 2013_12_10.
- [27] Ingarden R., *O dziele architektury*, Nauka i Sztuka, Zeszyt 1/2, Zakłady Graficzne WINN, Jelenia Góra 1946, 52 ss.
- [28] Ingarden R., *Książeczka o człowieku*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1973, 190 ss. Wersja internetowa: http://chomikuj.pl/annamaria6696/Roman+Ingarden+-+Ksi*c4*85*c5*bceczka+o+cz*c5*82owieku+*5bcala*5d,1215603502.pdf Pobrana 2013_10_12.
- [29] Ingarden R., *Spór o istnienie świata*, PWN, Warszawa 1981, 432 s.
- [30] Kant I., *Analityka piękna*, [w:] *Krytyka władzy sądenia*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1986 (552 ss.).
- [31] Kant I., *Odpowiedź na pytanie: czym jest Oświecenie?*, [w:] *Rozprawy z historii filozofii*, Wydawnictwo Antyk – Marek Derewiecki, Kęty 2005 (242 ss.).
- [32] Karwińska A., Wypowiedź w dniu 6 lutego w Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej, jako pierwsze słowa w dyskusji naukowej podczas obrony pracy doktorskiej, notatki w posiadaniu autora artykułu, 2014.
- [33] Kidder T., *Home Town*, Washington Square Press, New York 2000, 464 ss.
- [34] Kosiński W., *Nowa urbanistyka – miejskość, ciągłość, wielość*, Architektura, Zeszyt 4, Warszawa 1984, s. 35-39.
- [35] Kowalewski A., Osiatyński J., Stępień J. i in., *Raport o ekonomicznych stratach i społecznych kosztach niekontrolowanej urbanizacji w Polsce*, Warszawa 2013, pdf, 8 ss. Adres internetowy: <http://www.zoiu.pl/attachments/article/315/Raport%20Ekonomiczny.pdf>.
- [36] Kozłowski D., *Transfiguracja form, albo – Niech szczególnie funkcjonalizm!*, Czasopismo Techniczne, Zeszyt 10-A, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2004, s. 75-78.
- [37] Kozłowski D., *O pięknie architektury (współczesnej) – uwagi o ulomności rzeczy użytecznych*, Czasopismo Techniczne, Zeszyt 6-A, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2007, s. 74-77.
- [38] Kruff H.-W., *History of Architectural Theory. From Vitruvius to the present*, Princeton Architectural Press, New York 1994 (706 ss.).
- [39] *Kultura a rozwój*, red. Hausner J., Karwińska A., Purchla J., Narodowe Centrum Kultury, współpraca Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Międzynarodowe Centrum Kultury, Warszawa 2013, 516 ss.
- [40] Lambert L., *Architectural theories. Critique of a new “post-ideological” architectural paradigm*, 2012, Adres internetowy: http://www.academia.edu/2629342/Critique_of_a_new_post-ideological_Architectural_Paradigm Pozyskano 2014_01_11.
- [41] Lynch K., *Good City Form*, The MIT Press Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts and London England, 1981, 514 ss.
- [42] Musioł A., *Interpretacja myśli Immanuela Kanta w ramach II Davosen Hochschulkursen 1929 Ernst Cassirer – Martin Heidegger*, Estetyka i Krytyka 4 (26), Instytut Filozofii Uniwersytetu Jagiellońskiego UFUJ, Kraków 2012, s. 151-160. Wersja internetowa: http://estetykaikrytyka.pl/art/26/eik_26_10.pdf Pozyskano 2014_01_15.

- [43] *Next city. Interview: Rem Koolhaas on the Invention and Reinvention of the City*, red. P. Fraioli, Journal of International Affairs. Beijing, 2012, Adres internetowy: <http://nextcity.org/daily/entry/interview-rem-koolhaas-on-the-invention-and-reinvention-of-the-city> Pozyskano 2013_12_23.
- [44] Nietzsche F., *Tako rzecze Zaratustra. Książka dla wszystkich i dla nikogo*, Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań 1995, 302 ss. Wersja internetowa: <http://www.pistis.pl/biblioteka/Fryderyk%20Nietzsche%20-%20Tako%20Rzecz%20Zaratustra.pdf> Pozyskano 2013_12_24.
- [45] Ortega y Gasset J., *Dehumanizacja sztuki i inne eseje*, 1980, 448 ss.
- [46] Ortega y Gasset J., *Bunt mas*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza SA, Warszawa 2004, 216 ss.
- [47] Panofsky E., *Architektura gotycka i scholastyka*, [w:] *Studia z historii sztuki*, Państwowy Instytut Wydawniczy PWN, Warszawa 1971, (468 ss. plus tablice ilustracyjne nn.).
- [48] Paetzold H., *Ernst Cassirer. Von Marburg nach New York. Eine philosophische Biographie*, WBG, Darmstadt 1995, 240 ss.
- [49] Paetzold H., *Symbol, Culture, City. Five exercises in critical philosophy of culture*, Jan van Eyck Akademie, Amsterdam 2000, 104 ss.
- [50] Paetzold H. i in., *City Life*, red. Petzold H., Jan van Eyck Akademie, Amsterdam 2005, 174 ss.
- [51] Pasierb J.S., *Miasto na górze*, Znak, Kraków 1973, 312 ss.
- [52] Pasierb J.S., *Pionowy wymiar kultury*, Znak, Kraków 1983, 152 ss.
- [53] *Percepcja między estetyką a epistemologią*, praca zbiorowa, red. Konik R., Leszczyński A., Studia Philosophica Vratislaviensia, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2010, 188 ss. Wersja internetowa: <http://books.google.pl/books?isbn=8374326425=kartezjusz+kolor+estetyka> Pozyskano 2014_01_11.
- [54] Platon, *Państwo*, Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty 2009, 344 ss.
- [55] Prakash G., *The promise of Modern City*, [w:] *The Spaces of the Modern City: Imaginaries, Politics and Everyday Life*, red. Kruse K.M., Princeton University Press. Princeton-New York 2008, 722 ss.
- [56] *Prendre l'environnement de travers. Il manque encore le climat à Rem Koolhaas*, red. Emeric, CRAP, Paris 2012, Adres internetowy: <http://crapzine.com/2012/12/26/il-manque-encore-le-climat-a-rem-koolhaas/> Pozyskano 2012_12_05.
- [57] Regulski J., *Viribus Unitis*, [w:] *K.S.A.P. Krajowa Szkoła Administracji Publicznej XX lat*, red. Samsonowicz H., Krajowa Szkoła Administracji Publicznej, Warszawa 2010, s. 179-193.
- [58] *Reinventing the city: An interview with architect Rem Koolhaas*, red. P. Fraioli, The Christian Science Monitor, Boston 2013, Adres internetowy: <http://www.csmonitor.com/Commentary/Global-Viewpoint/2012/0720/Reinventing-the-city-An-interview-with-architect-Rem-Koolhaas> Pozyskano 2013_10_13.
- [59] *Rewitalizacja krakowskich Grzegórzek i Nowa Filharmonia*, praca dyplomowa w Katedrze Kompozycji Urbanistycznej IPU A-3 WAPK, promotor J. Gyurkovich, współpromotorka A. Wójcik, dyplomantka A. Rymarczyk, wyróżnienie w Konkursie SARP na Dyplom Roku, 2014.
- [60] Stachiewicz K., *Czy Tischner był fenomenologiem?*, Systematica, Colloquia Theologica Adalbertina, Zeszyt 5, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań 2004, s. 137-148.
- [61] *Thinking big – Dutch architect Rem Koolhaas – interview*, Artforum International, No. 4, Dec, red. Rajchman J., New York 1994, s. 46-56.
- [62] Tischner J., *Przestrzeń obcowania z drugim*, „Analecta Cracoviensia”, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego im. Jana Pawła I, Kraków 1977, s. 67-86.
- [63] Tischner J., *Spór o istnienie człowieka*, Znak, Kraków 2011, 420 ss.
- [64] Wolfe R., *Disurbanism. Barsch and Ginsburg 1930 proposal for the green City disurbanization*, Adres internetowy: <http://thechanelhouse.org/tag/russia/> Pozyskany 2013_11_20.
- [65] Życiński J., *Transcendencja i naturalizm*, Copernicus Center Press, Kraków 2014, 240 ss. ■

Obecna szybkość cywilizacyjnych przemian, a nawet obserwowane w ostatnich latach ich ewidentne przyspieszenie, to zjawiska wpływające faktycznie lub potencjalnie, bezpośrednio lub pośrednio na przemiany i powiększanie miast. Możliwie szerokie rozeznanie tych zjawisk jest potrzebne dla kolejnych, głębszych, skutecznych badań analitycznych i dla roztropnego wysnuwania ocen dotyczących tej nowej sytuacji miast, a w nich ludzi oraz budowli. Jest to potrzebne badaczowi dla kolejnego etapu prac – podejmowania ryzyka stawiania odpowiedzialnych prognoz. Jest wreszcie potrzebne praktykowi dla kreowania rozsądnych propozycji projektowych dla przyszłych miast. Czynniki stymulujące dynamikę tych przemian są liczne i zróżnicowane. Badanie i oceny wyrywkowe – fragmentaryczne, jednostronne – nie pomagają sprawie. Zarówno z prostych obserwacji, jak i w wyniku pogłębionych badań wynika, że dokonujące się przemiany oddziałują na miasta w sposób synergiczny – pozytywnie i negatywnie

1. Podmiot i przedmiot w kształtowaniu miasta

Wspomniane wyżej czynniki powodują, że współczesna ewolucja miast jest intensywna, utrwalona jako nieuchronny proces, acz niestabilna i nieobliczalna, trudna do przewidywania i sterowania. Jednak nowe narzędzia są w tym pomocne, przez co wiedza o mieście jest bogata jak nigdy wcześniej; zarówno w dziedzinie zaawansowanych analiz, jak też studiów i projektów – z wsparciem informatyczno-elektronicznym, prowadzone są fascynujące prace¹. Na razie dotyczy to głównie teorii i projektów, a nie realizacji, gdyż takowe – prawdziwie innowacyjne w sensie kształtowania tkanki miejskiej – nie objawiają się. W zasadzie dotyczy to i Zachodu, i Wschodu. Po drugie, nowe zrealizowane zespoły rzadko nawiązują kompozycyjnie do istniejącej tkanki, raczej przypominają modernistyczne osiedla stanowiące byty kompozycyjne same w sobie. Jest tak wskutek pragmatyki postępowania w kręgu tworzonym przez duet: deweloperzy-urzędnicy; pomimo postawy elit – zwłaszcza z kręgów naukowo-dydaktycznych, np. w Polsce, gdzie kompozycja urbanistyczna jest w tychże elitach traktowana zdecydowanie poważnie, ale pozostaje w sferze ideowo-koncepcyjnej.

Po 2000 roku przez środowisko polskie przetoczyła się dysputa nt. racji istnienia/jakości kompozycji urbanistycznej w uwarunkowaniach nowego wieku. Dotyczyło to zarówno badań naukowych, jak też działalności dydaktycznej (por. materiały konferencji ku czci Kazimierza Wejcherta, w WAP Warszawskiej z 2003 r., publikowane w tamtym okresie w periodykach: „Kwartalnik A i U PAN” oraz „Urbanistyka”). W tym zakresie powstały, utrwaliły się i dalej rozwijają szkoły akademickie – krakowska i warszawska – kultywujące dobre tradycje i prowadzące działalność w kierunku przyszłościowym, omawiając problematykę

¹ Batty M., 2007, *Cities and Complexity. Understanding cities with cellular automata, agent-based models, and fractals*, MIT Press, Cambridge Mass.-London, 565 ss., *passim*.

kompozycji urbanistycznej na polach: badań, kształcenia kadr naukowych oraz nauczania (por. Katedra Kompozycji Urbanistycznej WAPK² i WAP Warszawskiej³).

Z kolei – jak wspomniano powyżej – uwarunkowania przemian miast są głębsze i bardziej złożone niż kiedykolwiek. W niniejszej pracy, dla klarowności wywodu można w pewnym uproszczeniu, ale dzięki temu w sposób czytelny, rozdzielić je roboczo na dwie fundamentalne grupy. Jedną z nich – wynikającą z potrzeb ludzkich, a więc pierwotną – można wyróżnić jako uwarunkowania ogólne, ludzkie, pozostające przede wszystkim w domenie humanistyki. Można uznać je za podmiotowe. Te uwarunkowania dotyczą bowiem spraw podmiotu/podmiotów miasta a więc: człowieka, społeczności oraz ludzkości.

Dwie kategorie podmiotowe wymienione jako pierwsze, węższe: a więc personalistyczna – ujmująca człowieka jako jednostkową unikatową osobę, jak też druga – ujmująca grupę lokalną jako formację społecznościową (ang. *community*) – odgrywają stosowne role dla określania życia w domu, okolicy i mieście. Bywa to określane poetycko jako: „miejsce dla człowieka”, „czynnik ludzki”, „życie miast”, *etc.* W tej mierze pozostaje badany i dyskutowany, ale nierozwiązany problem człowieka – na ile jest on niezmienny lub powoli ewoluujący, a na ile zmienny w swym powiązaniu sprawczym lub konsumpcyjnym w zakresie przemian cywilizacyjnych i kulturowych. Wybitni polscy filozofowie starali się zgłębić to zagadnienie zarówno wedle warsztatu fenomenologicznego⁴, jak też w ujęciu post-fenomenologicznym, zbliżonym do Levinasowskiej filozofii człowieka i dialogu⁵. To ujęcie jest wybitnie ważne dla badacza i projektanta przestrzeni miasta, w celu oceny człowieka i społeczności jako podmiotu i jako osoby lub grupy partnerskiej w dialogu⁶.

Trzecie, najszersze sformułowanie odnoszące się do podmiotu, a więc: ludzkość, nie jest frazesem dla badań nad miastami w dzisiejszej dobie globalizacji. Dotyczy bowiem użytkowników miast wprawdzie w znacznym uogólnieniu (*sensu largo*), ale też w sensie istotnych wzajemnych wpływów, wzorców, upodobnienia gustów, zachowań, a nawet unifikacji niektórych tych aspektów w zakresie światowym (*sensu stricto*). Wśród sformułowań obiegowych do tego aspektu szczególnie odnosi się maksyma znacznie uogólniona i uniwersalna, czyli światowa w swym zakresie: „miasto to przede wszystkim ludzie”.

Drugą z badanych niniejszym, jest kategoria i grupa uwarunkowań, w której ośrodkiem zainteresowania nie jest bezpośrednio człowiek, ale kształtowana dla niego przestrzeń miejska. Heidegger zwraca uwagę na tę dychotomię dobrze wyrażoną w języku niemieckim

² Gyurkovich J., 2010, *Architektura w przestrzeni miasta. Wybrane problemy*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, 176 ss. *passim*.

³ Gzell S. i in., 2013. *Kompozycja wieloprzestrzenna w projektach zespołów mieszkaniowych i śródmiejskich*, Urbanistyka, Międzyuczelniane Zeszyty Naukowe, Akapit-TDP, Warszawa, 92 s., *passim*.

⁴ Ingarden R., 1973, *Książeczka o człowieku*, Wydawnictwo Literackie, Kraków, 190 ss., *passim*. Wersja internetowa: http://chomikuj.pl/annamaria6696/Roman+Ingarden+-+Ksi*c4*85*c5*beczka+o+cz*c5*82owieku+*5bca*5d,1215603502.pdf Pobrana 2013_10_12.

⁵ Tischner X.J., 2011, *Spór o istnienie człowieka*, Znak, Kraków, 420 ss., *passim*.

⁶ Tischner X.J., 1977, *Przestrzeń obcowania z drugim*, „Analecta Cracoviensia”, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego im. Jana Pawła II, Kraków, s. 67-86.

„(ich) bin” – jestem oraz „bauen” – budować⁷. *Notabene* w języku polskim też występuje ciekawe upodobnienie lingwistyczne/filologiczne analizowanego tutaj podmiotu i przedmiotu: „być” i „budować”.

Tej drugiej dziedzinie uwarunkowań poświęcona jest – odpowiednio – druga część niniejszego opracowania. Tę drugą kategorię, można więc – według modelu analitycznego zarysowanego powyżej – nazwać przedmiotową. Ta grupa uwarunkowań jest przeto – już na pewno – wtórna wobec pierwszej. Przedmiot stanowi przestrzeń miejska ujmowana w różnych skalach – od planowania przestrzennego po detal. Jest kreowana przedmiotowo-usługowo dla człowieka, który jest dla niej nadrzędnym, pierwotnym i pierwszorzędnym podmiotem. Ona zaś jest paradygmatycznie zmienna w czasie, poddawana fluktuacjom cywilizacyjnym i kulturowym, znacznie szybszym i przez to mniej trwałym niż przemiany w kulturze – ale też w naturze człowieka.

Przy tej okazji należy jeszcze zasygnalizować tutaj kwestię odnośnie do natury/przyrody jako czynnika miastotwórczego. Należy to uczynić dla dopełnienia, skompletowania bytów istotnych dla kreowania dobrego miasta. Jest to zagadnienie, które tutaj można by ująć w nawias – jako wprawdzie istotne, wręcz kluczowe, ale pozostające poza zakresem przyjętym dla niniejszego opracowania, a będące w zakresie zainteresowań badaczy filozofii natury i głębokiej ekologii. Kwestia w tym czy przyroda/natura ma w tej strukturze pojęć charakter podmiotowy – jak człowiek, czy przedmiotowy – jak budowle. Natura w odniesieniu do relacji z miastem też występuje w różnych skalach – od skali lokalnej – np. obejmującej poszczególne rośliny (np. drzewa) i ich zespoły; poprzez mezo-skalę: ukształtowanie i jakość terenów oraz akwenów, jakość powietrza, aż po skalę globalną, taką jak Ziemia i przestrzeń otwarta⁸.

Ta druga, przedmiotowa część całej problematyki tej pracy, może być – dla użytku zastosowanego tutaj rozumowania – określona jako uwarunkowania profesjonalne w poszczególnych skalarnie dziedzinach projektowania. Dotyczy to konkretnie szczegółowych profesji stanowiących części składowe całości zagadnienia: 1) planowania przestrzennego, 2) projektowania urbanistycznego, 3) projektowania architektonicznego. Te podstawowe dziedziny kreacji przestrzennej współfunkcjonują wielodyscyplinarnie z innymi rodzajami kreacji, takimi jak np.: architektura krajobrazu, sztuki piękne, wzornictwo; oraz dziedziny techniczne, elektroniczne itp.

Najszerszą płaszczyzną „podkładową”, a zarazem fundamentalną dla sztuki kształtowania miast, są badania makro-przestrzeni regionalnej, a zwłaszcza regionów miejskich, z których wynikają procesy planowania przestrzennego i gospodarka przestrzenna. Te zagadnienia są aktualnie w Polsce zaniedbane wskutek dysfunkcyjnie interpretowanego liberalizmu, co daje fatalne podglebie dla (nie-)kreowania nowych zespołów urbanistycznych. W tej mierze dramatyczny – acz naukowo wyważony z pełnym „chłodem” profesjonalnym – jest raport zespołu Jerzego Hausnera nt. dysfunkcji w planowaniu przestrzennym, a szerzej

⁷ Heidegger M., 1977, *Budować, mieszkać, myśleć. Eseje wybrane*, Czytelnik, Warszawa, s. 317-334 (348 ss.).

⁸ Ingarden R., 1981, *Spór o istnienie świata*, PWN, Warszawa, 432 s., *passim*.

– w polskiej gospodarce przestrzennej⁹. J. Hausner już w 2007 roku podczas prac prowadzonych wraz z Politechniką Krakowską¹⁰, wyrażał niepokój z powodu źle rozwijającej się urbanizacji w Polsce. Słusznie argumentował, że dzieje się tak wskutek Ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 2003 roku, która wyeliminowała obligatoryjność wykonywania planów zagospodarowania przestrzennego.

W 2010 roku inny wybitny teoretyk i praktyk Jerzy Regulski – znakomity znawca zagadnień gospodarki przestrzennej – dał wyraz podobnym niepokojom, pogłębionym o trzy kolejne lata złych doświadczeń na temat bezplanowej urbanizacji w Polsce. Te niepokoje łączył dodatkowo z dobrze sobie znanym zagadnieniem samorządności terytorialnej. Ona także, jak się okazało, zawiodła nadzieje pokładane w niej na początku transformacji, przyczyniając się – oprócz złego prawa państwowego – do chaosu przestrzennego na obszarach swojej jurysdykcji¹¹.

Wreszcie w najnowszym okresie (2013) zespół złożony z wybitnych autorów pod kierunkiem kompetentnego urbanisty z okresów PRL i RP, Adama Kowalewskiego, dał wyraz głębokiego niepokoju i sprzeciwu moralnego wobec atrofii planowania przestrzennego w Polsce. Wskazano, że zostało ono zastąpione chaotyczną polityką lokalizacyjną sprzyjającą koncesjonowanemu sobiepaństwu lobby deweloperskiego, kosztem ładu urbanistyczno-architektonicznego. Z winy tej szkodniczej ustawy uniemożliwiono także woluntarystyczne budowanie drobnoskalowe przez mniejszych inwestorów, na podstawie absurdalnych decyzji bazujących na równie absurdalnej antyplanistycznej zasadzie tzw. dobrego sąsiedztwa. Z powodu znacznej liczby takich drobnych budów, szkody dla polskiego krajobrazu są równie dotkliwe, jak te dokonane przez wielkobiznesowe przedsięwzięcia¹².

W przeciwieństwie do Polski, w krajach o warunkach prawidłowego postępowania, na podstawie planów zagospodarowania przestrzennego odbywa się wysoce kreatywny proces urbanistycznego i architektonicznego projektowania i rozbudowywania/uzupełniania miast. Ta ostatnia dziedzina wkracza w domenę kultury wysokiej i sztuki. W tym miejscu – na styku planowania i projektowania – można zasygnalizować jedno z najistotniejszych zagadnień, w dziedzinie której poświęcona jest praca niniejsza. „Idzie tu” mianowicie o „mizериę” projektowania urbanistycznego w szeroko pojętym modernizmie, w porównaniu z wspańnością, finezją i bogactwem sztuki kreacji, a w tym kompozycji urbanistycznej w epokach przedmodernistycznych.

⁹ Hausner J., Izdebski H., Zachariasz I. i in., 2013, *Narastające dysfunkcje, zasadnicze dylematy, konieczne działania. Raport o stanie samorządności terytorialnej w Polsce*, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej, Kraków, pdf, 108 ss., *passim*. Adres internetowy: <http://www.nck.pl/artykuly/100679-kultura-a-rozwoj-.html>

¹⁰ *Foresight technologiczny na rzecz zrównoważonego rozwoju Małopolski*, 2008, red. Hausner J. (wśród autorów m.in. Kosiński W.), Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie i Małopolska Szkoła Administracji Społecznej, Kraków, 274 ss., *passim*.

¹¹ Regulski J., 2010, *Viribus Unitis*, [w:] *K.S.A.P. Krajowa Szkoła Administracji Publicznej XX lat*, red. Samsonowicz H., Krajowa Szkoła Administracji Publicznej, Warszawa, s. 179-193.

¹² Kowalewski A., Osiatyński J., Stępień J. i in., 2013, *Raport o ekonomicznych stratach i społecznych kosztach niekontrolowanej urbanizacji w Polsce*, Warszawa, pdf, 8 ss., *passim*. Adres internetowy: <http://www.zoiu.pl/attachments/article/315/Raport%20Ekonomiczny.pdf>.

Jest to zagadnienie wybitnie kontrowersyjne, nie zawsze zauważane i uświadamiane sobie przez projektantów i odbiorców/użytkowników zrealizowanych efektów projektowania. Przyczyny szwankowania modernistycznej urbanistyki są bowiem wielce zróżnicowane. Można wspomnieć jeden istotny czynnik, zbieżny z ideą niniejszej pracy – wzajemnego sprzężenia podmiotowo-przedmiotowego „człowiek – a – przestrzeń miasta”. Stąd wynika charakter działalności projektowej jako usługowej, a z tego powodu zarysowuje się istotne zagrożenie dla jakości procesu projektowania i jego efektów. Jest nim nie zawsze poważne i często pełne napięcie (nie-)rozumienie relacji projektanta wobec „interesariusza”: a więc mieszkańca, użytkownika, właściciela, inwestora i polityka/władcy.

W tej mierze obiegowo rozróżniane są różne podejścia autorów do projektowania: demiguryczne (pogarda dla interesariuszy), eksperckie (instrumentalna tolerancja wobec interesariuszy) lub partycypacyjne (znacznym stopniu uznania współpracy z interesariuszami). Analogiczne rozwarstwienie postaw projektantów występuje także wobec kwestii współpracy między/wielodyscyplinarnej: niechęć i rezerwa, zminimalizowana poprawność, entuzjazm i chęć współprojektowania. Trzeci wreszcie ciekawy rozrzut postaw projektanckich dotyczy kwestii kontekstu i tradycji miejsca oraz – ujmijmy to dla uproszczenia jednocześnie – tradycji kulturowej, historycznej i regionalnej.

Można to znów modelowo uprościć do trzech postaw, którymi są: 1) negacja (*bon mot* Koolhaas'a: *fuck the context*¹³), 2) wyważona akceptacja, tolerancja, głębsza lub dosłowniejsza inspiracja „tłem”, wreszcie, 3) pełny kontekstualizm, ciągłość, kontynuacja, stylizacja naśladowcza „odtworzenie wprost” (*straight revivalism*). Przy tym znów należy się zastrzeżenie, że wspomniany artyzm ma miejsce wyłącznie w tych przypadkach, gdy projektant wspina się powyżej determinant obiektywnych, materialno-funkcjonalistycznych, dostarczanych np. przez demografię i ekonomię. Gdy ma czas i motywację, by poszukiwać „naddatku”, „czegoś więcej” i sięgać wyżyn kreatywności: „piękna rzeczy niepotrzebnych”¹⁴ (por. D. Kozłowski: „Niech szczególnie funkcjonalizm”)¹⁵.

Najprawdopodobniej te części miasta modernistycznego, którymi są pokrętnie i „preclowate”, bezpostaciowe i oderwane od „prawdziwego” miasta układy osiedlowe – wypełnione blokami i pawilonami – są właśnie antypomnikami, fetyszami bezrefleksyjnego „gołego” funkcjonalizmu, a także „fizjologicznej” użyteczności pozbawionej mentalnej i emocjonalnej (nienaukowo ujmując – tzw. duchowej) nadbudowy, są więc dowodem braku kultury: i inwestora, i projektanta. Jako takie są też wypaczeniem pierwotnych, pionierskich idei Pierwszego Modernizmu, który obok rewolucyjnego nowatorstwa i oderwania od miejskości (Corbusier, Bauhaus), w innych nurtach proponował kontynuację miasta, np. w formie kolonii pracowniczych (Republika Weimarska, II RP, Holandia).

Może właśnie w owym oderwaniu od ciągłości tradycji oraz kultury miejskiej należy dokopywać się archeologii okropności anty-urbanistyki modernistycznej, przeważającej

¹³ *Thinking big – Dutch architect Rem Koolhaas – interview*, 1994, Artforum International, No. 4, Dec., red. Rajchman J., New York, s. 46-56.

¹⁴ Kozłowski D., 2007, *O pięknie architektury (współczesnej) – uwagi o ułomności rzeczy użytecznych*, Czasopismo Techniczne, z. 6-A, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, s. 74-77.

¹⁵ Kozłowski D., 2004, *Transfiguracja form, albo – Niech szczególnie funkcjonalizm!*, Czasopismo Techniczne, z. 10-A, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, s. 75-78.

zwłaszcza w drugim, powojennym modernizmie. W prawidłowej – zarówno odwiecznej, jak postmodernistycznej i współczesnej (śladowej) – urbanistyce jej kulminacją jest, oprócz ciągłości tkanki, także ciągłość kompozycji przestrzeni miejskiej¹⁶. Kompozycja obejmuje standardową, najczęściej kwartałową tkanę, z terenami oraz miejscami publicznymi, w tym także przyrodniczymi, z detalem – „umeblowaniem miejskim” (wł. *arredo urbano*) i ewentualnymi innymi atrakcjami.

Na tej kanwie, w dziedzinie kreowania budowli będących artykulacją w tej kompozycji, następuje kolejna, w zasadzie finalna faza – kształtowanie architektury. Jej forma wobec otoczenia rozpościera się jak wspomniano wyżej, w skali pomiędzy zachowawczą – kontekstualną („wpisać się”) i prowokacyjną – silnie innowacyjną, anty-kontekstualną („popisać się”), skąd blisko już do wspomnianego Koolhaas’owskiego: *fuck the context*¹⁷. Pomiedzy tymi ekstremami znajduje się oczywiście szeroka przestrzeń dla rozwiązań pośrednich, cechujących się: subtelną inspiracją kontekstem, innowacyjnością głęboką itd.

Odpowiedzialne środowiska planistów¹⁸ i projektantów miast w zakresie urbanistycznym¹⁹ i architektonicznym²⁰ – jak zasygnalizowano powyżej – nurtowane są konstruktywną krytyką obecnego stanu i tendencji w wymienionych dziedzinach twórczych²¹. Są nimi w każdej z trzech kolejnych faz twórczych zwłaszcza: ad 1 – nadmieniona dysfunkcja planowania przestrzennego, ad 2 – wspomniana słabość modernistycznej kreacji urbanistycznej w porównaniu z „miejskościowym paradygmatem” przedmodernistycznym; oraz ad 3 – obsesyjna indywidualistyczna ekstrawagancja kreacji architektonicznej w porównaniu z miejską harmonijnością przedmodernistyczną.

Coraz częściej objawiają się więc przypuszczenia na temat zbliżającego się poważnego zwrotu w sztuce kształtowania miast. “What I see more than anything is the inability of almost every political system to anticipate, mobilize, and take precautions for the future, even when it is obvious that cities will grow or shrink rapidly. At the same time, the reinvention of cities will be taking place all over the world”²². Odniesienia literaturowe zasygnalizowane w poniższych przypisach (nr 20–23) stanowią próbę wskazującą, że aktualnie Rem

¹⁶ Cichy-Pazder E., Nakoneczny J., 1987, *Wartości kompozycyjne w rewaloryzacji miast dużych*, Teka Komisji Urbanistyki i Architektury, Oddział PAN w Krakowie, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Kraków, s. 31-39.

¹⁷ *Thinking big...*, *op. cit.*

¹⁸ Hausner, *op. cit.*; Regulski, *op. cit.*; Kowalewski, *op. cit.*

¹⁹ *Prendre l’environnement de travers. Il manque encore le climat à Rem Koolhaas*, 2012, red. Emeric, CRAP, Paris, Adres internetowy: <http://crapzine.com/2012/12/26/il-manque-encore-le-climat-a-rem-koolhaas/> Pozyskano 2012_12_05.

²⁰ Lambert L., 2012, *Architectural theories. Critique of a new “post-ideological” architectural paradigm*, Adres internetowy: http://www.academia.edu/2629342/Critique_of_a_new_post-ideological_Architectural_Paradigm Pozyskano 2014_01_11.

²¹ *Adonis Diaries*, portal internetowy, 2013, *Paradigm shift in architecture or expanded definition? Steve Jobs, Rem Koolhaas*, Adres internetowy: <http://adonis49.wordpress.com/author/adonis49> Pozyskano 2013_12_22.

²² *Next city. Interview: Rem Koolhaas on the Invention and Reinvention of the City*, 2012, red. P. Fraioli, Journal of International Affairs, Beijing, Adres internetowy: <http://nextcity.org/daily/entry/interview-rem-koolhaas-on-the-invention-and-reinvention-of-the-city> Pozyskano 2013_12_23.

Koolhaas może być zaliczany w przedmiotowej dyskusji do szczególnie zaangażowanych intelektualistów/projektantów, pomimo prezentowanej miejscami prywaty oraz merytorycznej kontrowersyjności w niektórych sformułowaniach²³.

2. Podmiotowe uwarunkowania humanistyczne

2.1. Człowiek w mieście: platoński – tomistyczny – kantowski

„Dla współczesnego badacza i projektanta przestrzeni miejskiej, istotną podstawą są nauki humanistyczne. Ujmując bardziej obrazowo, oznacza to przyjęcie człowieka jako głównego bytu określającego sens i formę miasta”. Taką klarowną i asertywną myśl, zawierającą istotne zadania programowe skierowane do architektów-urbanistów, przedstawiła czołowa współczesna krakowska socjolożka miasta Anna Karwińska²⁴. Istota ideowa przejawiająca się w owym sformułowaniu dotyka sedna sprawy decydującej o jakości życia w mieście i jakości immanentnej miasta jako zjawiska kulturowego. Jest nią potrzeba sprzężenia i więzi wątku ludzkiego/społecznego z wątkiem architektoniczno-urbanistycznym. Jest ona pomijana z jednej strony przez polityków, decydentów, inwestorów i deweloperów (forma miasta liczy się – *nomen omen* – tylko, gdy przynosi wymierne korzyści prestiżowe i pieniężne), a od drugiej strony przez projektantów (forma jest moim/naszym popisem indywidualnym/grupowym, a człowiek i społeczność tak naprawdę się nie liczy).

Ujęcie socjolożki zacytowane powyżej, pozornie jest oczywiste i ogólnikowe, zawiera jednak najrzetelniejszą prawdę, powagę i wywołuje zapotrzebowanie. Ma ono coraz większe uzasadnienie i miejsce we współczesnych społeczeństwach – coraz bardziej podmiotowych właśnie, bo coraz lepiej wykształconych, rozumnych i wymagających. Debata naukowa, do której owa myśl stanowiła punkt wyjścia, ogniskowała się, między innymi, wokół partycypacji. A jest to narzędzie pełne kontrowersyjności i ambiwalentnego zastosowania w miejskich procesach inwestycyjnych; bywa używane „na-prawdę i na-niby”. Jednak ma potężne umocowania prawne nawet w Polsce, gdzie obowiązuje ustawa o konsultacjach społecznych oraz fundusz partycypacyjny. Autorka ta przedstawiła również w ostatnim okresie swoje pokrewne, poszerzone poglądy w wielodyscyplinarnej monografii zbiorowej, w której, oprócz współautorstwa merytorycznego, jest jedną z trójga osób spełniających zadanie redakcji naukowej. Jest to książka poświęcona miastom jako istniejącym lub potencjalnym, wspaniałym lub zaniedbanym, zbiornicom i wylęgarniom kultury²⁵.

²³ *Reinventing the city: An interview with architect Rem Koolhaas*, 2013, red. P. Fraioli, The Christian Science Monitor, Boston, Adres internetowy: <http://www.csmonitor.com/Commentary/Global-Viewpoint/2012/0720/Reinventing-the-city-An-interview-with-architect-Rem-Koolhaas> Pozyskano 2013_10_13.

²⁴ Pogląd niniejszy wygłosiła wspomniana wyżej czołowa współczesna polska socjolożka miasta A. Karwińska jako pierwsze słowa w dyskusji naukowej w Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej, w dniu 6 lutego 2014 roku, podczas publicznej dyskusji nad rozprawą doktorską.

²⁵ *Kultura a rozwój*, 2013, red. Hausner J., Karwińska A., Purchla J., Narodowe Centrum Kultury, współpraca Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Międzynarodowe Centrum Kultury, Warszawa, 516 ss.

Obok demografii, ekonomii, historii, historii sztuki, psychologii personalistycznej i społecznej oraz socjologii, znacząca dla poszukiwania prawdy i piękna w planowaniu i projektowaniu projektu miasta jest filozofia. Dla wartości debaty o mieście dzisiaj i o pracy nad miastem jutra, istotne są przesłania, które niesie filozofia – fundamentalna „bazowa” historyczna i klasyczna – ale głównie nowoczesna: od końca XIX wieku oraz współczesna XX-wieczna i najnowsza XXI-wieczna. Jest to więc w uproszczeniu, filozofia modernizmu, antycypująca lub odzwierciedlająca i przyczyniająca się do kolejnej ewolucji Ruchu Nowoczesnego. Tak ujmowana filozofia jest tutaj rozumiana jako tzw. czysta (filo-zofia, czyli wątek-ku-mądrości), niezależnie od jej znakomitej genetycznej gałęzi – teraz już uniezależnionej – czyli estetyki, która jest (winna być) oczywistą, niejako „warsztatową i dyżurną, na co dzień” nauką wspomagającą sztukę budowania miast.

Pozornie zbanalizowany – ale zapewne nie w odniesieniu do sztuki urbanistycznej – jest wkład myśli Platona (427–347 p.n.e.), zwłaszcza tych zawartych na licznych stronicach²⁶ *Państwa* (oryg. w transkrypcji polskiej Politeja). Rozprawa ta, upubliczniona ok. r. 360 p.n.e., jest literackim wielogłosem odzwierciedlającym debatę dotyczącą okresu ok. r. 410 p.n.e., szczególnie istotnego dla demokracji ateńskiej, organizacji miast, w tym także kwestii piękna. Platon w swym idealizmie i *quasi* totalitaryzmie upatrywał miasto, a w każdym razie co najmniej jego centrum, jako miejsce zarezerwowane dla funkcji wysokich: dla kultury i władzy, bez komercji. Obiegowe sformułowanie głosi, że „Platon wygonił kupców z miasta”; podobnie jak po 400 latach Chrystus przegonił przekupniów z placu Świątyni.

Platon głosi też całkiem urbanistyczną ideę: najlepiej gdy miasto – od owego centrum jako geometrycznego punktu środkowego – rozprowadzone jest na zewnątrz dzięki promienistym arteriom alejowo-ulicno-drogowym, wytwarzającym między sobą klinowe dzielnice jak płatki kwiatu. Jego wielki uczeń i następca w pozycji największego filozofa epoki Arystoteles (384–322 p.n.e.) wśród swych badań i wystąpień poświęcił wiele aktywnej uwagi planom miast projektowanym przez Hippodamosa z Miletu (510–443 p.n.e.) lub jemu przypisywanym, rusztowych o organicznym obrysie. Źródła z epoki świadczą, że filozof upowszechnił wiele znakomitych tekstów zogniskowanych na poszczególnych miastach i na łączącej je wspólnej idei, jednak rękopisy nie zostały odnalezione.

Natomiast znany jest, umieszczony na stronicach jego czołowego dzieła *Polityka*, rozdział krytyczny wobec proponowanej przez architekta sztywnej struktury mieszkańców: zarówno ilościowej (miasto „typowe” na 10 tysięcy osób), jak też jakościowej pod względem zawodowym (paritet pracowników usług i handlu, żołnierzy i rolników)²⁷. Spośród miast którym przypisywane jest autorstwo Hippodamosa, najbardziej analizowanym i ocenianym przez Arystotelesa był prawdopodobnie będący dla Ateńczyka „w zasięgu ręki” Pireus (il. 1A), nie zaś słynne obecnie dzięki publikacjom i ułatwionym podróżom miasta kolonialne, np. Milet i Rodos.

Rzymianie kontynuowali grecką zasadę miasta obywatelskiego, która rozkwitła w Helladzie pod rządami Peryklesa (495–429 p.n.e.) jako tzw. demokracja ateńska. Wielki rzymski

²⁶ Platon, 2009, *Państwo*, Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty, s. 13, 66, 67, 125, 181, 184, 185, 187, 189, 197, 213, 221, 275, 312 (344 ss.).

²⁷ Arystoteles, 2004, *Polityka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 60-63 (200 ss.).

senator, mówca Marek Tulliusz Cyncero (106–43 p.n.e.) konsekwentny obrońca demokracji co przeplącił życiem, pozostawił wiele tekstów utożsamiających miasto z doskonałością o charakterze obywatelskim i republikańskim (m.in. *De re Publica*, tj. *O Republice*, także tłumaczone jako *O Państwie*). Po wprowadzeniu cesarstwa (G. Juliusz Cezar, 100–44 p.n.e.) idea miejskości propagowana z Rzymu stała się mniej demokratyczna; powstawały zespoły związane z „kultem jednostki”. W miejsce modelu/ideału greckiej formuły kameralnego państwa–miasta polis, zainstalowano status hieratycznego i hierarchicznego cesarstwa ze scentralizowaną w stolicy imperium megawładzą.

W imperium pozostało jednak na szczęście, choć w innym niż na terenie miast skromnej Grecji wymiarze, poczucie obywatelstwa jako postawy mieszkańca, poczynając od cesarza, poprzez wszystkie warstwy społeczne, aż po najskromniejszych, ale dumnych ze swego statusu rzymskich obywateli. Jeden z najwybitniejszych Rzymian okresu imperialnego, cesarz-wojownik-intelektualista Marek Aureliusz (121–180 n.e.), pozostawił w swych filozoficznych, nieśmiertelnych *Maksymach* (pol. tłum. *Rozmyślenia*) uwagę o „wyższości miasta nad wsią” (*campania* oznaczała w tym przypadku pozamiejski arystokratyczny majątek rezydencjonalny). Mianowicie: „miasto ma wyższe walory, ponieważ pozwala na aktywne uczestniczenie w życiu publicznym”. Dzieło imperatora-filozofa posiada poza tą, wiele innych cennych uwag pomocnych także dziś w medytacjach nad sensem miasta²⁸.

Wśród rzymskich miast „niemal idealnych”, cechujących się perfekcyjną geometrią centralnego krzyża głównych dróg, ujętego w prostokątny obrys ścian obronnych, można wskazać północnowłoską Aostę. Została wzniesiona u stóp Alp przez cezara Oktawiana (25 r. p.n.e.), była fundowana zgodnie ze schematem fortecznego obozu rzymskiego *Castrum Romanum* (il. 1B). W europejskim średniowieczu, wiele ważnych do dzisiaj miast cechuje się pochodzeniem starorzyskim i zarówno one, jak też inne, *stricte* średniowieczne, lokowane na nowych prawach i wilkierzach stały się całkowicie innymi formułami oraz bytami społeczno-przestrzennymi. Fundamentalną postacią myśli wczesnego średniowiecza jest św. Augustyn (354–430 n.e.), zasłużony oprócz zasadniczych dokonań na obszarze religii, także na polu filozofii człowieka, kultury i piękna. Jego poglądy, nauki, pisarstwo i przesłania zawarte zwłaszcza w ponadczsowych *Wyznaniach* można łatwo powiązać z kwestią etosu życia i paradygmatu kreacji średniowiecznego miasta.

Według wielu wiarygodnych przekazów ze strony współczesnych mu osób wynika, że napisał także rewelacyjną książkę o metaestetyce, o piękności świata i kultury, na której stronicach objawił swoje drugie oblicze, oprócz głębokiej wiaty i misji jej krzewienia, ukazania materialnych miejsc i obiektów tworzonych przez ludzi jako najwyższych wspaniałości. Ma też wielką zasługę dla kultury jako pamięci zbiorowej. „Święty Augustyn powiedział, że pamięć to terażniejszość przeszłości. Sens tego można odnieść w znacznej mierze do pamięci zbiorowej. Przejście od przeszłości do terażniejszości odbywa się za pośrednictwem obiegów kulturowych (...) Spór historyków porusza więc także problem miejsca religii w pamięci narodowej (...) Religia odgrywała znacznie ważniejszą od geografii rolę w po-

²⁸ Aureliusz M., 2008, *Rozmyślenia*, Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty, s. 6, 7, 31, 33-35, 94-95 (112 ss.).

wstawaniu wielkich cywilizacji (...) wspólność losów zbiorowych daje więc Europie własną tożsamość²⁹.

Badając relacje podmiotowości osoby ludzkiej i jej zdrowej moralnie oraz psychicznie relacji z drugą osobą, a zdrowej fizycznie i emocjonalnie relacji z otaczającą przestrzenią, należy uwzględnić dorobek w dziedzinie etyki i estetyki oraz filozofii człowieka i religii – ze strony św. Hildegardy z Bingen (1098–1179). Może to wydawać się pretensjonalne, ale jej postawa i nauka jest fundamentem dla idei zrównoważonej egzystencji (rozwoju interaktywności) człowieka z naturą i jej darami – od zdrowotnych roślin po piękno krajobrazu. Jako szczególnie silny wyraz filozoficzny kontynuowania tej średniowiecznej tożsamości, a na jej fundamentach budowania kreatywnej innowacyjności, można wskazać konsekwentny pochodź zjawisk zarówno ideowych niematerialnych, jak też fizycznie rzeczywistych. Są nimi: rozwój chrześcijaństwa – św. Tomasz z Akwinu (1225–1274) – jego arcydzieło *Summa Theologiae* (do biblijnych wartości Dobra i Piękna dodana została Prawda dopełniająca trójnię wartości wysokich) – scholastyka – gotyk³⁰ – etos mieszczaństwa – rozkwit miast – formuła miasta europejskiego – Europa wspólnych wartości i wzorca dla świata³¹.

Średniowiecze więc, jakkolwiek jeszcze nie dysponowało sztuką świadomej kompozycji miasta, stworzyło fenomenalny paradygmat. Jest on po części zakorzeniony – jak wspomniano – w cesarstwie rzymskim; zarówno w głównym schemacie „obozowym”, jak też w finezyjnym kunszcie stołecznym – ściśle rzymskim. Wyraża się to na przykład w formie wspaniałych placów – rynków, otoczonych kwartałami kamienicznymi. Podstawowy sukces w tej dziedzinie należy oddać miastom Zachodu, wyrażonym kształtowaniem schematu na prawie m.in. flamandzkim, magdeburskim, chełmińskim i średzkim. Jednak szczególnie piękne ogromne karty historii w tej mierze zapisała urbanizacja Wschodu w okresie koło XIII wieku, nazywana błędnie i tendencyjnie „kolonizacją”. Tej kłamliwej i uwłaczającej polskim władcom i mieszczaństwu terminologii używali niemieccy nacjonaliści, w tym naziszi; a także szwajcarski profesor urbanistyki Hans Bernoulli. Uczynił to np. na kartach książki *Die Stadt und ihr Boden*, Bazylea, 1946 i 1949; potem zaś był w Warszawie jako doradca Bieruta i Bermiana w okresie „rozruchu” socrealizmu. Przykładami najwyższej próby polskiej odmiany miasta średniowiecznego są Kraków (1257) (il. 2A) i Lwów (1356) (il. 2B).

Wzmiankowana w poprzednim akapicie „sztuka świadomej kompozycji miasta” została genialnie pomyślana i wprowadzona w życie być może przez Albertiego (1404–1472). Zarówno jego teksty, jak projekty i realizacje czynią z niego jedną z absolutnie najważniejszych osób w historii, zasłużonych dla kreowania miast. Oczywiście jego możliwości wynikały z humanistycznego i artystycznego podglebia, opisanego najpierw, jeszcze oryginalnie *in situ* i w epoce przez Vasarięgo, a na stronicach polskiej humanistyki w *Wieczorach Florenckich* (Julian Klaczko, 1908). Humanizm, antropocentryzm i artyzm – słowem rewolucjonizm renesansowy wywodził się ze średniowiecznych jeszcze korzeni Dantego (1265–1321).

²⁹ Geremek B., 1997, *Europa i Pamięć*, Oryg. Hendrik Brugman Lecture, wygłoszony w Brujii na posiedzeniu Rady Europy, GW 2 lipca, s. 11-12. Tłumaczenie, wersja elektroniczna: http://www.archiwum.wyborcza.pl/Archiwum/1,0,257666,19970920RP-DGW,Europa_i_pamiec.html

³⁰ Panofsky E., 1971, *Architektura gotycka i scholastyka*, [w:] *Studia z historii sztuki*, Państwowy Instytut Wydawniczy PWN, Warszawa, s. 33-65 (468 ss. plus tablice ilustracyjne nn.).

³¹ Geremek B., *op. cit.*

Następnie ugruntowany został w literaturze i filozofii *par excellence* odrodzeniowego już Petrarci (1304–1374) oraz następców z kręgu Medyceuszy.

Ważną rolę na niwie urbanistyczno-architektonicznej odegrało w renesansie spopularyzowanie dzieła Witruwiusza. Opowieści o odnalezieniu oryginału po wiekach ukrycia w St. Gallen lub na Monte Cassino są prawdopodobnie fantazją, gdyż podawane są dowody na funkcjonowanie pracy Witruwiusza też w okresie owego jakoby zaginięcia³². Aby nie uprawiać monokultury florenckiej w odniesieniu do otwartości myśli renesansowej mającej wpływ na przemiany miast, należy wspomnieć o wielkim myślicielu już z pogranicza baroku – lecz nie kontrreformacyjnego bynajmniej – Francisu Baconu 1561–1626. Jego podejście było absolutnie naukowe, wyrażało się poprzez: oddzielenie wiary od wiedzy, oparcie badań na eksperymentach bardziej niż na domysłach, przewagę empirii nad teoretycznymi dociekaniami. Jego myśl była – niejako łukiem zakreślonym ponad epoką baroku – już zapowiedzią dojrzałego racjonalizmu oświecenia.

Przybliżając się nawet najbardziej radykalnymi skrótami w kierunku nowoczesności na obszarze kwestii ludzkiego funkcjonowania i architektoniczno-urbanistycznego kształtowania miast, nieuchronne wydaje się zasygnowanie w tej mierze myśli oświeceniowej. *Enlightment, Lumière, Erklärang* – to coraz bardziej doceniany przez badaczy okres pre-modernizmu. Jak zwykle, impuls popłynął od czołowych myślicieli epoki. Po mistyce i kontrreformacji baroku, *notabene* zapisanej genialnym konceptem papieża Sykstusa Piątego odnośnie do metropolitalizacji Rzymu w latach 1585–1590, na której wzorowali się autorzy przebudowy: Londynu (plany Johna Evelyny i Christophera Wrena po pożarze 1666), Paryża (oś elizejska), Berlina (Friedrichstadt) i Warszawy (oś saska), nastąpiły zmiany trochę podobnie jak w renesansie – antropocentryzm, uspokojenie, racjonalizacja, racjonalizacja i klasycyzm, ale także specyficzne dla schyłku starych epok rewolucje – nie tylko krwawa polityczna, ale także pokojowa – przemysłowa.

Myślicielem działającym na styku baroku z klasycyzmem był René Descartes (wg łac. spolszczone Kartezjusz, 1596–1650), którego postawa i dorobek zdecydowanie przybliżyły przemiany mentalne w kierunku nowoczesności. Jego niezwykły jak na klimat epoki racjonalizm sprawił, że obok wyjątkowych zasług filozoficznych na polu styku wiary i nauki („myślę więc jestem” w *Traktacie o metodzie*, 1637), był wybitnym pionierem w dziedzinie zaawansowanej geometrii oraz optyki, z matematycznymi podstawami w tych dziedzinach. Z racji tych dokonań nie powinien pozostawać obojętnym dla autorów analiz i przemyśleń z dziedzin projektowania. Ikoną oświecenia, ale też gigantem wszechczasów filozofii jest Immanuel Kant (1724–1804).

Gdy rozpoczynał w Królewcu swą wiekopomną aktywność filozoficzną, na drugim biegunie Europy, w stolicy Lotaryngii Nancy, dawny król polski, a następnie książę Lotaryngii – Stanisław Leszczyński – rozpoczął również wiekopomną inwestycję (1751–1755). Była to nowa, ściśle centralna część miasta, łącząca w nowym oświeceniowym stylu dwa istniejące: średniowieczne i renesansowe skrzydła tego ciekawego zespołu urbanistycznego i krajobrazowego. W tymże centrum sam środek stałowi piękny Plac Stanisława, czyli fundatora, kulinujący w samym środku jego pomnikiem – figuralną statua w pozycji stojącej. (il. 3A-5B).

³² Krufft H.-W., 1994, *History of Architectural Theory. From Vitruvius to the present*, Princeton Architectural Press, New York, s. 48-52 (706 ss.).

Jego związane opracowanie *Odpowiedź na pytanie: czym jest Oświecenie?* (1784, a więc pięć lat przed Wielką Rewolucją Francuską) można uznać za koniec czasów dominacji zaborców i zniewolenia myślowego, a początek nowego etapu podmiotowości człowieka i jego „wolności do”³³. Antyczne greckie hasło Arystotelesa o potrzebie odwagi samodzielnego myślenia, Kant poprzez swoją łacińskojęzyczną interpretację *sapere aude* uczynił programem dla przyszłości. Miało to niewątpliwie przemożny wpływ na humanistykę i sztukę, w której przewagę po czasach baroku uzyskał racjonalizm i (neo) klasycyzm. Było to – po 300 latach – podobne odwrócenie irracjonalności w stronę racjonalizmu, tyle że w miejsce wzorców rzymskich pojawiły się odkrywane wzorce greckie, a więc bardziej sprzyjające demokracji.

Odważne – na owe czasy, dziś oczywiste – poglądy sprawiały Kantowi pewne kłopoty. Bezpośrednio po opublikowaniu słynnego artykułu, w imieniu jego konserwatywnych kontr-reformatorskich oponentów, wystąpił z brutalną krytyką na łamach naukowego czasopisma krakowski profesor-zakonnik. Od tego czasu Kant, podobnie jak jego renesansowi poprzednicy oraz liczni inni naukowcy z czasów inkwizycji, ukrywał część swoich prac i nie dzielił się powszechnie swymi ważnymi przemyśleniami i odkryciami intelektualnymi. W okresie schyłku jego pracowitego i owocnego żywota, czas zbiegł się z utworzeniem fascynującego oświeceniowego/klasycystycznego zespołu urbanistycznego – Nowego Edynburga. Pierwszy etap zaprojektował James Craig (1739–1795), a jego rozbudowa nastąpiła w 1801 r. (il. 6A). W niedługim czasie, już w trakcie pomyślnej realizacji, nastąpiła nowelizacja; dotychczasowy plan został zastąpiony nowym. Jest to słynny tzw. Plan Kirkwood’a idealnie wcielający zasady miasta neoklasycystycznego (1819) (il. 6A).

W świetle wspomnianych inspiracji płynących z oświeceniowej filozofii, neoklasycyzm miasta można uznać za prapoczątek modernistycznego racjonalizmu. Kant osiągnął, podobnie jak Kartezjusz, ale w jeszcze wyższym i mniej kontrowersyjnym wymiarze – wyżyny w dziedzinie filozofii wiary i filozofii rozumu, z wyraźnym pogłębieniem nurtu niezależności człowieka jako osoby. Z bardziej praktycznego z punktu widzenia twórczości stał się jednym z najważniejszych w historii autorów teorii piękna, gustu i kwestii oceny estetycznej³⁴.

Dodatkowo, na zasadzie tworzenia sentencji, ciekawie wyrażał się o kwestiach zamieszkiwania, sąsiedztwa, społeczności miejskiej, np. nt. rodzinnego Królewca, wg publikowanej wersji anglojęzycznej: “The nice part about living in a small town is that when you don’t know what you’re doing, someone else does”³⁵. Stosowną ilustracją dla tej sentencji może być kameralne i piękne norweskie mniejsze miasto Hamar. Lokowane w roku Wiosny Ludów – 1848, stanowi dobry przykład XIX-wiecznej kontynuacji idei miasta tradycyjnego. Składa się z harmonijnej, lekko różnicowanej i akcentowanej siatki urbanistycznej, wpisanej w miękko-kształtny krajobraz wzgórz i akwenu (il. 7A).

³³ Kant I., 2005, *Odpowiedź na pytanie: czym jest Oświecenie?*, [w:] *Rozprawy z historii filozofii*, Wydawnictwo Antyk – Marek Derewiecki, Kęty, s. 44-49 (242 ss.).

³⁴ Kant I., 1986, *Analitka piękna*, [w:] *Krytyka władzy sądzania*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s.61-128 (552 ss.).

³⁵ *Immanuel Kant Quotes & Sayings*, [w:] *Search Quotes*, Portal internetowy, adres: http://www.searchquotes.com/quotes/author/Immanuel_Kant Pozyskany 2013_12_10.

2.2. Wartości wysokie a myśl nowoczesna – miasto człowiecze

Jakkolwiek filozofia dawna, pochodząca z epok przedmodernistycznych, jest w swych wysokich rejestrach nieustannie aktualna oraz inspirująca dla nowych koncepcji w dziedzinie projektowania dobrych miast, to kolejną osobną fazą badań wpływu myśli na czyn architektoniczno-urbanistyczny winna być a kolei myśl rówieśna owej nowoczesnej twórczości. W zakresie niniejszego rozdziału dotyczy to okresu od schyłku wieku XIX, czyli końca dawnego świata imperiów i eklektyzmu, do pojawienia się w architekturze i urbanistyce prądu postmodernistycznego. Wybitnym i wielce wpływowym intelektualistą, świadkiem i współsprawcą owego końca starego świata był Fryderyk Nietzsche (1844–1900). Wprawdzie tkwił pośrodku schyłkowej mieszczańskiej społeczności oraz późnoromantycznej pompatycznej kultury, ale w charakterystyczny dla siebie porywczy i bezpardonowy sposób smałał biczem swojej krytyki i perswazji ich wady, anachronizmy i wieszczyl rychły upadek „starych bibelotów”, co się dokładnie sprawdziło.

Oprócz filozofii światopoglądów i moralności był fenomenalnym filozofem kultury, twórczości oraz sztuki. Jego podział na nurt apolliniński (por. klasycyzm, minimalizm) i dionizyjski (por. romantyzm, dekonstruktywizm) stał się podstawą późniejszej systematyzacji estetyki (np. sinusoida przemienności stylów wg Wölfflina: racjonalność-irracjonalność), także dzisiejszej, np. odnośnie do architektury. Był mimo pozornego nihilizmu i inkryminowanej mu destrukcyjności, osobowością super kreatywną, nawołującą do innowacji i nowoczesności. Jego sposób pisemnego filozofowania: aforystyczny, literacki nienaukowy, niedysertacyjny, mimo absolutnej precyzji, wciągający i fascynujący³⁶, uwieńczony kilkunastoma wciąż wznawianymi bestsellerami, odegrał w okresie modernistycznego przełomu gigantyczną rolę, a wciąż pozostaje nieoobojętny dla intelektualistów kolejnych pokoleń (m.in. Derrida, Foucault, Rorty, a nawet refleksyjnie Tischner).

Z okresem aktywności tego wielkiego filozofa z Bazylei: burzyciela-artysty, bohatera (obok jego kolegi Ryszarda Wagnera) „epoki końca dawnego świata” – Zmierzchu Bogów, zbiega się równie innowacyjny i potężny zamysł urbanistyczny. Ildefons Cerda dokonuje rozbudowy Barcelony o nową wielką dzielnicę „Eixample” przeciętą bajeczną Diagonalą. Ta właśnie część stanowi do dnia dzisiejszego istotną tkankę miasta; została zrealizowana w 1863 roku, gdy – dla porównania – na ziemiach polskich trwało Powstanie Styczniowe. Architekt-urbanista ciekawie eksperymentował z kształtem miejskich kwartałów, które przeszły do historii sztuki kształtowania miast (il. 7B).

Osobowością również wielce wpływową dla narodzin i okresu młodości kultury modernistycznej, ale całkiem odmienną charakterologicznie od Nietzschego, natomiast powściągliwą i usystematyzowaną, był młodszy o 30 lat Ernst Cassirer (1874–1945). Należy do filozofów, których w szczególności interesowała przestrzeń, a jego istotnym polem badań był symbol. Uznał i dowodził poprzez badania, że rangęwartość człowieka wyróżnia zwłaszcza umiejętność myślenia o bytach kategoriami symboli („myślenie ponad-realne wynosi nas ponad inne istoty”). Jego główne publikacje wypełnione są tekstami konkretnie

³⁶ Nietzsche F., 1995, *Tako rzecze Zaratustra. Książka dla wszystkich i dla nikogo*, Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań, 302 ss. Wersja internetowa: <http://www.pistis.pl/biblioteka/Fryderyk%20Nietzsche%20-%20Tako%20Rzecze%20Zaratustra.pdf> Pozyskano 2013_12_24.

interesującymi dla twórców projektów przestrzennych, np. słynne motto: „Kultura to świat form symbolicznych”³⁷.

Cassirer jednocześnie z uznawaniem roli symboliki oraz mitologii w przestrzeni, kładzie wielki nacisk na potrzebę równoległych badań naukowych nad konkretnymi wartościami wynikającymi z fizykalności, mierzalności oraz innych czynników obiektywnych. Panoramiczny ogląd filozofów i ich filozofowania pozwala na odróżnienie dwóch przeciwstawnych podejść badawczych. Jednym sposobem jest fantazjowanie i spekulacje myślowe z częstym oderwaniem od rzeczywistej czasoprzestrzeni; a drugim – poszukiwanie obiektywnej empirycznej i mierzalnej prawdy tu i teraz. Z punktu widzenia potrzebnej tutaj filozoficznej podbudowy kształtowania miasta, oczywiście jest, że taki realizm (ew. „reizm” – za Tadeuszem Kotarbińskim) jest dla urbanisty-architekta postawą znacznie przydatniejszą.

Cassirer uznaje w konkluzji swych badań, że mimo fascynującej roli symbolizacji oraz mitologizacji przestrzeni na sposób emocjonalny, ostatecznie ważniejsze są jej obiektywne badania naukowe. Najważniejszą wykładnią tych poglądów, które zaskarbiły mu trwałą pozycję w filozofii kultury, były jego wykłady w ramach tzw. neo-Kantowskiej szkoły w Marburgu. Były to m.in.: *Idee und Gestalt*, 1921; *Philosophie der symbolischen Formen*, 1923; *Das mythische Denken*, 1925; *Phänomenologie der Erkenntnis*, 1929³⁸. Jak widać z tego pochodzenia myśli i wypowiedzi, ewolucja priorytetów Cassirera dotyczących badania przestrzeni przebiegała od idealistycznej symboliki do konkretnej fenomenologii. Należy mieć świadomość i pewność, że ta orientacja myśli oraz narracji Cassirera nigdy nie ocierała się o nacjonalizm, a tym bardziej (raczej „tym mniej”) o nazizm, przeciwnie niż u jego kolegi oraz kontrpartniera publicznych dysput – Heideggera.

Również neokantystą i pasjonatem badań nad kulturą, podobnie jak ww. Ernst Cassirer, jednak o mniej mieszczańskim, a bardziej ostrym poglądzie na: świat, ludzi, przestrzeń, kulturę i sztukę, był młodszy o 9 lat José Ortega y Gasset (1883–1955). Był trwale związany z Madrytem. Dla ujęcia badawczego zastosowanego w niniejszej pracy, tj. podmiotowości człowieka i ludzi, a przedmiotowości miasta i jego kreacji, idealnie przylegają jego dwie najważniejsze książki: *Bunt mas* (1939 – po wojnie domowej w Hiszpanii, będąc po stronie antyfaszystowskiej)³⁹ i *Dehumanizacja Sztuki* (1925 – będąc w orbicie rozkwitającego Ruchu Nowoczesnego)⁴⁰. Jego profil w zakresie naukowego ujęcia i emocjonalnego oglądu spraw psychospołecznych i kulturowo-artystycznych bywa określany neologizmem „racjo-witalizm”. Ortega analizował i oceniał badane byty i zjawiska z pozycji przedstawiciela sfer inteligencji o wysokich standardach wymagań, a zarazem z pełną świadomością niepostrzymanego pochodzenia nowoczesności.

Jego spojrzenie na nowe społeczności miast zachodnioeuropejskich i na wiele przejawów sztuki nowoczesnej jest drastycznie krytyczne. Należy jednak przy tym zdawać sobie sprawę, że Ortega bynajmniej nie był konserwatystą ani tradycjonalistą; przeciwnie – był entuzjastą i współkreatorem nowej ery w cywilizacji i kulturze miast pierwszej połowy XX wieku.

³⁷ Cassirer E., 1971, *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*, Czytelnik, Warszawa, *passim*.

³⁸ Cassirer E., 2011, *Logika nauk o kulturze*, Marek Derewiecki, Kęty, 148 s. *passim*.

³⁹ Ortega y Gasset J., 2004, *Bunt Mas*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza SA, Warszawa, 216 ss., *passim*.

⁴⁰ Ortega y Gasset J., 1980, *Dehumanizacja sztuki i inne eseje*, 448 ss., *passim*.

Natomiast był niewątpliwie w znacznym, skrajnym stopniu człowiekiem wysokich wartości, u którego degradacja zarówno relacji międzyludzkich, jak też ambicji artystycznych nowego pokolenia były nie do zaakceptowania. Czytanie Ortegi dziś, zdumiewająco ukazuje podobieństwa do krytycznych ocen elit współczesnych wobec upadku obyczaju międzyludzkiego i ambicji do prawdziwie wysokich kreacji, gdzie interesem inwestora i autora jest przede wszystkim prawda, dobro i piękno, przy całych różnicach między modernizmem a tomizmem.

Wielkim, arcyważnym myślicielem torującym drogi wyobraźni i intelektu ku nowoczesności/modernizmowi XX wieku, był austriacko-brytyjski filozof Ludwig Wittgenstein (1889–1951). Swoją wnikliwy racjonalizm i praktycyzm zawdzięczał, między innymi, swej rodzinnej podbudowie w zakresie nauk ścisłych oraz inżynierii. Uchodzi za tego, który ostatecznie zerwał z zabobnym fantazjowaniem i oparł filozofię na ściśle naukowych podstawach, ważnych dla projektowania miasta. Stanowił wielki autorytet dla współczesnych, w tym także dla awangardystów polskich przed i po pierwszej wojnie światowej. Czas jego aktywności zbiega się z pochodem secesji oraz szerzej ujętego modernizmu, np. w atmosferze Wiednia około roku 1900. Można w tej mierze wskazać ważną przebudowę stolicy Cesarstwa Austro-Węgierskiego przez Otto Wagnera, w kierunku tworzenia metropolii: Wielkiego Miasta – Groß-Stadt, z uwzględnieniem przebudowy słynnych miejskich obwodnic, tzw. Ringów. Na szczególną uwagę zasługuje w tych ramach zawarty wczesno-modernistyczny projekt XII Dzielnicy – Gemeinde-Bezirk. Stanowi on rygorystyczną, konsekwentną siatkę prostokątno-rombową, z wygospodarowanymi pośrodku okazałymi przestrzeniami publicznymi: reprezentacyjno-rekreacyjnymi (il. 8A-8B).

Podobnie ambitny – ciekawy schemat nowej urbanistyki, mieszczącej się jednak w konwencji kompozycyjnej miasta tradycyjnego – przedmodernistycznego, przyniosła akcja kreowania Canberry. Odbывała się na drodze konkursowej, od 1913 roku, po czym największe zasługi w stworzeniu efektownej osiowej kompozycji, która łączy wklęsłą zatokę akwenu z wyniesionym dumnie na wzgórzu administracyjnym centrum, wniósł Walter Burley Griffin (il. 9A-9B). W tym czasie w Europie przybliżyła się tendencja radykalnego, abstrakcyjnego Ruchu Nowoczesnego, zrywającego w iście rewolucyjny sposób z tradycją miasta, jego kwartałów i miejskich domów. W roku 1920 czołowy przedstawiciel i przywódca Bauhausu – Walter Gropius wykonuje słynny szkic, w którym tłumaczy ewolucję (rewolucję) od kwartału oficynowego, poprzez kwartał o wolnym wnętrzu (stosowany przy powojennej odbudowie kwartałowych starówek), do luźno położonych obok siebie „belek” zabudowy (il. 10A)⁴¹.

Prawdziwymi rewolucjonistami, także politycznymi, byli w tym okresie konstruktywiści sowieccy. W programie komunizmu było, między innymi, zlikwidowanie tradycyjnego miasta, na rzecz – tak zwanej z rosyjska – „disurbanizacji”. Polegać ona miała na kreowaniu megabloków, swobodnie rzuconych w otwartą przestrzeń, fantazyjnie zakomponowanych w zespoły i radykalnie nowoczesnie ukształtowanych. Wzorcowy w tej dziedzinie jest projekt „Zielonego Miasta”, autorstwa znakomitych konstruktywistycznych architektów: Michała Barsza i drugiego awangardzisty Mojżesza Ginsburga (il. 10B) z 1930 roku. To datowanie

⁴¹ Dutton J., 2012, *Grids. Intersections of Architecture and Urbanism in the Emerging Modern City*, Adres internetowy: <http://www.gridsonline.com/wordpress/intersections-of-architecture-and-urbanism-in-the-emerging-modern-city/> Pozyskany 2013_01_20.

uświadamia, że trzy lata później Stalin – realizując swój program socrealizmu na podstawie nowej konstytucji z 1933 roku, położył radykalny kres tym eksperymentom i nakazał powrót do paradygmatu miasta tradycyjnego, w jego neo-neoklasycystycznym wymiarze⁴².

Jedną z najbardziej niezwykłych i ważnych prac dla filozofii zagadnień miasta i architektury, a szerzej – przestrzeni i jej organizowania przez człowieka dla swoich potrzeb, ale w harmonii z naturą – napisał Martin Heidegger (1889–1976). Młodszy o 15 lat od Cassirera, uchodził w latach 20. XX. w. za drugiego obok niego czołowego filozofa niemieckiego, przy czym w słynnych debatach, np. podczas tzw. Seminariów w Davos, Cassirer uchodził za myśliciela zachowawczego, a Heidegger za awangardowego modernistę. Z czasem uzyskał on opinię jednego z najważniejszych myślicieli XX. wieku, zasłużonego zwłaszcza dla najważniejszej dla filozofów dziedziny – filozofii bytu, czyli ontologii.

W obiegowych opiniach wciąż podlega on osobistej lustracji historycznej, co rzadko jest tak intensywnie praktykowane wobec wybitnych ludzi nauki. Jednak usprawiedliwiają to udowodnione – ubolewania godne – relacje wielkiego filozofa z nazizmem. Wysyłał liczne donosy na kolegów z uniwersytetu we Fryburgu, gdzie był rektorem. Wyrządziły one wiele zła. Naganne było – też związane z nazizmem – jego postępowanie wobec swej uczennicy i przyjaciółki żydowskiego pochodzenia, również kontrowersyjnej – zwłaszcza w młodości – filozofki Hanny Arendt (1906–1975).

Wspomnianym istotnym dziełem jest rozprawa pt. *Budować, mieszkać, myśleć*, napisana prawdopodobnie jeszcze przed wojną, po jej zakończeniu wygłoszona w formie wielkiego wykładu w roku 1951, a opublikowana w 1952 r.⁴³. Jest napisana zdumiewającym dla nieprzygotowanego czytelnika językiem „prywatnym” autora, będącym również utrapieniem tłumaczy. Heidegger suponuje, że przestrzeń nabiera znaczenia dopiero wówczas, gdy pojawiają się w niej miejsca zagospodarowane przez człowieka dla swoich potrzeb, otaczające go opieką przed wrogim otoczeniem świata. Te miejsca stanowią swoiste symboliczne czworokąty, których bokami są: ziemia, niebo, ludzie i bóstwa. Mieszkańcy Ziemi zaludniają jej powierzchnię, budując sobie domostwa, oraz zagospodarowują przestrzeń wznosząc ku niebu, wznosząc w jego kierunku ręce i świątynie.

Miejsca gromadzące społeczności są otoczone granicami i murami. Dopiero wówczas mają nadaną przez ludzi swoją tożsamość, dzięki wydzieleniu z nieprzyjaznego otoczenia. Są to więc obozy, osady i miasta. Wewnątrz nich ważne są wewnętrzne podziały, „spacje”, oddalenia między budynkami, dające przestrzenie społeczne ulic i placów, a wśród budowli – domów do zamieszkiwania, które są spośród budowli najważniejsze. (Na tym przesłaniu Jan Gehl opracuje i opublikuje w 1971 roku swoją teorię *Livet mellem Husene – Życie między Domami*, a nie między budynkami jak to zostało spolszczone w druku). Tworzona jest w ten sposób własna przestrzeń zbudowana: wzdłuż, wszcz i w/wzwyż (oraz w/głęb), a więc trójwymiarowa – wzdłuż osi „x”, „y” i „z”.

Zważając na wielkości budynków i ich oddalenia od siebie, człowiek określa stosunek między sobą a przestrzenią. (Na tym z kolei zbuduje swoją teorię Edward T. Hall – *Hidden dimension* 1966 – *Ukryty wymiar*, a następnie *The fourth dimension in architecture*.

⁴² Wolfe R., 2010, *Disurbanism. Barsch and Ginsburg 1930 proposal for the green City disurbanization*, Adres internetowy: <http://thecharnelhouse.org/tag/russia/> Pozyskany 2013_11_20.

⁴³ Heidegger M., 1977, *op. cit.*

The impact of... behavior 1975 – Czwarty wymiar w architekturze. Wpływ zachowania). Najważniejsza jest przestrzeń własnego domu i otoczenia mieszkalnego, gdyż zamieszkiwanie jest funkcją najważniejszą wśród wszystkich funkcji. Jakość tego schronienia określa sztuka budowania – kładzenie podwalin i spajanie materiałów, bywa do tej sztuki budowlanej „za-trudniana” też sztuka geometrii i matematyki.

Mimo iż zamieszkiwanie jest podstawowym rysem bycia, istotne są też inne wspomagające budowle. Jako przykład ważnego typu budowli autor podaje most, z jego funkcją i symboliką. W przeszłości na mostach stawiano figury świętych, obecnie buduje się je jako wspaniałe śmiałe formy symbolizujące panowanie człowieka nad przestrzenią. Jednak na zakończenie Heidegger wraca do zamieszkiwania jako aktualnego, konkretnego, już nie mitycznego, ale społecznego procesu i społecznych potrzeb. Masowość wymaga dobrego i szybkiego budowania wielu dużych osiedli, aby ten głód mieszkaniowy zaspokoić. Człowiek bezdomny nie myśli wysoko, a tylko o zażegnaniu swego nieszczęścia.

Dlatego dobre budowanie czyni człowieka i społeczności ludzkie istotami myślącymi o wysokich wartościach. Dostarczanie domu wszystkim potrzebującym jest więc realizowaniem praw człowieka. Zauważmy, że ta ważna wówczas dla powojennych elit niemieckich filozofia (mimo wspomnianych zastrzeżeń osobistych wobec autora) przekładana była na budownictwo masowe tworzące nowe, funkcjonalistyczne dzielnice i miasta. Było tak zwłaszcza w zniszczonych Niemczech, ale także „promieniowało” do Wielkiej Brytanii, Szwecji, USA, zaś po „Odwilży” w 1956 roku, także na Wschód.

Czołowy polski badacz, którego dzieło może być uzupełniającym dla badań kwestii miejskich, uczeń czołowego fenomenologa Edmunda Husserla (1859–1938), Roman Ingarden (1893–1970) po wydaniu swego wcześniej wspomnianego podstawowego dzieła *Spór o istnienie świata*, poświęcił swoją uwagę zwłaszcza estetyce. W tej mierze, w odniesieniu do sztuk kształtowania przestrzeni, najważniejsza praca jest *O dziele architektury*, pisana jak podaje autor: „Paryż 1928 – Kraków 1945”, a wydawana wielokrotnie od 1946 r.⁴⁴. Posiada ona metodyczne cechy wspólne ze szczególnie ważną pracą tego autora z dziedziny estetyki *Das literarische Kunstwerk* (oryg. 1931, pol. *O dziele literackim*). Z punktu widzenia zapotrzebowania na filozoficzną podbudowę projektowania przestrzeni, ważnym krokiem Ingardena była ewolucja i swoisty „postęp” w budowie systemu.

Jako fenomenolog skrytykował mianowicie Husserl’owski idealizm, po czym porzucił go dla ściślejszej rzeczowości – dla prawdziwego, obiektywnego badania obiektów właśnie, „fenomenów”. W ten sposób filozof odnajduje cenne indywidualne ujęcie dla badań sztuk wizualnych (architektura, ale może to być także miasto), mianowicie (dość) bliską sobie – wspomnianą wyżej post-Husserl’owską fenomenologię, co wykwita znakomicie już w pierwszym rozdziale pt. *Realny budynek a dzieło architektoniczne*. Poruszając się tym tropem, autor rozpatruje obiekt budowlany obserwowany fenomenologicznie jako goły przedmiot i zależnie od jego ocenianych już subiektywnie wartości kwalifikuje go (lub nie) jako dzieło: estetyczne lub/i artystyczne. To jest ważne rozróżnienie, ponieważ obiekt może mieć wartości estetyczne, ale nie artystyczne, np. gdy nie był budowany intencjonalnie przez twórcę jako dzieło sztuki.

⁴⁴ Ingarden R., 1946, *O dziele architektury*, Nauka i Sztuka, Zeszyt 1/2, styczeń-luty, Zakłady Graficzne WINN, Jelenia Góra, 52 ss., *passim*.

Czysta, nieobciążona prefiguracjami i subiektywizmem fenomenologia jest wartościowym podglebieniem warsztatowym dla nauki o percepcji i dla jej wdrażania w przypadku badań form architektury, miasta i krajobrazu. Klasycznym mistrzem w tej mierze jest Maurice Merleau-Ponty (1908–1961), autor pionierskiej, fundamentalnej i kultowej pracy *Phénoménologie de la perception* (1945), na której wyrosły pokolenia osób zajmujących się percepcją, od Kevina Lyncha (np. mniej znana cenna praca *Good City Form*)⁴⁵, do współczesnej krakowskiej badaczki krajobrazu, Urszuli Forczek-Brataniec. Ta dziedzina rozkwitła w postaci cennej nowej nauki – estetyki środowiskowej, zwłaszcza w krajach anglojęzycznych⁴⁶.

Na zasadzie kontynuacji wspomnianego coraz bardziej rzeczowego, konkretnego i otwartego systemu fenomenologii Ingardena, jego uczennica i następczyni w Uniwersytecie Jagiellońskim, Maria Gołaszewska (1926), w latach 80. XX w., uczyniła przedmiotem specjalizacji estetykę jako coraz bardziej autonomiczną dyscyplinę filozoficzną. W tej mierze wniosła ważne nowe myśli w odniesieniu do „estetyki obiektów pozaartystycznych”, np. dzieł natury, dzieł przypadku, budowlı nieprofesjonalnych. Najważniejsze swe myśli z tego okresu i zakresu, zawarła w dwóch książkach, zdecydowanie ważnych także dla urbanisty-architekta: *Estetyka współczesności*, 2001 i *Estetyka możliwości*, 2005. Z kolei jej następczyni w dawnej „katedrze Ingardenowskiej” (ob. Zakład Estetyki, Instytut Filozofii, UJ), Krystyna Wilkoszewska jest badaczką i autorką najbliższą urbanście i architektowi. W tym pochodzie po-, po-fenomenologii w szkole krakowskiej, wypowiada się na rzecz coraz bardziej integralnej i wyspecjalizowanej estetyki: empirycznej w tym transkulturowej, postmodernistycznej i neomodernistycznej (transfer na grunt polski dorobku Heinza Paetzolda, *vide* dalej).

Rozwijając nadmienione w rozdziale 1 (przypisy 5 i 6), kolejne perturbacje z fenomenologią i odwołując się do urbanistyczno-architektonicznego wymiaru filozofii, należy wyjaśnić, że z kolei Józef Tischner po wydarzeniach roku 1976 dokonał odwrotu od fenomenologii w ogóle. Uważał ją wówczas już za zbyt „chłodną” wobec zapotrzebowania na filozofię człowieka, dialogu i solidarności (współbazującej na filozofii pracy, co go łączyło z myślicielskim uprofilowaniem Karola Wojtyły). Wszystko to ma znakomite powiązania z formowaniem myśli o kształtowaniu przyjaznego człowiekowi miasta XXI w.⁴⁷.

Ważnym dla miasta epoki modernizmu polem badań jest zbudowany na fundamentach fenomenologii racjonalizm krytyczny Karla Poppera (1902–1994). Przejawia się on w obydwu aspektach, na których zbudowana jest niniejsza praca: na podmiotowości społeczeństwa (np. miejskiego) i na przedmiotowości wytworów kulturowych (np. miasta jako formy przestrzennej bytu budowlanego). W obydwu tych aspektach opublikował dwie słynne książki. W aspekcie pierwszym jest to praca *Spoleczeństwo otwarte i jego wrogowie* (*The Open Society and Its Enemies*) wydana w znamiennym roku 1945, a więc na fali bezpośredniego

⁴⁵ Lynch K., 1981, *Good City Form*, The MIT Press Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts and London England, 514 ss., *passim*.

⁴⁶ *Environmental Aesthetics. Theory, Research & Applications*, 1992, red. Masar J.L., Press Syndicate of the University of Cambridge, Cambridge, New York, Victoria, 530 ss., *passim*.

⁴⁷ Stachiewicz K., 2004, *Czy Tischner był fenomenologiem?*, Colloquia Theologica Adalbertina, Systematica, Zeszyt 5, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań, s. 137-148.

rozliczenia z okropnościami wojny (wyd. polskie, 2006). W aspekcie drugim: *Nęcza historycyzmu* – zapoczątkowana została nieoficjalnymi wykładami prowadzonymi od 1936 r. poza Rzeszą – w Brukseli.

Stanowiły one filozoficzną refleksję nt. obserwowanego bezpośrednio pochodzącego najokropniejszej nacjonalistyczno/historyczystycznej odmiany – nazizmu, który był idealną pożywką dowodową dla Popperowskiej „teorii falsyfikacji”. Po nich nastąpiła seria artykułów w latach 1944–1945 na szpaltach dwumiesięcznika „Econometrica” w Massachusetts Institute of Technology MIT. Książka została wydana w roku 1957 (*The Poverty of Historicism*) (I wyd. pol. 1984, nielegalnie, w drugim obiegu, w tzw. okresie „stan po-”, czyli bezpośrednio po stanie wojennym). W obydwu przypadkach autor tropi niezdrowy konserwatyzm („lusterko wsteczne”). To zamknięcie na nowoczesność w postawach humanistycznych prowadzi zdaniem filozofa do totalitaryzmu polityczno-społecznego. Zaś w drugim aspekcie – zamknięcie na modernizm w sztuce prowadzi do anachronicznej, powtarzającej przeszłość stylizacji *quasi-artystycznej*.

Te obydwie postawy twórcze pojawiły się po wojnie po obydwu stronach Atlantyku, gdyż miasta europejskie wymagały odbudowy, a miasta USA – na kanwie powojennej prosperity – rozbudowy. W obydwu przypadkach następowało uprzemysłowienie i ekonomiczno-społeczno-przestrzenna urbanizacja, napływ ludności do miast. Odbudowa i/lub doskonalenie historycznych śródmieść następowało przeważnie z szacunkiem dla przeszłości, tradycji, ciągłości. Przykładowo, Louis Kahn opracował korektę systemu transportowego w centrum Filadelfii, z subtelnymi – w swoim eleganckim, mocnym, ponadczasowym stylu – interwencjami urbanistyczno-architektonicznymi (1952) (il. 11A). Jednak główny impet inwestycyjny rozwinął się w wydaniu ekstremalnie innowacyjnym, co można nazwać roboczo drugim modernizmem. Nastąpił on po wojennej przerwie, po pierwszym pionierskim ruchu nowoczesnym z I. połowy XX. w. Przedwojenne subtelne znamiona innowacyjności osiedlowej zostały po wojnie w sposób brutalny wyolbrzymione.

Nowe dzielnice i nowe miasta kreowano według całkowicie nowego „paradygmatu” wcielającego np. idee Karty Ateńskiej. Zerwano z tkanką prostokątną (występowała w śladowych przypadkach) na rzecz swobodnych form układu drogowego i układu bloków lub domków. Zerwano z kształtowaniem miasta jako spójnej całości, na rzecz osobnych „jednostek sąsiedzkich” związanych głównymi drogami w sposób łańcuchowy, z dużymi przerwami przeznaczonymi na zieleń. Jednostki te były wymiarowane jako segmenty nowych inwestycji, w nawiązaniu do teorii socjologicznych określających optymalne grupy ludzi mieszkających w jednej wspólnotie (np. 5000 osób). Wśród tych monokulturowych bloków sypialń pedantycznie obliczano i wyznaczano pawilonowe, oderwane od bloków i grup domków, zespoły usługowe o hierarchicznym z różnicowaniem. W tej dziedzinie wiodące badania, projekty i realizacje powstawały głównie w Wielkiej Brytanii i Szwecji, skąd wzorce takie rozprzestrzeniały się po świecie (il. 11B).

Obserwacja najwybitniejszych, bezkompromisowych osiągnięć twórczych w kategoriach drugiego modernizmu okresu powojennego ukazuje totalne zerwanie więzi z tradycją miasta europejskiego (i jakiegokolwiek innego). Ma w nich miejsce rozrzedzenie zabudowy, niespotykane nigdy wcześniej, może z wyjątkiem porównywalnych szkiców konstruktywistów sowieckich. One jednak nigdy nie doczekały się fazy realizacji. Nawet projektowane przez nich awangardowe domy-komuny były stawiane w ramach

siatki miejskiej, podobnie jak super-jednostki wiedeńskie oraz paryski blok Corbusiera sprzed Jednostki Marsylskiej. Przypięczętowała ona w skali światowej ideał nowoczesności.

Stworzyła chwytny wzorzec wolno stojącego megabloku „uwalniającego” wielkie obszary otwarte dla zieleni. Zachodnie osiedla wielorodzinne z lat 50. i 60. XX wieku były pomyślane jak uzdrowiska. Były świetne nasłonecznione, przewiewne; cechowało je wyobcowanie społeczno-przestrzenne mieszkańców, monokultura „sypialniana”, z trudnym dostępem do usług i z zerowym życiem publicznym. Wolność od siatki urbanistycznej pozwalała na woluntarystyczne kompozycje przestrzenne na wzór malowania obrazów abstrakcyjnych, z ewentualnym uwzględnianiem ww. nasłonecznienia i z luźną kompozycją międzyblokowymi wewnątrz (il. 12A, 12B).

W latach 60. XX w. na Zachodzie, nuda z powodu: banału większości ówczesnych osiedli, monokultury, „samotności w tłumie”, braku atrakcji publicznych – powodowało sprzeciwy, a nawet „protesty miejskie”. Jedną z prób zażegnania tego kryzysu stał się tzw. późny modernizm. Dziś z perspektywy około 40 lat widać, że nie zasłużył się on w dziedzinie poprawy sytuacji mieszkańców, ani nie wskazał nowych dróg kształtowania dobrego miasta modernistycznego. Próbowano humanizacji poprzez różnicowanie wystroju i gabarytu bloków, wprowadzanie placyków i uliczek źle naśladujących wzorce miejskie. Rosnące potrzeby ilościowe powodowały powstawanie coraz większych osiedli, a następnie całych miast satelitarnych (fr. *ville nouvelle*). Są one tym bardziej dojmujące, że wszystkie ww. wady zostały zwielokrotnione. Zespoły te stały się substandardowymi „nowoczesnymi slumsami”.

Inną – eskapistyczną próbą zmagania się z beznadziejnością drugiego modernizmu – zwłaszcza osiedli – stała się futurologia. Jednak o ile pionierski futurizm, np. w wydaniu Antonio Sant’Elia (1888–1916), był wspaniałym konstruktywnym projektem przyszłościowym, o tyle futurologia lat 60. XX w. była mrzonką, owszem chwytną plastycznie w sensie fantazji architektonicznych, ale w zasadzie pozbawioną wizji urbanistycznej. Jeden z nielicznych fantastów tego nurtu Takis Zenetos ukazywał koncepcję miasta i – mimo szalonych fantazji konstrukcyjno-budowlanych (co było sprzężone z jego chorobą psychiczną, podobnie jak w przypadku jednego z ciekawych w tej dziedzinie artystów polskich) – powrócił do siatki kwadratowej (il. 13A, 13B).

Kontynuując nurt ambitnych modernistycznych fantazji urbanistycznych, a „przeskakując chwilowo” okres postmodernizmu lat 70. i 80. XX w., można teraz wspomnieć ważny dla tutejszych rozważań, radykalnie (neo-)modernistyczny zamysł miasta przyszłości, szkicowanego w latach 90. XX. w. przez Zahę Hadid. Jest w tym pozorny żart, zabawa i popis graficzny. Jednak można też odczytywać te szkice w dobrej wierze – biorąc pod uwagę wybitną klasę, powagę i skądinąd realizm autorki. Można tedy w jej pracach doszukiwać się pewnych twórczych symboli, znaków i aluzji (np. ang. wieloznaczne: *hint*). To miasto nie jest dziwactwem jak wiele innych fantazji na ten temat.

Przy zwiększonej uwadze i przy dobrej woli można się w nim dopatrzeć różnych archetypów, „chwytów” kompozycyjnych, które kojarzą się z dobrymi tradycjami budowy formy urbanistycznej. Tu jednak w nowoczesnym wydaniu. W sumie takie postępowanie autorki powadzi do uczciwych i rzeczywistych dróg poszukiwania nowych, nieklasycznych arkanów kształtowania miasta. Dobrego, przyjaznego i pięknego, na nowe czasy. Dla no-

wego społeczeństwa i człowieka: wykształconego, zasobnego, z fantazją. Spragnionego nowości również w tak utrwalonych wartościach jakie konserwuje europejski archetyp miasta (il. 14A, 14B).

2.3. Postmodernizm, filozofia, sytuacja człowieka w mieście

Filozofia jako przewodniczka zagadnień społecznych i urbanistycznych po kryzysie powojennego drugiego modernizmu, poprzez postmodernizm i obecną „płynną nowoczesność” (Zygmunt Bauman)⁴⁸ jest podobnie jak ta epoka – wieloraka i niezwerifikowana przez czas. Wspomniany powyżej kryzys w wydaniu pionierskim zaczął się w metropoliach USA i Kanady schyłku lat 50. XX w., w formie: elitarnych i profesjonalistycznych, a w ślad za nimi obywatelskich protestów miejskich (m.in. Jane Jacobs). Następnie, od czasu rewolt uniwersyteckich w roku 1968 ogarnęła większość elitarnych środowisk Zachodu. Użyte w tym zakresie określenie „kontrkultura” jest niekompletne i krzywdzące. Protesty dotyczyły bowiem nadużyć i dehumanizacji modernizmu.

Mimo studenckich barykad i „koktajli mołotowa” były konstruktywne i kreatywne. Torowały drogę do pozywanej: humanistycznej, ekologicznej i artystycznej ewolucji. Latem 1968 r., autor niniejszych słów brał udział w protestach miejskich w Göteborgu na rzecz niewyburzania średniowiecznych zabytków w centrum (wewnętrznej cytadeli i kwartałów kamienic pod supermarkety). Profesjonalne pionierskie prace sygnalizujące nową epokę w sztuce kształtowania przestrzeni zostały opublikowane w 1966 roku: w dziedzinie badania miasta i w twórczości urbanistycznej (Aldo Rossi) oraz w dziedzinie badań i twórczości na polu architektury (Robert Venturi). W innej dziedzinie kultury – muzyce, zwiastunem końca drugiego modernizmu była twórczość Krzysztofa Pendereckiego („Pasja”, 1966, pol. 1968).

W dziedzinie wysokiej filozofii na progu tego okresu, który nazwano postmodernizmem, wspaniałą kartę zapisał senior środowiska badaczy, hermeneutyk Hans-Georg Gadamer (1900–2002). On to po życiowym sukcesie swego dzieła *Prawda i Metoda* (1960) i po przejściu na emeryturę (1968) rozpoczął w nowej sytuacji „nowe życie” profesjonalne, stając się czołowym autorem broniącym wysokich wartości (*Aktualność Piękna*, 1974) w nowej, niekoniecznie sprzyjającej po temu sytuacji. Oprócz pracy w zaciszu gabinetu wziął udział w burzliwym życiu dyskusyjnym, gdzie ścierały się poglądy w sytuacji narodzin nowej epoki w kulturze. Podejmował w tym czasie i celu bliskie relacje zawodowe, m.in. w Europie z Jürgenem Habermasem, a w USA z Richardem Rortym – czołowymi naówczas filozofami postmodernizmu.

Architektura (w sensie pretensjonalności propozycji), a zwłaszcza urbanistyka (w sensie braku propozycji) szybko zweryfikowały humanistyczny, publicystyczny i populistyczny zachwyt postmodernizmem. Pozostał on z nazwy, głównie w powszechnym, niskim obiegu oraz śladowo w architekturze komercyjnej i popularnej (handlowa, turystyczna, snobistyczne rezydencje – *palace nouveau-riche*). Za to w odniesieniu do poważnie traktowanych kosztownych budowli, a zwłaszcza przy ekstremalnie trudnych i kosztownych inwestycjach miejskich postmodernistyczna żartobliwość i prześmiewczość, kiczowatość, tymczasowość, tani naśladowczy rewializm niedługo utrzymały się u szczytów powodzenia. Zwłaszcza w reali-

⁴⁸ Bauman Z., 2011, *Kultura w płynnej nowoczesności*, Agora i Narodowy Instytut Audiowizualny, Warszawa, 144 ss., *passim*, płyta dvd.

zacjach. Badacze po zachwycie z późnych lat 60. i wczesnych 70. XX w., w toku lat 70.–90. XX w., ukazali negatywne cechy postmodernizmu w architekturze. (Ale w ujęciu ogólnokulturowym postmodernizm nadal jest uznawany). Odnośnie do architektury postmodernistycznej wydobyto więc takie wady, jak nieautentyczność – anachroniczna, scenograficzna sztuczność, które pomniejszyły lub wręcz zdyskwalifikowały ten nurt jako wiodący, a nawet jako znośny.

Architektura postmodernistyczna przetrwała dłużej w krajach komunistycznych, jako wyraz protestu architektów przeciw opresji reżymów wyrażanej ciężkim budownictwem soc-modernistycznym. Charles Jencks określił to : „Kryje się w tym (promowaniu postmodernizmu jako antykomunizmu) jak najszlachetniejsza idea”, oryg.: *there is the noblest idea behind* – podczas wykładu w WA Politechniki Warszawskiej podczas Kongresu UIA w czerwcu 1981 r.). Przy całej euforii wobec postmodernizmu na Zachodzie i Wschodzie, absolutnie dominowały zagadnienia formy budynku. Tylko śladowo próbowano dotknąć aspektów urbanistycznych. Oprócz oczywistego potępienia najgorszych wad drugiego modernizmu, takich jak: dominacja ciężkiego transportu wewnątrz miast, potężnych i tępych budowli handlowych oraz oczywiście blokowisk, optowano przeważnie w kierunku powrotu do tradycyjnej struktury przedmodernistycznej: kwartałów, osi, etc.⁴⁹

Wolfgang Welsch (*Nasza postmodernistyczna moderna*, wyd. pol.1998) wykazał, że postmodernizm nie jest kolejnym wielkim projektem, paradygmatem, epoką stylową, ale chwilową mutacją, przedrzeźniającą modernizm po to, aby został skorygowany z błędów, w jakie popadł w latach 50–70. wskutek „masowej produkcji” domów i osiedli oraz brutalnych „modernizacji” miast. Jean-François Lyotard po ambitnym dziele promującym postmodernizm *tout court* (por. *Kondycja ponowoczesna*, wyd. pol. 1997), w następnej pracy *Postmodernizm dla dzieci* (wyd. pol. 1998) wycofuje ten swój entuzjazm i – podobnie jak ww. W. Welsch – ukazuje postmodernizm jako chwilowe zaburzenie powojennego modernizmu 2 po to, aby odrodził się on jako lepszy modernizm 3.

Polska ambitna antologia refleksyjnych artykułów autorstwa ważnych badaczy światowych, znamienne zatytułowana *Postmodernizm – kultura wyczerpania?* (1988) ukazuje rozważną krytykę tego nurtu. Ta krytyka zasadza się zarówno na\w efemerycznie przewijającej się architekturze, jak i w humanistyce, obyczajaju, moralności. Badacze krytykują w tym nurcie zafalszowania, dekadencję, brak selekcji: *anything goes*. Polskim odpowiednikiem jest kiczowata liryka piosenkarska: „wszystko się może zdarzyć, gdy głowa pełna marzeń”. Krytykowane są także skłonności do kiczu, brak autentyczności, a więc wtórność – żerowanie na zastanych wartościach („sampling”) (il. 15A-16B). Głęboka, miejscami gorzka refleksja Zygmunta Baumana, również znamienne zatytułowana *Ponowoczesność jako źródło cierpień*⁵⁰, posiada zgodnie z tym trafnym tytułem dwa bardzo istotne, następujące wątki. Po pierwsze, sformułowanie „źródła cierpień” – „boleśnie” obnaża często występującą: „mizერიę” kreacji, nieszczerłość twórczości, zafalszowania różnego rodzaju.

⁴⁹ Kosiński W., 1984, *Nowa urbanistyka – miejskość, ciągłość, wielość*, Architektura, Zeszyt 4, Warszawa, s. 35-39.

⁵⁰ Bauman Z., 2000, *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Wydawnictwo Sic s.c., Warszawa, 390 ss., *passim*.

Bauman ukazuje to na znacznej mnogości kompetentnie dobranych przykładów z różnych dziedzin obyczaju i (pod-)kultury – podobnie jak w wyżej scharakteryzowanych pracach architektonicznych. W sumie autor krytykuje niskość wielu/większości przytaczanych postmodernistycznych dzieł. Po drugie, według Baumana sformułowanie „ponowoczesność” jest znamienym staraniem wycofania z polskiego języka słowa postmodernizm, na rzecz „czegoś bardziej przekonującego”. Analogią jest próba łagodzenia w języku angielskim drastyczności słowa post-Modernism poprzez zastępcze określenie „post-Modernity”. Owo wycofywanie się jest potwierdzone nowszymi publikacjami polską syntezą pod znamienym tytułem *Goodbye Mr. Postmodernism. Teorie społeczne myślicieli późnej lewicy* (2011). W sumie słusznie prowadzi to do uzasadnionego przekonania, że postmodernizm stanowi(-ł) tylko epizod korygujący (dający opamiętanie) w falistym przepływie modernizmu.

3. Przedmiotowe uwarunkowania projektowe

Przedstawione wycofanie z architektury oraz urbanistyki pojęcia postmodernizmu i zaprzestanie twórczości w tym nurcie, a wejście w to miejsce neomodernizmu (trzeciego modernizmu, „hiper-nowoczesności” wg Marc’a Augé) przywróciło ogólny porządek w sekwencji przepływu kultury kształtowania przestrzeni.

3.1. Miasto XXI wieku między zabytkowym przedfunkcjonalizmem a niepewnym postfunkcjonalizmem

“The twenty-first century is and will be the age of the cities. Their population is increasing, at the pace unprecedented in history, while the spatial reserves of our planet are shrinking. The idea of a compact city and economical management of urban space seem particularly important in this context”⁵¹.

Współczesne większe i ważniejsze miasta europejskie o historycznej proveniencji posiadają w swych granicach „dwa światy”. Jednym z nich są zabytkowe centra. Są one z zasady wspaniałe, zakonserwowane i subtelnie przekształcane. Te przekształcenia – w wiodących przykładach – następują bez uszczerbku dla owej prestiżowej całości strefowo-obszarowej, a zwłaszcza z zachowaniem „wartości kompozycyjnych w rewaloryzacji miast dużych”⁵². Jednym z najbardziej nośnych sposobów na nieinwazyjne ale uszlachetniające uzupełnianie/plombowanie miast historycznych, jest wprowadzanie (ang. termin stosowany w tej mierze: *inserting*) nowej generacji niezwykłych i wzbogacających także funkcjonalnie „hybrydowych przestrzeni kultury”⁵³.

Często wiąże się to – oprócz uzupełniających miasto kubatur – także z ciekawymi urządzeniami terenowymi: tarasami, rampami, „przewyższeniami”, przewiązkami, etc. Wprowa-

⁵¹ Gyurkovich J., 2012, *Foreword*, [w:] *Eco Rehab 3 Cracow 2012. Future of the city. Mass housing estates or multifamily housing complexes?*, red. Gyurkovich M., Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, s. 7 (300 ss.).

⁵² Cichy-Pazder E., Nakoneczny J., *op. cit.*

⁵³ Gyurkovich M., 2013, *Hybrydowe przestrzenie kultury we współczesnym mieście europejskim*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, 214 ss., *passim*.

dzają one w zabytkowy klimat i w niespotykaną wcześniej przestrzenność – trójwymiarowość. „Drugim światem” są nie zabytkowe otoczenia owych historycznych centrów. Zależnie od indywidualnego przypadku danego miasta są bardziej lub mniej harmonijne i kompletne albo porowate i chaotyczne. Z reguły plągą ich krajobrazu (ang. *cityscape*) są wielkie osiedla blokowe. Ich rehabilitacja – bo nie wyburzenia, które są tylko śladowe – stanowi wielkie wyzwanie na najbliższy okres, jeśli miasta te mają być harmonijne⁵⁴.

W humanistyczne żarty i paradoksy postmodernistyczne zostały w głównym nurcie badań zastąpione poważnym podejściem do człowieka i społeczności w odniesieniu do miast. Globalizacja spowodowała m.in. potrzebę uwzględnienia bardziej niż do tej pory wielokulturowości oraz tolerancji wśród społeczności miejskich. Wielokulturowość oprócz pogodnej i malowniczej wielobarwności ludzi wypełniających przestrzenie publiczne miast, ma także znacznie smutniejsze oblicze wobec narastania liczby uchodźców z miejsc najbiedniejszych do miejsc najbogatszych. Tischnerowska *Przestrzeń obcowania z drugim*⁵⁵ nabiera nieustannie znaczenia w odniesieniu do społeczności miejskich.

Wspomniana wyżej sytuacja przemian społecznych, która może być jedną z najważniejszych w procesie najnowszej generacji przekształcania miast, ukazuje przydatność dla wytyczania idei w urbanistyce i architekturze, przede wszystkim filozofii pozytywnych, stymulujących, zachęcających⁵⁶, nie defensywnych, nie defetystycznych, nie nihilistycznych i nie „beznadziejnościowych”. Kwestia dobrej przestrzeni miasta przyszłości dotyczy również praw człowieka w odniesieniu do społeczeństwa miejscowego (ang. *community*), zwłaszcza osób wykluczonych, trudnych. Dotyczy to zarówno enklaw w dzielnicach niepierwszoplanowych w bogatych miastach Zachodu, jak też – a zwłaszcza – w krajach transformacji. Jest zapotrzebowanie na miasto przyjazne (ang. sformułowanie *hospitality*), budzące poczucie identyfikacji oraz patriotyzmu miejscowego: “Hometown – among past and present, public and private, joy and sorrow”⁵⁷.

Z tych powodów miasto nadchodzących lat winno być kreowane nie tylko „odgórnie”, poprzez wspaniałe wyróżnione superinwestycje, stawiane dla dumnych deweloperów i/lub dla równie dumnych polityków, przez architektów celebrytów. Nowy wystrój miast winien także uwzględniać bezpretensjonalne „tworzenie miejsc” (ang. *placemaking*), promowane przez wspaniałego William’a H. Whyte, a w ślad za nim przez zainspirowane przezeń stowarzyszenie PPS Project for Public Spaces. Te dwa ujęcia: „odgórne” i „oddolne” kształtowanie miasta kojarzy się także z kwestiami demokratyczności i niedemokratyczności ustroju.

Aktualnie ważne kraje rozwojowe na Wschodzie są hybrydami liberalizmu ekonomicznego i totalitaryzmu politycznego. Mimo iż kraje europejskie są w zasadzie demokratyczne, to jednak wśród nich, zwłaszcza w części wschodniej poddanej transformacji, sytuacja jest pod tym względem niedoskonała i odzwierciedla się swoistym totalizmem przedsięwzięć

⁵⁴ *Eco Rehab 3 Cracow 2012. Future of the city. Mass housing estates or multifamily housing complexes?*, red. Gyurkovich M., Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, 300 ss., *passim*.

⁵⁵ Tischner J., 1977, *Przestrzeń obcowania z drugim*, *op. cit.*

⁵⁶ Życiński J., *Transcendencja i naturalizm*, Copernicus Center Press, Kraków, w przygotowaniu do promocji 3 marca 2014.

⁵⁷ Kidder T., 2000, *Home Town*, Washington Square Press, New York, 464 ss., *passim*.

miejskich. Przykład stanowi tzw. Program Skopje 2015 kojarzący się z najgorszym socrealizmem. Również w zakresie sprawowania władzy: i w Republice Macedońskiej; i roli samorządu lokalnego w zagospodarowaniu stolicy.

Taki współczesny absolutyzm i autokr(e)acja, dyktatorski „ład”, znajduje często w demokratycznych krajach przeciwwagę w postaci przerostów partycypacji (por. Marcus Miessen, *Koszmar partycypacji*, 2013). Jest to nurt postępowania usankcjonowany prawem (w Polsce stanowią je: ustawa o konsultacjach społecznych oraz fundusze partycypacyjne. Twórczy arbitralni projektanci prezentują silną awersję do takiej formuły postępowania. Jednym z zadań dobrej transformacji jest możliwie optymalne i opcjonalne wyważenie w tej mierze. Jednym z pokrewnych kłopotów miast transformacji to chaos przestrzenny, omal sprawl. Ważnym, wspominanym na wstępie czynnikiem jest brak obligatoryjności planów zagospodarowania przestrzennego.

Ważnym polem do wypełnienia, ze szczególnym zadaniem dla krajów transformacji, jest ekologiczność, tzw. rozwój zrównoważony (trwały, za J. Krzysztofem Lenartowiczem, wg poprawnej interpretacji pojęcia anglojęzycznego „sustainable”). Mieszczą się w tym różne aspekty wpływające na „miękkie nurty” projektowania urbanistyczno-architektonicznego i stąd na wygląd miasta. Konkretnie należy tu zwłaszcza wskazać potrzeby doinwestowywania w źródła energii odnawialnej, zwłaszcza w panele słoneczne. Podlegają one ciągłemu doskonaleniu pod względem estetycznym, zaś architekci starają się je umieszczać w coraz ciekawszy sposób – skomponowany z krajobrazem miasta (il. 17A). Innym czynnikiem równoważenia ekologicznego, także o wielkim znaczeniu estetycznym, jest różnorodna forma akumulacji wody, a następnie jej użytkowania. Przedsięwzięcia architektoniczno-krajobrazowe w tej mierze wzbogacają i uatrakcyjniają miasta, czyniąc np. wnętrza śródmiejskie oraz osiedlowe bardziej przyjaznymi dzięki przepływowi lub zbiornikowaniu wód (il. 17B).

3.2. Miejskość – trwały i wciąż niezbędny czynnik kształtowania urbanistyczno-architektonicznego

Wspomnianą wyżej bliskoznaczność pojęcia „zrównoważony” i „trwały” można metaforycznie odnieść i wykorzystać do objaśnienia innego niż ekologiczny – aspektu kształtowania miasta. Mianowicie może to dotyczyć odwiecznego i wciąż nośnego, wręcz niezastąpionego archetypu miasta europejskiego – właśnie owej tytułowej dla tego rozdziału „miejskości”. Można wręcz określić: model miasta europejskiego jest „zrównoważony – więc – trwały”. Zrównoważenie w tym znaczeniu dotyczy przede wszystkim szkieletu konstrukcyjno-kompozycyjno-transportowego, którym jest „siatka akcentowana” (terminologia za Wacławem Serugą). Pod tym określeniem mieści się atrakcyjność tzw. siatki ulic: regularnej i nieregularnej zarazem. Ona bowiem w umotywowanych miejscach zostaje zmodyfikowana, np. poprzez organiczny obrys, przyjęty jako optymalny w danym przypadku ukształtowania otoczenia; albo poprzez pozostawienie większych wnętrz w siatce dla przestrzeni publicznych i innych wg uzasadnienia.

Cechę miejskości, bezpośrednio pochodną od siatki, stanowi kwartał, czyli uporządkowane wypełnienie obrzeża i wnętrza pojedynczego segmentu tegoż układu rusztowego. Kwartał – przeróżnie modelowany w szczegółach – jest również trwałą wartością, ponadcza-

sową. Świadczą o tym najnowsze projekty⁵⁸ i realizacje ukazujące najbardziej awangardowe osiedla, właśnie w formie wyrafinowanych kwartałów (il. 18A, 18B). W ramach ponadczasowego idiomu miejskiego, odwrotnością przestrzenną kwartału jest plac. Jest wygospodarowany jako pustka w strukturze rusztu, obrzeżona pierzejami, obejmująca jeden lub więcej segmentów siatki. I on również, w najnowszych, najbardziej renomowanych i lubianych osiedlach, budowanych „na surowym korzeniu” stanowi miejsce życia publicznego i silny punkt w kompozycji urbanistycznej (il. 19A).

Najbardziej oczywiste i trwałe w tradycji miejskości kreowanej na kanwie siatki urbanistycznej jest archetyp ulicy rozumianej jako pustka oflankowana obustronnie pierzejami zabudowy. Ona właśnie była w modernizmie najbardziej podważanym elementem budowy formy urbanistycznej, zwłaszcza osiedlowej (Corbusier: „ulica jest przestrzenią dla człowieka na osie”, [w:] *Urbanisme*, 1927). Zauważmy, że Corbusier nie zdołał się od niej w pełni oderwać i stworzył „uliczkę wewnętrzną – *rue interieur*” w Jednostce Marsylskiej jako megakorytarz. W okresie późnego modernizmu lat 70. XX w. była desperacko, konceptualnie „podrabiana”: jako humanizacja blokowisk (Ursynów), lub wprowadzana do osiedli „z ludzką twarzą” (Stella dla Nowych Tychów). Miejscami, śladowo pseudouliczki były realizowane na Zachodzie, np. we Francji w tzw. Nowych Miastach – *Villes Nouvelles*. Z zasady jednak – pozostając twórcami modernistycznymi – nie posiadały tego, co najistotniejsze – mianowicie konsekwentnej osłony pierzejowej, która warunkuje niezbędne dla poczucia komfortu „wymknięcie” od przestrzeni zewnętrznej.

Trzeci modernizm XXI wieku zdecydowanie rehabilituje wartość przestrzeni ulicznej, tworząc z nowych osiedli dobrą kontynuację mentalną idiomu miasta i miejskości. Jeśli zachodzą możliwości w postaci ciekawego otoczenia, na takie kontekstualne dawne obiekty ukierunkowana jest kompozycja osiowa nowych ulic (il. 19B-20A). Powstają też całkiem nowe, niezależne od kontekstu ulice. Są w zakresie tanki architektonicznej hipernowoczesne, ale dla psychiki przechodnia stanowią urocze „kaniony” kojarzące się z owianymi tradycją ulicami słynnych metropolii (il. 20B). Fascynujące są najnowsze realizacje na pozyskiwanych dla miasta obszarach w północnym Amsterdamie. Na terenach wyrwanych morzu, a w związku z tym na zasadzie ekstremalnego szacunku dla nowej ziemi, jej oszczędnego i gospodarnego zabudowywania, tworzone są nowe ulice, z arcyciekawymi rozwiązaniami architektury narożnej, która te ulice wyznacza i definiuje (il. 21A-23B). Powstaje w ten sposób lokalne i supernowoczesne „prawo dobrego kontynuowania” (por. Juliusz Żórawski, 1962, [w:] *O budowie formy architektonicznej*).

W ślad za tym, pozostaje ostatni niniejszym poruszany aspekt „nowej miejskości”, mianowicie rozbudowa istniejącej, zwłaszcza peryferyjnej tkanki miast w formie alej wlotowo-wylotowych, zamiast chaotycznych osiedli. Kapitalna koncepcja w tym nurcie, realizowana jest według słynnego „PLAN NYC 2030”, czyli Planu Miasta Nowy Jork na rok 2030. Otóż dzielnica Bronx, stanowiąca północno-wschodnią kontynuację Manhattanu, otrzymuje zgodnie ze swą naturą położenia i dzięki wspaniałej koncepcji projektantów kontynuację manhattańskiej siatki alej i ulic. Na tej kanwie budowane będzie nowe miasto Bronx, jako

⁵⁸ *Rewitalizacja krakowskich Grzegórzek i Nowa Filharmonia*, 2014, praca dyplomowa w Katedrze Kompozycji Urbanistycznej IPU A-3 WAPK, promotor J. Gyurkovich, współpromotorka A. Wójcik, dyplomantka A. Rymarczyk, wyróżnienie w Konkursie SARP na Dyplom Roku.

harmonijne przedłużenie historycznego Manhattanu, z jego standardami i charyzmą (il. 24A). W skromniejszej skali, kontynuacja alei wylotowej z Wiednia w kierunku południowym, stanowiąca kręgosłup dzielnicy Wien Süd, dawniej zwykła szosa, teraz jest realizowana na sposób obudowy pierzejowej, o metropolitalnym wyrazie (il. 24B). Wyjątkowo jak na stosunki polskie i krakowskie – pozytywny unikat w tej dziedzinie – stanowi pierzejowy, prawdziwie wielkomiejski, najnowszy odcinek obudowy ul. Kapelanka (nr 6/6a) w Krakowie.

4. Konkluzje

Dotyczą one zarówno zarysowanych w tej pracy aspektów podmiotowych: ludzkich, jak przedmiotowych: planistyczno-urbanistyczno-architektonicznych. Dalsze demokratyczne reformowanie kwestii miejskich w krajach transformacji to określenie w procesach inwestycyjnych obywatelskiej wolności „od” czy raczej wolności „do”, co wiąże się z potrzebą solidaryzmu i aktywności obywatelskiej w Zachodnim stylu. Niezbędny wydaje się także elitarny, w kręgach znawców, badaczy i projektantów miast, „znak sprzeciwu” (Karol Wojtyła) wobec wszechogarniającej prymitywizacji: zasad moralności (wobec siebie), etyki (wobec drugich/innych), poglądów, preferencji, zachowań, wymagań, merkantylizacji – w kierunku propagowania wysokich ambicji⁵⁹ oraz ponadczasowych wartości⁶⁰.

W jednej z czołowych w dziedzinie poszukiwań innowacyjnych metropolii, Londynie, faktycznie też króluje urbanistyczna tradycja. Miejscem wyróżnionym jest Paternoster Square, postmodernistyczne dzieło pokonkursowe; jednoznacznie naśladujące tradycyjną urbanistykę „toskańską” (nazwa użyta przez projektantów), a naprawdę neoeklektyczną (il. 25A). Grupa twórcza, której ideologię ta realizacja wyraża nazywa siebie „New Urbanism”. Jest w tej nazwie *sui generis* perwersyjne zwrócenie uwagi na to, że dzisiejsza nowa urbanistyka to tak naprawdę stara urbanistyka, promowana przez Księcia Walii i m.in. architektów braci Krier. Natomiast najbardziej wrywające się z tradycyjnych sylwet i panoram wieżowce londyńskie kolejnych generacji: Lloyd (Richard Rogers, 1986), Swiss Re (sir Norman Foster, 2004), Shard (Renzo Piano, 2012) (il. 25B), a także w Barcelonie budynek Torre Agbar (Jean Nouvel, 2005) stoją w historycznej statce ulic, podobnie jak wieżowce Manhattanu, łącznie ze starym i nowym World Trade Center.

Jest więc zjawiskiem wielce charakterystycznym, że obecnie w sztuce budowy (przebudowy, rozbudowy) miast dominuje indywidualny popis inwestorski, architektoniczny. Jest zogniskowany na ekstrawaganckich i coraz bardziej ogromnych budynkach. Proces kreacji europejskich miast odbywa się, przeważnie, bez większego zainteresowania nową, przyszłościową urbanistyką „na nowy wiek”. Oprócz politycznej oraz inwestorskiej postawy w tej mierze, winna jest też teoria. W ostatecznym rozrachunku problemów kreowania miasta w XXI wieku doskwierający jest brak paradygmatu awangardowej kompozycji, upostaciowania i w ogóle innowacyjnej kreacji nowej urbanistyki. Również badania w tych kierunkach są minimalne w porównaniu z zalewem badań na temat estetyki nowych obiektów architektonicznych.

⁵⁹ Pasierb J.S., 1983, *Pionowy wymiar kultury*, Znak, Kraków, 152 ss., *passim*.

⁶⁰ Pasierb J.S., 1973, *Miasto na górze*, Znak, Kraków, 312 ss., *passim*.

Na tle wspaniałej, wcześniej ukazanej więzi filozofii z urbanistyką, a wręcz czasami filozofii dobrego miasta, ostatnio jedną z nielicznych osób zasłużonych na tym prawie nieuprawianym polu badawczym był/jest, niedawno zmarły⁶¹, Heinz Paetzold. Zasłużył się zarówno poprzez swoje prace autorskie⁶², jak też poprzez koordynowanie prac zbiorowych⁶³. Poświęcony mu profesjonalny i głęboki nekrolog nosi znamieny tytuł ukazujący w świetnym skrócie znaczenie wizji i zasługi wielkiego współczesnego filozofa, a także nurt myślowy naszego czasu: *Modernizm przereklamowany*⁶⁴. Innym optymistycznym rysem jest – przynajmniej w polskich uczelniach – wspomniany wysoki poziom nauczania: i analizy urbanistycznej, i projektowania urbanistycznego⁶⁵. Może więc przyszłość dla kolejnych pokoleń będzie lepsza i będzie stanowić oazy prawdy, dobra i piękna, a w miastach będą nie z zasady miejsca historyczne (il. 26A, 26B), ale nowe i awangardowe⁶⁶. ■

⁶¹ Behrens R., 2012, *Die Moderne redigiert – der Kulturphilosoph und Kritische Theoretiker Heinz Petzold – zum Tod*, Junge Welt, Tygodnik Kulturalny, Zeszyt 25, Berlin, s. 2-5.

⁶² Paetzold H., 2000, *Symbol, Culture, City. Five exercises in critical philosophy of culture*, Jan van Eyck Akademie, Amsterdam, 104 s., *passim*.

⁶³ *City Life*, 2005, red. Petzold H., Jan van Eyck Akademie, Amsterdam, 174 s., *passim*.

⁶⁴ Behrens, *op. cit.*, s. 2.

⁶⁵ Cichy-Pazder E., 2005, *Urban planning. Teoretyczne i metodyczne podstawy projektowania urbanistycznego*, Seria Architektura, Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej, Poznań, 118 ss., *passim*.

⁶⁶ Prakash G., 2008, *The promise of Modern City*, [w:] *The Spaces of the Modern City: Imaginaries, Politics and Everyday Life*, red. Kruse K.M., Princeton University Press, Princeton-New York, 722 ss., *passim*.

